

148187

T.C. YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

RUSYA FEDERASYONU'NDA KAYIT DIŞI EKONOMİ

Şehriyar OSMANOV

148187

Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Programında Hazırlanan

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ercan EREN

İSTANBUL, 2004

İÇİNDEKİLER

SİMGE LİSTESİ.....	i
KISALTMA LİSTESİ.....	ii
TABLO LİSTESİ.....	iii
ŞEKİL LİSTESİ.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	viii
GİRİŞ	1
1. KAYIT DIŞI EKONOMİ.....	3
1.1 Bir İktisadi Olgu Olarak Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı.....	4
1.1.1 Saklı Ekonomi.....	7
1.1.2 İnformel Sektör.....	8
1.1.3 Yasa Dışı Üretim.....	9
1.2 Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri.....	12
1.2.1 Vergi ve Sosyal Güvenlik Ödemelerinden Kaçınma İsteği.....	13
1.2.2 İkinci Bir İşten İlave Gelir Elde Etme.....	15
1.2.3 Kanunlara Uymanın Bedeli ve İşlem Maliyetleri: De Sotian Bakış Açısı.....	16
1.2.4 Devlet Faaliyetleri.....	19
2. KAYITDIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME YÖNTEMLERİ.....	24
2.1 Doğrudan Ölçme Yöntemi.....	25
2.2 Dolaylı Yöntemler.....	27
2.2.1 Ayrılma Yöntemi.....	27
2.2.1.1 Gelir ve Giderlerin Karşılaştırılması.....	28
2.2.1.2 Elektrik Enerjisi Tüketimi Yöntemi.....	29

2.2.1.3	Mal Akış Yöntemi.....	31
2.2.2.	İtalyan Yöntemi.....	32
2.2.3	Parasal Yöntemler.....	34
2.2.3.1	Emisyon Yaklaşımı.....	35
2.2.3.2	Nakit Talebi Yaklaşımı.....	36
2.2.4	İşlem Hacmi Yaklaşımı.....	37
3.	RUSYA FEDERASYONU: EKONOMİK ve SOSYAL DURUM.....	41
3.1	Ülke Kimliği, İdari Yapı ve Nüfus.....	41
3.2	Genel Ekonomik Durum.....	42
3.2.1	Geçiş Dönemi Gelişmeleri ve Reform Hareketleri.....	43
3.3	Son Ekonomik Gelişmeler.....	47
3.3.1	Sermaye Yatırımları.....	48
3.3.2	Dış Ticaret.....	51
3.3.3	Bankacılık Sektörü.....	54
3.3.4	Devlet Bütçesi.....	57
4.	RUSYA FEDERASYONU'NDA KAYIT DIŞI EKONOMİ.....	61
4.1	Rusya'da Kayıt Dışı Ekonominin Tarihsel Gelişimi.....	61
4.1.1	1917-1920 Yıllarında İç Savaş Döneminde Kayıt Dışı Ekonomi.....	62
4.1.2	Sovyetler Birliği Döneminde Rusya'da İkinci Ekonomi Olgus.....	64
4.2	Rusya'da Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri.....	70
4.2.1	Sovyetler Birliği Mirası.....	71
4.2.2	1990'lı Yıllar Geçiş Dönemi Reform Hareketleri.....	74
4.2.3	Makroekonomik Yapıdaki Bozukluklar.....	77
4.2.4	Kanunlara Uymanın Bedeli: Rusya Örneği.....	79

4.3	Rusya’da Kayıt Dışı Ekonominin Ortaya Çıkış Biçimleri.....	82
4.3.1	İnformel İstihdam ve Saklı Ekonomi : Yapısal Özellikleri ve Boyutları.....	85
4.3.2	Tarımsal Faaliyetlerde Kayıtdışılık.....	91
4.3.3	Dış Ekonomik İşlemlerde Kayıtdışılık.....	93
4.3.4	Rusya’da Kriminal Gelir Faaliyetleri.....	96
4.4	Rusya’da Kayıt Dışı Ekonomiye Toplu Bir Bakış.....	101
4.5	Rusya’da Kayıt Dışı Ekonominin Sonuçları.....	108
SONUÇ.....		114
KAYNAKLAR.....		118
ÖZGEÇMİŞ.....		124

SİMGE LİSTESİ

C	Dolaşımdaki Banknot Miktarı
Co	Resmi Ekonomik Faaliyetlerde Kullanılan Para Miktarı
Cs	Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerde Kullanılan Para Miktarı
D	Bankalardaki Mevduat Miktarı
K.E(t)	Kayıt Dışı Ekonominin (t) Dönemindeki Değeri
K.E(t+1)	Kayıt Dışı Ekonominin (t+1) Dönemindeki Değeri
M	Ekonomide Toplam Para Stoku
TE	Resmi Çalışan Sayısı
TH/TE	Kişi Başına Bir Yıl Boyunca Çalışılarak Geçirilen Çalışma Saatlerini Sayısı
Vo	Resmi Ekonomi İçin Paranın Dolaşım Hızı Katsayısı
Vs	Kayıt Dışı Ekonomi İçin Paranın Dolaşım Hızı Katsayısı
W	Genel Ekonomi İçin GSYİH'ya Göre Bulunan İşgücü Üretkenlik Ölçüsü
Y	Milli Gelir Düzeyi
% GSYİH(Resmi)	Resmi İstatistiklere Dayanarak Hesaplanan GSYİH'daki Yüzde Değişim
%GSYİH(Toplam)	GSYİH'da, Kayıt Dışı Ekonomi Dikkate Alınarak Tahmin Edilen Toplam Yüzde Değişim

KISALTMA LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
DYS	Doğrudan Yabancı Sermaye
GOSKOMSTAT	Rusya Devlet İstatistik Enstitüsü
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IAS	International Accounting Standards (Uluslararası Muhasebe Standartları)
IRS	Internal Revenue Service (Ulusal Gelir Servisi)
KBS	Kamu Borçlanma Senetleri
KDV	Katma Değer Vergisi
OECD	Organization of Economic Cooperation and Development (İktisadi Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
RFMK	Rusya Finansal Monitoring Komitesi
RMB	Rusya Merkez Bankası
SABV	Sovyet Bütçe Aile Verileri
SSCB	Sovyet Sosyalist Cümhuriyetler Birliği
TCMP	Taxpayer Compliance Measurement Program (Vergi Mükellefi İtaat Ölçüm Programı)
YPY	Yabancı Portföy Yatırımları

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1 : 1990'lı Yılların Başında Dünyadaki Mafyaların Gelirleri.....	11
Tablo 1.2 : Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Gruplandırılması.....	12
Tablo 1.3: Sanayileşmiş Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi-Sosyal Güvenlik Ödemeleri İlişkisi.....	14
Tablo 1.4: Farklı Ülkelerde İşletmelerin Tescil Prosedürlerinin Maliyeti.....	18
Tablo 1.5: Kayıt Dışı Ekonomiyi Etkileyen Ekonomik Faktörler ve Devlet Faaliyetleri.....	23
Tablo 2.1: Bireysel Olarak Beyanname Dolduranların ve Doldurmayanların 1973-1982 Yılları İtibarıyla Beyan Edilmemiş Yasal Kaynaklı Gelirleri ile Gönüllü Olarak Beyanda Bulunma Yüzdeleri.....	26
Tablo 2.2: Gelir ve Harcamaların Karşılaştırılması Yöntemiyle Bulunan Kayıt Dışı Ekonomi Rakamları.....	28
Tablo 2.3 : 1990'lı Yılların Başlangıcında Dünya Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi (K.E.) Büyüklikleri.....	30
Tablo 2.4: Türkiye'de 1978 -1990 Döneminde İşgücü /Nüfus; ve İstihdam/ Nüfus Rakamları.....	33
Tablo 2.5: Farklı Araştırmacılara Göre Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri.....	36
Tablo 2.6: İşlem Hacmi Yaklaşımına Göre Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri.....	38
Tablo 2.7 : Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemlerinin Topluca Değerlendirilmesi.....	39
Tablo 3.1: 1992-1998 Döneminde Rusya'da Makroekonomik Göstergelerin Gelişimi.....	44
Tablo 3.2 :Rusya Federasyonu'nun Mal Bazında İhracat ve İthalatı.....	53
Tablo 3.3: Rusya Federal Bütçe Gelirlerini 2002- 2004 Ocak Mayıs dönemleri İtibarı ile Yapısal Dağılımı.....	58
Tablo 3.4: Rusya Federal Bütçe Giderlerinin 2002 2004 Ocak Mayıs Dönemleri İtibarı ile Yapısal Dağılımı.....	59
Tablo 4.1: 1970-1990 Döneminde Sovyetler Birliğinde İnfomel Gelir ve Harcama Yüzdeleri.....	69
Tablo 4.2: Sovyetler Birliğinde İkili Ekonomik Yapı.....	71
Tablo 4.3: Limited Şirket Şeklinde Kurulacak Bir Rus Girişiminin Tescil Maliyetleri.....	80
Tablo 4.4: Rusya'da Limited, Anonim ve Şahıs Şirketlerinin Tescil Maliyetleri.....	81

Tablo 4.5: Esas İstihdam Faaliyetleri Olarak 2001 Yılında İformel Sektörün Yapısı.....	86
Tablo 4.6: Rusya’da 2002 Yılında İformel Sektörün Yapısı.....	87
Tablo 4.7: 1998-2002 Yıllarında Rusya’da İformel Sektörün Yapısal Gelişimi.....	88
Tablo 4.8: Rusya’da Kriminal Gelir Faaliyetlerinin Dağılımı ve Sınıflandırılması.....	98
Tablo 4.9: Kriminal Gelir Faaliyetlerinin 1996-2001 Yıllarında Gelişimi.....	99
Tablo 4.10: Rusya’da Elektrik Enerjisi Tüketimi ve Resmi GSYİH Değişimi (%).....	107

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 3.1 Rusya’da Kırsal ve Şehirli Nüfusun Gelişim Seyri.....	41
Şekil 3.2 Rusya Federasyonu’nun Dış Ticaretinin Seyri.....	51
Şekil 4.1 Rusya ve Doğu Avrupa Ülkelerinde 1989-1995 Yıllarında Kayıt Dışı Ekonomi....	75
Şekil 4.2 Düz Vergi Uygulaması Sonrası Rusya’da Kişisel Gelir Vergilerinin Seyri.....	104
Şekil 4.3 Rusya’da Takas İşlemlerinin Seyri (Toplam Endüstriyel İşlemlerin Yüzdesi Olarak).....	105
Şekil 4.4 Rusya’da 1995-2002 Döneminde Kayıt Dışı Ekonominin Gelişimi.....	107
Şekil 4.5 Rusya’da 1990-1996 Yıllarında Kayıt Dışı Ekonomi ve Resmi GSYİH.....	112

ÖNSÖZ

Ekonomilerde her dönem boyunca gizli bir şekilde yürütülen ve resmi makamların dikkatinden uzak kalan, kayıtlarda gözükmeyen iktisadi faaliyetlerin varlığı bilinen bir gerçek olsa da, bu konu XX yy'ın son çeyreğinde daha popüler bir hale gelmiştir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler olarak tanımlanan bu tür gizli aktiviteler iktisat politikalarını oluşturan teknokratlardan başlayarak akademisyenlere kadar her kesimdeki insanın dikkatini çekmektedir.

Ekonomi literatüründe konu ile ilgili yapılan çalışmalarda bu olgunun, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ve geçiş ekonomileri olarak adlandırılan Doğu Avrupa ile eski Sovyetler Birliği ülkelerinde daha ciddi boyutlarda olduğuna değinilmektedir. Bu açıdan konuya yaklaştığımız zaman Sovyetler Birliği'nin çözülmesinden sonra bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkan, dünyanın siyasi ve ekonomik hayatında küçümsenemeyecek bir yere ve role sahip olan Rusya Federasyonu'nda kayıt dışı ekonomi olgusu, geçiş döneminde en fazla önem taşıyan konulardan biri gibi değerlendirilmiştir. Nitekim, geçiş ekonomilerinde ilgili konu üzerinde yapılan analizlerde dikkatler daha fazla Rusya üzerine yoğunlaşmıştır.

Bu çalışmada Rusya'da kayıt dışı ekonomi olgusunun 1990'lı yılların geçiş sürecinin ilk günlerinden başlayarak bu güne kadarki gelişimi değerlendirilecek ve ekonomik dönüşüm süresi boyunca hızla genişleyen kayıt dışı ekonomi çeşitli açılarından incelenecektir. Kayıt dışı ekonominin Rusya'daki gelişimi analiz edilirken, konunun OECD ülkeleri ile Merkezi ve Doğu Avrupa'daki geçiş ekonomilerinden olan farklılıkları vurgulanmaya çalışılacak ve bu farklılıkları yaratan koşullar değerlendirilecektir.

Tez çalışmasının hazırlanmasında değerli yorumları ile bana her zaman yol gösteren, gerekli kaynakları tarayıp incelememde yardımcı olan danışman hocam Prof.Dr. Ercan EREN'e derin teşekkürlerimi sunmak isterim.

Tezin hazırlandığı süre boyunca beni teşvik eden ve manevi desteğini esirgemeyen ağabeyim, İstanbul Üniversitesi doktora öğrencisi Elnur OSMANOV'a teşekkürlerimi borç bilirim.

Anahtar Kelimeler: Kayıt dışı, Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği, geçiş ekonomisi, ekonomi, vergi, informal, gelir.

Key Words: Shadow, Russian Federation, Soviet Union, transition economy, economy, tax, informal, income,

ÖZET

Kayıt dışı ekonomi olgusu tüm dönemlerde sözü edilen bir konu olmasına rağmen 1970'li yıllarda sosyal refah devleti anlayışının sorgulanması ile beraber daha sık tartışılmaya başlandı. Sosyal refah devleti anlayışının gerektirdiği politikaların finanse edilmesi için artan vergiler ve vergi benzeri kesintiler iktisadi bireyleri gelirlerini saklamaya ve ya az göstermeye sevk etmekteydi.

Tüm dünyada bu eğilimler sürerken 1990'lı yılların başında Sovyetler Birliğinin çözülmesi ile beraber eskiden planlı ekonomiye sahip olan bir çok ülke, bu bağlamda Rusya piyasa ekonomisine doğru yol aldı.

Geçiş döneminin ilk yıllarında Rusya Federasyonu'nda kamu işletmelerinin büyük bir bölümü özelleştirme politikaları sonucunda özel sektöre devredilmişti. Fakat özel sektörün faaliyetlerini koordine edecek ekonomik ve yasal düzenlemelerin, kurumsal yapıların hazır olmayışı, bir çok iktisadi faaliyetin denetimden uzak kalmasına ve kayıt dışı olarak gerçekleşmesine zemin hazırlamaktaydı.

Özelleştirme sürecinde optimal olmayan politikaların seçilmesi sonucunda kamu mülkiyetinin baskı gruplarının eline geçmesi ülkenin ekonomik yapısını tahrip eden ve piyasa ekonomisinin gelişimini engelleyen örgütsel suç gruplarını meydana gelmesine ortam yaratmaktaydı.

Eski devlet işletmelerinin kapatılması veya kısa sayılabilecek bir dönemde özel sektöre devredilmesi milyonlarca insanın işini kaybetmesine neden olmuştu ve bireyleri formel olmayan ilişkiler sisteminde iş aramaya mecbur kılmaktaydı.

Bu çalışmada yukarıda sözünü ettiğimiz unsurlar çerçevesinde Rusya Federasyonu'nda 1990-2000'li yıllar boyunca kayıt dışı ekonomi olgusu incelenmiştir. Kayıt dışı ekonominin diğer ülkelerden farklı olan, Rusya'ya özgü ortaya çıkış biçimleri açıklanmaya çalışılmış, geçiş döneminde yaşanan bir takım ekonomik ve toplumsal değişmelerin kayıt dışı ekonominin yükselmesine olan etkileri araştırılmıştır.

Yaptığımız analiz sonucunda, Rusya Federasyonu'nda kayıt dışı ekonominin hızlı yükselişinin geçiş döneminde meydana gelen bir şok olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bununla beraber 1998 yılı sonrası ekonomide meydana gelen genel iyileşme eğilimine bağlı olarak kayıt dışı ekonominin de azalmaya, diğer bir deyişle 'normal' oranlara doğru gerilemeye başladığı sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

Despite the fact that shadow economy has been discussed in every period of time, the discussions about it became more widespread in the 1970s, when the subject of social welfare state was began to question. To finance the required policy measures put forward by the concept of social welfare state, consequently, increasing taxes and similar cuts have been encouraging people to hide their revenues or to declare less than its real level.

Whilst the world was the scene of this tendency, after the collapse of Soviet Union at the beginning of 1990's many planned economy, in this context Russia took the path to the market economy.

In the first years of transition period, as a result of privatization policies most of the public enterprises of Russian Federation were handed over to private sector. However, the absence of economic and legal regulations, non-existence of institutional formations which coordinate the activities of private sector, has been facilitating the possibilities of business operations to be left away from inspection and to realize them in shadow economy.

In the result of implementation of non-optimal privatization policies and transfer of public property to some groups created a ground for organized crime groups which has been destroying the economy of the country and hindering the development of market economy.

The shutting down of former public enterprises, the transfer of these enterprises to private sector in the short time caused to loss of work opportunities and forced people to look for a job under non – formal relations.

In this study taking into consideration the above mentioned cases, we have analysed the shadow economy in Russia between 1990s and 2000s years.

The shapes of shadow economy activities that differ from the other countries and are peculiar only to Russia has been discussed and the influences of some social and economic transformation movements over shadow economy has been evaluated in the context of transition process.

By this analysis we have tried to explain that the fast rise of shadow economy in Russia has been caused by transitional shocks. Beside this, we have come into conclusion that accompanied by the general recovery tendency after 1998 year Russia's shadow economy has began to slow down, in other words began to return towards 'normal' levels.

GİRİŞ

Rusya Federasyonu'nda devlet mülkiyetinde bulunan işletmelerde istihdam edilen işgücü daha geçiş döneminin başlangıcında bir çok işyerinin kapatılması sonucu işsiz kalmıştı. Çoğu yüksek eğitilmiş ve vasıflı olan bu insanlar günlük gereksinimlerini karşılayabilmek için özel ders vermekte, işyeri bulunmamakla beraber küçük çaplı taşımacılık ve benzeri hizmetleri sunan informal sektör birimlerinde faaliyet göstermekteydiler.

Sovyetler Birliği döneminde yaygın olan kolhoz ve sovhoz gibi kolektif tarımsal birliklerin özelleştirme uygulamaları 1990'lı yılların ortalarına kadar tam olarak gerçekleştirilememişti. Fakat bu birimlere ait alanlarda üretime eski kurumsal yapı çerçevesinde devam edilmesi tarımsal üretimde kayıt dışı faaliyetlere uygun ortam hazırlamaktaydı. Hukuki varlıkları sona ermiş gibi gözükmeyle beraber tarımsal birliklerin hemen hemen hepsi Sovyetler Birliği döneminden beri bu görevleri sürdüren kişiler tarafından özel şirket gibi işletilmekte, fakat devlete karşı herhangi bir yükümlülük taşımamaktaydılar.

1992-1996 döneminde üretimin %50'lere varan oranlarda azalması ve ortaya çıkan ürün kıtlığı yüksek enflasyona neden olmuştu. Ülkedeki kıtlık milyonlarca Rus vatandaşı tarafından ülkeye kaçak yollarla tüketim mallarını getirilmesini ve ticaretini teşvik etmekteydi. Düzensiz şekilde yapılan ve bavul ticareti adını alan bu tür ithalat işlemleri gümrük vergisi ödenmeden gerçekleştirildiği için ülkeyi büyük oranlarda vergi kaybına uğratmaktaydı. Kimi dönemlerde bavul ticaretinin yıllık hacmi 10 milyar dolara kadar yükselmekteydi.

Devlet yönetim mekanizmalarının yeni oluşan iktisadi birimlerin haklarını savunmada yetersiz kalmaları, bunun yanında iktisadi faaliyetleri düzenleyecek denetim araçlarının bulunmayışı ve baskı grupları aracılığıyla kamu yönetiminde söz sahibi olan mafya, ülkede örgütlü suç ekonomisinin gelişimini hızlandırmaktaydı. Bu ortamda yasa dışı faaliyetler gün geçtikçe genişlemekteydi. Hukuki ve iktisadi düzenlemelerin yetersiz olması ve günün ihtiyaçlarına cevap vermemesi nedeniyle iktisadi birimler kamu katında haklarını savunamamaktaydılar. Bu durumda zorunlu olarak, iktisadi anlaşmazlıkların çözümü ve düzenlenmesi için kamu görevlileri ile formel olmayan ilişkiler yaratılmakta ve örgütsel suç grupları ile bağlantı kurulmaktaydı. Özelleştirme reformları ile özel sektöre devredilen büyük ve orta ölçekli devlet girişimlerinin kısa bir zamanda belirli grupların eline geçmesi

sonucunda vergi gelirleri etkin bir biçimde tahsil edilememekte, devletin vergi kayıpları her geçen gün daha da artmaktaydı. Zamanla kayıt dışı ekonomi sorunu daha kronik hale gelmekte ve dikkatleri üzerinde toplamaktaydı.

İncelediğimiz dönemde Rusya'da mevcut olan kayıt dışı ekonomiyi analiz etmek ve teorinin bilinen yönleri ile karşılaştırma yapabilmek amacıyla çalışmamızın ilk bölümünde kayıt dışı ekonomiyle ilgili kavramsal çerçeve üzerinde durulacak ve çeşitli kayıt dışı faaliyetler incelenerek, bunların ortaya çıkış nedenleri araştırılacaktır. Yine bu bölümde, kayıt dışı ekonominin Rusya'ya özgü olan ortaya çıkış biçimlerine daha yakından bakabilmek ve nedenleri konusunda diğer ülkelerle kıyaslamalı analiz yapabilmek amacıyla kayıt dışı ekonomi konusunda iktisat yazınında mevcut olan genel düşünceler tartışılacaktır.

Ulusal ekonomi politikalarının hazırlanmasında kayıt dışı ekonominin de payının dikkate alınması gerekliliği düşüncesinden yola çıkarak, ikinci bölümde kayıt dışı ekonominin ölçülmesi ile ilgili teoride mevcut olan yöntemler ele alınacak ve çeşitli ülkelerde, bu bağlamda Rusya'da söz konusu yöntemlerin uygulanma olasılıklarına, her yöntemin üstünlüklerine ve eksikliklerine değinilecektir. Yine bu bölümde kayıt dışı ekonomiyi ölçme konusunda farklı yöntemlerin bir birinden çok farklı sonuçlar doğurması gerçeği incelenecek ve yazında mevcut olan ayrışmalar üzerinde durulacaktır.

Geçiş döneminde Rusya'da kayıt dışı ekonominin hızlı bir biçimde yükselmesine yol açan nedenleri bir arada daha yakından görebilmek amacıyla, çalışmanın üçüncü bölümünde Rusya ekonomisinin 1990'lı yılların başlangıcından günümüze kadarki gelişimi ve ekonominin yapısal analizi konuları işlenecektir.

Son bölüm olan ve çalışmanın ana hattını oluşturan dördüncü bölümde ise ilk olarak Rusya'da kayıt dışı ekonominin geçmişi araştırılacak ve Sovyetler Birliği dönemindeki bazı gerçekler ele alınacaktır. Daha sonra Rusya'da kayıt dışı ekonomiye yol açan nedenler ve faktörler teorik yaklaşımlar çerçevesinde ve Rusya'ya özgü olan koşullar dikkate alınarak incelenecek ve olgunun meydana gelişi ile ilgili belirli bir çizgi oluşturulmaya çalışılacaktır. Burada analiz iki ana eksen üzerinde yürütülecektir. İlk olarak betimleyici bir yaklaşımla 1990'lı yıllarda kayıt dışı ekonominin Rusya'da geçirdiği aşamalara değinilecek ve ülke için tartışılan konunun öneminden ve ayırt edici özelliklerinden bahsedilecektir. Daha sonra, ikinci ana eksen çerçevesinde kayıt dışı ekonomik faaliyetler toplu bir şekilde analiz edilecek ve oran olarak kayıt dışı ekonominin 1995 yılı sonrası gelişim seyri incelenecektir. Bunun

yanında, kayıt dışı ekonominin Rusya’da geldiği aşama Sovyetler Birliği’nden miras kalan sosyal ve ekonomik yapıdan başlayarak geçiş döneminde yaşanan ekonomik sosyal değişimlerin uzantısında değerlendirilecektir.

Sonuç bölümünde Rusya’da kayıt dışı ekonomi ile ilgili aktarmak istenilen bilgiler bir arada ele alınacak ve elde edilen bulgular özetlenecektir.

1. KAYIT DIŞI EKONOMİ KAVRAMI

1.1 Bir İktisadi Olgu Olarak Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı

Son dönemlerde ekonomi yazınında önemli tartışma konularından birisi haline gelen kayıt dışı ekonomi aslında çok da yeni bir olgu değildir. Kaçak, sigortasız işçi çalıştırmaktan insan ticareti, uyuşturucu ticaretine kadar çok geniş bir çerçevede yer bulabilen kayıt dışı ekonomi kavramı günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ciddi şekilde tartışılmaktadır. Piyasa ekonomisine sahip tüm ülkelerde mevcut olan kayıt dışı ekonominin boyutları ülkeden ülkeye farklılık gösterse de bu problemi çözebilmek şimdiye kadar mümkün olmamıştır (<http://www.bolshe.ru/unit/110/books/3420/s1/>). Kayıt dışı ekonomi devletin ekonomik düzenleme ve denetimlerinin en üst düzeyde olduğu, tek üretici birim gibi devletin kabul edildiği eski Sosyalist Bloğu ülkelerinde de önemli boyutlara ulaşmıştır.

Bu kadar evrensel diyebileceğimiz bir olgu olan kayıt dışı ekonominin incelenmesi için çok sayıda çalışma yapılmakla beraber her bir çalışma kendi bakış açısına göre diğerlerinden farklılık göstermektedir.

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili olarak ortaya çıkan ilk zorluk bu kavramın tanımıyla ilgilidir. Çünkü kayıt dışı ekonomi çok boyutlu değişik faaliyetleri kapsayan oldukça karmaşık bir olgudur (Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001:1).

Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda çok çeşitli kavramlar kullanılmaktadır. Örneğin kara ekonomi, nakit ekonomisi, gizli ekonomi, saklı ekonomi, kayıt dışı ekonomi, yasadışı ekonomi, informal sektör, yeraltı ekonomisi, gözlenemeyen ekonomi gibi çeşitli kavramlar vardır. İngilizce yazında da hidden, irregular, clandestine, subteranean, underground, unreported, informal, submerged, dual, unofficial, moonlight economy gibi kavramlar kullanılmaktadır. Bu tanımlar farklı içeriklere sahip olsalar da, üzerinde uzlaşmaya varılmış bir tanımın olmaması nedeniyle bir kavram öbürünün yerine de kullanılabilmektedir (Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001:1).

Ekonomi yazınında kayıt dışı ile ilgili olarak çok kullanılan bir tanım ‘Toplam Gayri Safi Milli Hasılaya katkıda bulunan fakat resmi kayıtlara geçmemiş ekonomik aktiviteler bütünüdür’ şeklindedir (Enste ve Schneider, 1998:2).

Genel olarak kayıt dışı ekonominin mal ve hizmet üretimine konu olmasına karşılık ekonominin geleneksel ölçüm yöntemleriyle bütünüyle tespit edilemeyen ve GSMH hesaplamalarına yansımayan alanları kapsadığı kabul edilmektedir. Başka bir deyişle kayıt dışı ekonomi GSMH hesaplarını elde ederken kullanılan istatistiksel yöntemler ile kapsanamayan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümü olarak tanımlanabilmektedir.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler vergi kaçakçılığı, sigortasız işçi çalıştırma, fiş almadan yapılan alışveriş, uyuşturucu ticareti gibi tamamen kanunlara aykırı olmakla beraber ev ekonomisi kapsamında yürütülen ve suç sayılmayan komşuya yardım etme, çocuk bakıcılığı, ev işlerinin yapılması türünden masum faaliyetleri de kapsayabilmektedir (Özsoylu, 1996:10).

Kayıt dışı ekonomi kavramını kesinleştirmek ve milli gelir hesapları çerçevesinde kayıt dışı ekonomiyi ölçebilmek için bir ülkenin üretim sınırlarının Ulusal Hesaplar Sistemi kapsamında tanımlanması gerekmektedir.

1993 Ulusal Hesaplar Sistemi üretim sınırı kapsamında yer alan faaliyetler :

1. Üreticilerden başka birimlere sunulan veya sunulmaya niyetlenilen bütün bireysel veya kolektif mal-hizmetler ve bunların üretiminde kullanılan mal ve hizmetlerin üretimi,
2. Kendi nihai tüketimleri veya gayri safi sermaye oluşumları için üreticileri tarafından malların kendi hesabına üretimi,
3. Sahipleri tarafından kullanılan konut hizmetlerinin ve ücretli ev hizmetlileri istihdam edilerek üretilen hizmetlerin kendi hesabına üretimi olarak sıralanmaktadır.

Kendi nihai tüketimleri için ev ve kişisel hizmetleri üreten hane halkı faaliyetleri üretim sınırı dışında tutulmaktadır. Diğer taraftan konutun küçük onarım-tamir ve bakımı, ev teçhizatının ve mallarının bakımı, yemeklerin hazırlanması, çocukların bakımı gibi faaliyetler aynı hane halkı içinde üretildiği ve tüketildiği zaman Ulusal Hesaplar Sisteminin üretim sınırına dahil edilmemektedir.

Diğer taraftan, hiçbir devlet kamu düzenine aykırı olan yasa dışı üretim faaliyetlerini GSMH'ya dahil etmemekle beraber, ekonomik büyüklüklerin doğru tahmin edilebilmesi için yasa dışı yollarla elde edilen gelirlerin yasal yollarla harcanması veya yasa dışı mal ve hizmetlere yönelik yapılan harcamaların yasal gelirler kullanılarak yapılabilmesi durumlarını

kapsayan faaliyetlerin de Ulusal Hesaplar Sistemine alınması konusunu gündeme gelmiştir. Fakat sadece servetin el değiştirmesi (hırsızlık, soygunculuk) gibi faaliyetler ek bir değer yaratmadığından bu sistem dışında tutulmaktadır.

Tüm bu hususları genelleştirecek olursak kayıt dışı ekonomiyi vergiden ve kamuca getirilen diğer yükümlülüklerden kurtulmak için kazanılan gelirlerin saklanması, az gösterilmesi ve ev ekonomisi çerçevesinde pazara yönelik yapılan ve resmi kayıtlara geçmeyen faaliyetler ile yasadışı üretim faaliyetlerinden oluşan bir bütün olarak tanımlayabiliriz.

Bugün bilimsel çerçevede kayıt dışı ekonominin tanımlanmasına yönelik olarak iki yaklaşım bulunmaktadır: hukuki ve ekonomik yaklaşım.

Hukuki Yaklaşım:

Bu yaklaşımda kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ayrılmasında anahtar kriter düzenlemelerin normatif hukuki sistemle olan ilişkisidir. Burada kesin kriterler olarak aşağıdaki unsurlara dikkat çekilmektedir:

1. Ekonomik faaliyetin resmi kayıtlardan ve devlet kontrolünden uzak tutulması,
2. Ekonomik faaliyetin hukuka aykırı nitelikte olması.

Bu yaklaşımda kayıt dışı ekonomi kavramıyla ekonomik ajanların kanun çerçevesi dışında, hukuki normlara ters düşen çeşitli ekonomik faaliyetleri tanımlanmaktadır.

Ekonomik Yaklaşım:

Bu yaklaşımda kayıt dışı ekonominin önemli kriterlerinden biri faaliyetlerin kayda alınmaması, dolayısıyla resmi istatistiklerin olmaması gerçeğidir. Diğer taraftan bu yaklaşımın anahtar kriterlerinden biri de kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin sonuçlarının sınıflandırılmasıdır (Golovanov ve Perekislov, 2003:15).

Söz konusu görüşe göre topluma ve bireylere zarar veren negatif, yıkıcı ve bozucu tüm iktisadi faaliyetler kayıt dışı ekonomiyi oluşturmaktadır. Böylece bir iktisadi faaliyetin kayıt dışı veya kayıtlı ekonomiye ait edilmesindeki esas kriter söz konusu faaliyetin sonucunun toplum için yıkıcı veya yapıcı olmasıdır.

Genel olarak kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde dikkat çeken ilk noktanın bu faaliyetlerin ölçülmesindeki zorluk olduğunu belirtmiştik. Son yıllarda gittikçe artan bir önemle gündeme gelen, ulusal hesapların üretim sınırları içinde yer almasına rağmen istatistiki ölçüm problemleri olan alanları tanımlamak için 1993 Ulusal Hesaplar Sistemi;

- Saklı Ekonomi (Underground Economy, Hidden Economy)
- Informel Ekonomi (Informal Sector)
- Yasa Dışı Üretim (Illegal Production)

terimlerini kullanmaktadır. Bu alanların hepsini tanımlamak için genel bir ifade olarak kayıt dışı ekonomi terimi kullanılacaktır (Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001:19).

1.1.1 Saklı Ekonomi

Saklı ekonomideki faaliyetler üretken ve bütünüyle yasal iktisadi faaliyetlerdir. Fakat burada ekonomik bireyler vergi ödemekten kurtulmak için söz konusu iktisadi faaliyetleri ya tamamen gizler, ya da hacmini küçük göstermeye çalışırlar. Diğer taraftan bu faaliyetler uygun izin ve prosedürlere uyulmadan gerçekleştirilen üretken iktisadi faaliyetleri de kapsamaktadır. Girişimciler kimi zaman işletmeyi faaliyete geçirirken gerekli ön hazırlık ve çalışmaların maliyetine katlanmamak için resmi kayıtların dışında kalmak istemektedirler. Bu durumda iktisadi faaliyetler toplum açısından yapıcı özellikte olsa bile, resmi kayıtlara intikal etmediği için tamamen kayıt dışı olarak gerçekleşir. Saklı ekonomi, gelir vergisi, KDV, sosyal güvenlik ödemelerinden, çalışanlarla ilgili uyulması gerekli yasal zorunluluklardan ve ekonomik araştırmalarda veri kaynağı olarak kullanılabilecek istatistiksel anketlerin ve benzeri idari formların doldurulması türünden değişik maliyetleri atlatabilmek için kamu otoritelerine bildirilmeyen faaliyet türlerinin hepsini içermektedir. GSMH'ya önemli boyutlarda katkıda bulunan kayıt dışı ekonomik faaliyetler günümüzde büyük ölçekli reel sektör girişimlerinden mali ve finansal sektördeki çeşitli boyutlardaki girişimlere kadar çok geniş bir alana yayılmıştır.

Girişimlerin boyutu ve zaman içerisinde yapılan işin içeriğinin değişmesi, ayrıca girişimcilerin söz konusu iktisadi faaliyetlerden çekilmeleri durumunda ilgili veri güncelleştirilmesinin yapılmaması saklı ekonominin istatistiki nedenlerle de meydana gelebileceğini ortaya koymaktadır.

Bu faaliyet şeklinde kamusal kontrolden sadece parasal ve benzeri işlemler değil, bunun yanında saklı ekonominin gerçek işlemlerinin mahiyeti ve işlemin yapıldığı gerçeği de saklı tutulmaktadır (Golovanov ve Perekislov, 2003:45). Özellikle Rusya’da konu üzerine yapılan bilimsel çalışmalarda bu durumu ifade edebilmek için ‘hayali operasyon’ terimi kullanılmaktadır. Hayali operasyon, resmi sahte belge ve doküman düzenleyerek faaliyetin içeriğinin olduğundan farklı gösterilmesinden, faaliyeti başka, hatta mevcut olmayan bir kişi ve kurumun adına kaydettirmeye kadar sıralanabilecek değişik durumları açıklamada kullanılmaktadır

Saklı ekonominin tüm ülkelerde bulunduğu gerçeği milli gelir rakamlarında bu noktanın dikkate alınması konusunu gündeme getirmiştir. Tarım ve inşaat gibi bazı sektörlerde çeşitli anketlerle ve mal akım yöntemi kullanılarak sektörün saklı (gerçekte yasadışı) kısmını tanımlamadan ve ölçmeden sektörlerin toplam çıktılarının tahminlerini yapmak mümkün olabilmektedir (Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001:21).

1.1.2 İnförmel Sektör

İnförmel sektör 1993 Ulusal Hesaplar Sisteminde küçük ölçekli sermaye ve işgücü arasında ayırımın olmadığı veya çok az olduğu, çalışma ilişkilerinin resmi olmaktan daha çok kişisel yakınlık ilişkisi çerçevesinde düzenlendiği iktisadi birimleri kapsamaktadır. İnförmel sektör hane halkı tarafından işletilen şirketleşmemiş girişimlerden oluşmaktadır. İnförmel sektörün belirli temel özellikleri sayılmakla beraber sektörün uluslararası alanda kabul edilmiş işlevsel bir tanımı yoktur (Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001:22). Her ülke kendi sınırları dahilinde geçerli olan büyük-küçük işletme ölçütünden, elde edilen gelirlerin nispi boyutlarından hareket ederek införmel sektör girişimlerini tanımlamaktadır. İnförmel sektördeki iktisadi birimler iki temelden hareketle gruplandırılabilir:

1. Kendi hesabına girişimler,
2. İşveren girişimleri.

Kendi hesabına girişimler belirli yasal düzenlemeler, örneğin vergi ve sosyal güvenlik kanunlarının çatısı altında kaydı yapılmayan iktisadi birimlerden oluşmaktadır. İşveren girişimlerinde ise çalışma şekli daha ileri seviyede bir süreklilik göstermektedir. Bu girişimlerde bir veya daha fazla işçi istihdam edilebilmektedir.

İnformel sektör için sıralanan özellikler arasında; kendi imkanlarına dayanarak üretimin yapılması, işletmelerin aileler tarafından işletilmesi, faaliyet hacminin küçüklüğü, emek yoğun ve esnek teknoloji gibi unsurlar sıralanmaktadır. Fakat 1990'lı yılların başında Fransız iktisatçı C. Morrison ve ABD'li iktisatçı D.N. Mead'ın yedi farklı ülkeden 2200 girişim üzerinde yaptıkları araştırmanın sonuçları bu kriterlerin de informal sektörün tanımlanmasında yeterli olmayacağını ortaya koymuştur (<http://ie.boom.ru/Latov/Monograph/chapter1>). Onlara göre informal sektörün tanımlanmasında esas üç kriterden yola çıkılmaktadır; yasalara uygunluk, işletmenin boyutları ve üretimin sermaye yoğun olup olmaması. Latin Amerika'dan Ekvador ve Jamaika, Afrika'dan Cezayir, Tunus, Nijerya, Svaziland ve Asya'dan Tayland'ın seçildiği bu araştırmanın sonuçlarına göre küçük işletmelerin kayıtlı olup olmamalarına bağlı olarak ülkeler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, Cezayir'de tüm küçük üreticiler ve ticaret yapanlar kayıtlı faaliyet göstermektedir. Ekvador ve Nijerya'da ise işçi sayısı on kişinin altında olan işletmelerin hepsi olmamakla beraber önemli kısmı kayıtlı faaliyette bulunmaktadır. Diğer ülkelerde ise çalışan sayısı 6-10 arası olan işletmelerin sadece % 25'i kayıtlarda gözükmektedir. Diğer taraftan Tayland ve Tunus'taki küçük işletmelerin sırasıyla %50-%70'i sermaye yoğun üretim tekniklerini uygulamaktadırlar. Cezayir'de ise bu oran %15 civarındadır. Teorik çalışmalara göre günümüzde kişilerin informal sektörde çalışmalarını teşvik eden nedenlerin başında yeterli iş olanaklarının bulunmaması gelmektedir (Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001:22). Özellikle Rusya'da informal sektör faaliyetlerinin genel olarak ikincil istihdam özelliği taşıdığı araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır.

1.1.3 Yasa Dışı Üretim

Yasa dışı faaliyetler 1993 Ulusal Hesaplar Sisteminde satışı, dağıtımı veya sahip olunması kanunen yasaklanmış mal ve hizmetlerin üretimi ile yetkili olmayan üreticiler tarafından üretildiği anda yasa dışı hale gelen bütün üretken faaliyetler olmak üzere iki grupta sınıflandırılmaktadır (Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001:19). Yasa dışı üretim konusunda değinilmesi gerekli bir konu, faaliyetin alıcı ve satıcı arasında karşılıklı rızanın olmaması halinde el değiştiren, yasal bir şekilde üretilmiş malları kapsamamasıdır. Bu durumda hırsızlık, banka soygunları sırasında ele geçirilen değerler yasa dışı üretimin boyutları ölçülürken dikkate alınmamaktadır. Bu tür işlemler parasal bir mübadele neticesinde gerçekleşeceğinden parasal yasa dışı faaliyetler olarak da adlandırılmaktadır. Diğer taraftan yasa dışı sayılmakla beraber çalıntı malların değiş-tokuşu ve narkotik maddelerin kişilerin kendi tüketimleri için üretimi türünden parasal işlemle yapılmayan işlemler parasal olmayan

kayıt dışı faaliyetlere ait edilmektedir. Parasal olmayan kayıt dışı faaliyetler sonucunda üretilen mal ve hizmetler etkin bir piyasa talebine sahip olduklarından üretim sınırları içinde gösterilmektedir.

Yasa dışı üretime narkotik maddelerin üretimi ve satışı, silah ticareti, canlı insan ve organ ticareti, kaçak mal ticareti ve yasalarca yapılması suç sayılan diğer başka faaliyetler dahil edilmektedir.

Yasa dışı üretim faaliyetleri ekonomi yazınında örgütsel suç ekonomisi kapsamında incelenmektedir. Örgütsel suç ekonomisi bireylerin, tüm toplum açısından zararlı olan ihtiyaçlarının karşılanmasına hizmet eden profesyonel suç birimlerince örgütlenen ekonomik faaliyetlerin bütünüdür konu edinmektedir (<http://ie.boom.ru/Latov/Monograph/chapter1>). Yasa dışı üretim faaliyetlerini örgütleyen mafyanın, yapı itibarıyla büyük şirketlerle gösterdiği benzerlik günümüzde sık sık vurgulanmaktadır. Mafya faaliyet gösterdiği alanları, faaliyet dallarını, işbölümü gibi unsurları normal bir şirket yapısına uygun olarak düzenlemektedir. Mafya ekonomisi çeşitli ekonomik faaliyetlerin birleştirilmesinden meydana gelen düzenlilik gösteren bir olgudur. Her ne kadar mafyanın esas gelirinin narkotik madde ticaretinden oluştuğu iddia edilse de, aşağıdaki Tablo 1.1'den de anlaşıldığı gibi, mafyanın gelir kaynakları çok çeşitlidir. ABD'de 1920-1923 yıllarında 'Kuru Kanun' döneminde Koza Nostra esas gelirini kaçak alkollü içecek ticaretinden sağlamakla beraber, kadın ticaretini kontrol etmeye ve yasaklanmış şans oyunları sektörünü ele geçirmeye çalışmıştır.

Dünyadaki örgütsel suç ekonomisinin gelir kaynaklarının bu şekilde dağılımı narkotik madde ticaretinin, mafyanın toplam gelirinin sadece %50'sini teşkil ettiğini ortaya koymaktadır. Faaliyet yapısındaki bu gelişmeler sadece kanun koyucu birimlerin mukavemetlerinin sonucu olarak değil, gittikçe mafyaların eskiye oranla daha yüksek kâr marjı sağlayan faaliyetlere girişmesiyle açıklanmaktadır (<http://ie.boom.ru/Latov/Monograph/chapter1>).

Tablo 1.1 1990'lı Yılların Başında Dünyadaki Toplam Mafya Geliri

Gelir Kaynağı	Gelir Hacmi (Milyar Dolar)	Toplam Gelirdeki Payı (%)
Uyuşturucu Ticareti	250	50
Hırsızlık	40	8
Kaçak Mal Ticareti	40	8
İnsan Ticareti	30	6
Silah Ticareti	30	6
Şans Oyunları	25	5
Haraç Çeteleri	10	2

Kaynak: Ovchinskiy, V.S; (1993), Strategiya Borbi s Mafiey, Sims, Moskova, s.15

Yukarıda belirttiğimiz gibi hiçbir devlet yasa dışı üretim faaliyetlerini genel ekonomik göstergelere yansıtmayı, ekonomik ahlak açısından zıt olduğu için kabul edemez.. Fakat bugün örgütsel suç ekonomileri iki faaliyet şeklini birlikte gerçekleştirmektedirler; çok büyük miktarlarda gelirlerin kazanıldığı yasa dışı üretim ve bu faaliyetlerden kazanılan paraların amlandığı yasal üretim faaliyetleri. Özellikle Rusya'da mafya gelirlerinin banka işlemleri aracılığıyla İsviçre'deki büyük bankalara yatırılması daha sonra yabancı sermaye yatırımları şeklinde tekrar ülkeye aktarılması bu duruma örnek gösterilebilir. Bu durumda yasa dışı işlemleri kayıtlara geçirmede karşılaşılan zorluklar mali hesapta, bunun yanında ülkelerin dış alem hesaplarında önemli hatalara yol açabilmektedir.

Saklı ekonomi, informal sektör ve yasa dışı üretim faaliyetleri şeklinde sınıflandırdığımız kayıt dışı faaliyetlerin doğası değişik olsa da bu faaliyetlerin hepsi mevcut yasalara ve iktisadi yapıyı oluşturan düzenlemelere uyulmadan gerçekleştirilmektedir. Söz konusu faaliyetlerin ayrılması çoğu zaman zor olmakla beraber, Tablo 1.2 yardımıyla belirli bir gruptandırma yapmak mümkün olmaktadır.

Tablo 1.2 Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Gruplandırılması

Faaliyet Türü	Parasal İşlemler		Parasal Olmayan İşlemler	
Yasal Olmayan	Çalıntı mal ticareti, uyuşturucu ticareti ve üretimi, kadın ticareti; kumar, mal kaçakçılığı ve taklitçilik		Takas: Narkotik maddeler, çalıntı mallar, kaçak malcılık v.b. Kişisel tüketim için uyuşturucu üretimi ve hırsızlık	
Yasal	Vergi Kaçırma	Vergiden Kaçınma	Vergi Kaçırma	Vergiden Kaçınma
	Bireysel istihdamdan elde edilen beyan edilmemiş gelirler: yasal mal ve hizmet üretimi faaliyetine katılım karşılığında elde edilen ücret ve diğer gelirler	Ücret benzeri gelirler	Yasal mal ve hizmetlerle takas	Ev ekonomisi faaliyetleri, yakın kişilere yardımlar

Kaynak: Enste, D ve Schneider, F; (1998), 'Increasing Shadow Economy All Over The World: Fiction or Reality, Iza Discussion Paper, 26, Bonn, s.3

Bu durumda kayıt dışı ekonomi vergi otoritelerine bildirildiği takdirde vergilendirilebilecek, fakat kayıtlara geçirilmediği için denetimden uzak kalan, mübadele ve parasal işlemler sonucunda meydana gelen beyan edilmemiş gelir yaratıcı faaliyetleri kapsamaktadır.

1.2 Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler ile mücadelenin etkinliği açısından kayıt dışı ekonomiye neden olan olayların incelenmesi önem arz etmektedir. Bugün bu nedenler akademik çalışmalarda geniş bir şekilde incelenmiştir. Kayıt dışı ekonominin nedenleri ile ilgili çeşitli fikirler ortaya konmakla beraber bu sektörün kamuya getirilen bir takım sınırlamalara bir tepki olarak doğduğu düşüncesi geniş kabul görmektedir (Vostroknutova 1998:16). Diğer taraftan, gelir düzeyinin düşüklüğü informel faaliyetleri teşvik etmektedir. Gelir düzeyi düştüğü zaman bireyler belirli bir hayat standartını korumak için ilave gelir

kaynakları arayışına başlarlar. Bu arayış ise onları genelde, part-time, sosyal güvencesi olmayan ve resmi kayıtlar altında yapılmayan istihdam alanlarına yönlendirmektedir.

1.2.1 Vergi ve Sosyal Güvenlik Ödemelerinden Kaçınma İsteği

Son dönemlerde yaygınlaşan sosyal refah devleti anlayışına paralel olarak devletlerin gelir kaynakları arayışı ve bu bağlamda vergi gelirlerinin artırılması çabaları hız kazanmıştır. Bu gelişmeler karşısında iktisadi bireylerin vergiden kaçma eğilimlerinde de artış gözlenmektedir. Güvenlik, çevre koruma, altyapıyı güçlendirme çalışmaları, bunun yanında modern devlet anlayışının gerektirdiği faaliyetlerin finanse edilebilmesi için kamu sektörü daima yeni kaynaklar aramaktadır. Bunun sonucu olarak da vergi ve sosyal güvenlik kesintileri artmaktadır (Özsoylu, 1996:94). Girişimciler artan vergi ve sosyal güvenlik ödemelerinden kurtulmak için işlemlerini kayıt dışı olarak gerçekleştirmeye başlamaktadırlar. Aslında bu nokta bir kısır döngü gibi düşünülebilir; artan kayıt dışı ekonomi genelde vergilerdeki ve sosyal güvenlik ödemelerindeki bir yükselişle başlar, iktisadi birimlerin bu duruma tepkileri sonucunda vergi ve sosyal güvenlik temeli erozyona uğrar. Bunun sonucunda devletin vergi gelirlerinde azalma ortaya çıkar ve artan bütçe açığını kapatmak için tekrar yükseltilen vergi ve benzeri ödemeler kayıt dışı ekonomide ikinci bir ısınmaya neden olur (Enste ve Schneider, 1998:1). Ayrıca istihdam edilen bireyler devletin onlardan aldıkları kesintilerin yerinde ve gerektiği gibi harcanmadığı kanaatinde iseler ve kamu yönetiminde sık sık yolsuzluk olaylarının yaşandığı görüşü yaygınsa işverenlerle özel anlaşmalara girerek kayıt dışı çalışmaktadırlar.

Uluslararası pazarlarda rekabetin giderek artması firmaları işgücü maliyetlerine karşı daha esnek hale getirmekte ve işgücü maliyetlerini düşürme çabalarını kuvvetlendirmektedir. Büyük ölçekli işletmeler işgücünün kayıtlı istihdamı ile eş anlı olarak artan vergi ve benzeri ödemelerden kaçabilmek için üretimin belirli aşamalarında fason üretime girmekte veya çeşitli üretim safhalarını taşeron firmalara devretmektedirler. Bünyelerinde nispeten az işçi çalıştıran taşeron firmalar ise daha rahat bir şekilde kaçak işçi istihdam edebilmekte ve devleti önemli boyutlarda vergi kaybına uğratabilmektedirler.

Resmi kayıtlı işgücü piyasasında firmalar yeni işgücü istihdam ettikleri zaman ise maliyetleri ücret üzerinden yapılan vergi ve sosyal güvenlik kesintileri nedeniyle önemli ölçüde yükselir. Son yıllarda tüm dünyada artma eğiliminde olan bu oranlar 2000'li yıllarda ortalama olarak Türkiye'de %19.9, ABD'de %21.4, Hollanda'da %22.6, Almanya'da ise

%26.0 düzeyinde gerçekleşmiştir. Çoğu OECD ülkesinde bu maliyetler yıllık kazanılan etkin ücretten daha yüksektir ve kayıt dışı istihdamı teşvik etmektedir (Enste ve Schneider, 1998:24).

Kayıt dışı ekonominin diğer gelişmiş ülkelere oranla daha yüksek olduğu Belçika, İsveç ve İtalya'da vergi ve sosyal güvenlik ödemelerinden kaynaklanan mali yükler diğer ülkelere göre çok daha fazladır. Bunun yanında İsviçre ve ABD gibi daha az vergi yükünün olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonomi diğer ülkelere kıyasla daha düşük boyutlardadır. Bu durumu Tablo 1.3'ten de izlemek mümkündür:

Tablo 1.3 Sanayileşmiş Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi-Sosyal Güvenlik Ödemeleri İlişkisi

Kayıt Dışı Ekonominin Boyutuna Göre Ülkenin Sıralaması (Azalan Sırayla)	GSYİH'nın Yüzdesi Olarak Vergi ve Sosyal Güvenlik Yükümlülükleri
İsveç	53,0
Belçika	42,6
Norveç	48,9
İtalya	32,9
ABD	31,1
İsviçre	31,0
Japonya	22,9

Kaynak : Senchagova, V.E; (1998), Ekonomicheskaya Bezopasnost ; Proizvodstvo, Finans i Banki, FinStatInform, Moskova, s.490

Ortalama olarak 1970'li yıllarda %27 olan ücret kesintileri bugün Avrupa Birliği ülkelerinde %42 düzeyinde seyretmektedir. Schneider'e göre bu durum kayıt dışılığı tetikleyen en önemli etkidir (Enste ve Schneider, 1998:1). İçinde bulunduğumuz dönemde örneğin, Almanya'da 1 saatlik inşaatın inşaatı yaptıran maliyeti 81 Euro civarındadır. Fakat bu tutarın sadece 12 Euro'luk kısmı inşaatla fiilen çalışan işçinin eline geçmektedir. Geriye kalan kısım ise müteahhit firmaya ve ücret kesintileri şeklinde devlete gitmektedir. Bu koşullarda kiralık işgücü ve inşaatı yaptırmak isteyen arasında faaliyeti tamamen kayıt dışına çekmek için pazarlık yapılmaktadır. Bu durum günümüzde Almanya'da özel evlerin yapımı ve tamirinin büyük oranda kayıt dışı olarak gerçekleşmesine neden olmaktadır (<http://bolshe.ru/unit/110/books/3420/s/1>). Evlerinde bu tür işçi çalıştıran Alman aileler ise vergi denetiminden kaçmak ve yasal yaptırımlardan uzak durmak için, vergi otoritelerine inşaatla çalışanların kendi akrabaları olduğu ve maddi karşılık olmadan çalıştıklarını beyan etmektedirler.

Bireyler doğrudan vergilerde olduğu gibi KDV gibi dolaylı vergilerde de kayıt dışına yönelmektedirler. Alıcı ile satıcı arasında mal alışverişi sırasında KDV tutarı kadar pazarlık yapılabilmesi herkes tarafından bilinen bir gerçektir. 1970’li yılların başında Federal Almanya, Avusturya ve İsviçre’de, son yıllarda da Türkiye’de yaygınlaşan KDV pazarlığı fayda maksimizasyonu çerçevesinde hareket eden bireyleri fiş almadan gerçekleştirilen alış verişi teşvik etmektedir. Bu nedenle KDV oranlarında yapılan her değişiklik gittikçe daha fazla hassasiyet kazanmaktadır.

Vergi ve sosyal güvenlik ödemelerinden kaynaklanan kayıt dışı ekonomik faaliyetlerle ilgili düşüncelere dayanarak, bu durumun iktisadi faaliyette bulunan bir bireyin faaliyetten elde ettiği gelire göre devlet karşısında bir yükümlülük taşıması, fakat bu geliri kamu otoriteleriyle paylaşmak istememesi sonucunda ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

1.2.2 İkinci Bir İşten İlave Gelir Elde Etme

Son dönemlerde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde işsizlik problemi sık sık dile getirilmektedir. Küreselleşme ile beraber yerel işgücü piyasalarında artan rekabet bir çok kişinin eski işini kaybetmesi veya daha düşük bir ücret düzeyinde o işi kabullenmesiyle sonuçlanmıştır. Birçok sendikanın uğruna savaş verdiği dolgun ücretli ve güvenceli işler gün geçtikçe yok olmakta, müşkül durumlarda insanlara verilmesi beklenen hükümet yardımları ise gittikçe azalmaktadır (Altuğ , 1999:11).

Diğer taraftan yaşam standartları ve kalıplarındaki değişimler eski tüketim alışkanlıklarının değişmesine ve tüketim harcamalarının artmasına yol açmaktadır. Bireyler söz konusu durumlarda belirli gelir ve yaşam düzeyini korumak için esas işlerinden ilave olarak gelir kaynakları arayışına başlarlar. Ek bir gelire duyulan ihtiyaç bireyleri çoğu zaman tam gün olmayan, geçici, resmi işlerinin dışında kalan ikincil bir işte çalışmaya itmektedir. İkinci bir işte çalışmaya karşı uygulanan yasal tedbirlerin ABD ve İngiltere dışında çoğu ülkede sert olması ekonomik birimleri gelirlerini gizlemeye mecbur etmekte ve bu faaliyetlerin kayda geçirilmesini önlemektedir. Bu örnekteki kayıt dışı faaliyetler kaçak veya ikinci bir işte yarım gün çalışma olabileceği gibi, aile fertlerinin birinin (genellikle bayanların) emeklilik ve sigorta talepleri olmadan çalışması veya evde belli mal ve hizmet üretmesi de olabilmektedir (Özsoylu 1996:113). Örneğin, Türkiye’de Bursa ilinde sanayi işçileri üzerine yapılan bir araştırma sonuçlarına göre bir sanayi işçisinin toplam gelirlerinin %45’i asıl işinden, %55’i ise diğer gelirlerden oluşmaktadır. İkincil bir işte çalışanların %36,7’si ek

iş her gün, %55,9'u sadece hafta sonu, %7,4'ü ise bayram tatilleri ve yıllık izinleri sırasında gerçekleştirmektedirler (Özsoylu, 1996:113). Rusya üzerine yapılan çalışmaların sonuçlarına göre ise kayıt dışı ekonomide istihdam edilen bireylerin %72,3'ü bu faaliyetlerini ilave iş olarak yapmaktadırlar (www.demoscope.ru/weekly/2003/0107/tema01.php).

Ayrıca resmi kayıtlı işçi statüsüne girdikleri zaman devletten alacakları emeklilik maaşı ve işsizlik yardımlarının kesileceğinin farkında olan bireyler ilave gelir elde etmek için çalıştıklarını resmi makamlardan gizlemekte ve kayıt dışı istihdama yönelmektedirler. Bugün Avrupa'nın birçok ülkesinde özellikle Almanya'da yüksek resmi işsizlik rakamları kayıt dışı istihdamın yükselişiyle açıklanmaktadır (<http://bolshe.ru/unit/110/books/3420/s/1>).

Almanya'da resmi olarak işsizlik statüsünü alan ve kendilerine işsizlik ödentileri bağlanan bireyler kayıt dışı istihdama yönelmektedirler. Sonuç olarak 1974-1982 yıllarında Almanya'da kayıt dışı istihdam %8-%12 iken 2000'li yıllarda %22'ye yükselmiştir (<http://bolshe.ru/unit/110/books/3420/s/1>). Almanya ve Fransa'da sendikaların ve devletin piyasadaki kısıtlı iş imkanlarını 'paylaştırmak' istemesi kayıtlı sektörde çalışma saatlerinin inmesine, dolayısıyla da kayıtlı gelir rakamlarının azalmasına getirip çıkarmıştır. Fakat kayıtlı iş saatlerindeki bu tür zorlayıcı bir azaltmanın, kayıt dışı olarak kullanılabilecek potansiyel iş saatlerini arttıracak çoğu zaman ihmal edilmektedir.

İkinci bir işte çalışma faktörü böylece bireylerin yaşam şartlarını iyileştirmek için başvurdukları bir yöntem olmakla beraber, ekonomideki kurumsal düzenlemelerin de bir sonucu olarak yorumlanabilmektedir.

1.2.3 Kanunlara Uymanın Bedeli ve İşlem Maliyetleri : De Sotian Bakış Açısı

Peru'lu iktisatçı Ernando De Soto'nun 1989 yılında yayınlanan 'Başka Bir Yol' kitabı günümüz piyasa ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin oluşumu, rolü ve anlamı konusunda mevcut olan tüm düşüncelerde köklü bir dönüşümü gerçekleştirdi.

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili 1970'li ve 1980'li yıllarda hakim olan görüş geliştirmekte olan ülkelerde bu olguyu fakirlik ve geri kalmışlığın bir tezahürü olarak yorumlamaktaydı (<http://ie.boom.ru/Latov/Monograph/chapter1>). Kayıt dışı ekonomi genel ekonominin marjinal bir tabakası olarak düşünülmekteydi. Başka deyişle, kırsal kesimlerden daha fazla kazanç umuduyla şehirlere göç eden insanlar modern toplumun vasıflı, kalifiye işgücü ihtiyaçlarına cevap veremediklerinden bir takım basit işlerle uğraşarak hayatlarını kazanmak

zorundadırlar. Bu işler genellikle resmi makamlarca önemsiz olarak görüldüğünden ve kayıtlara alınması optimal sayılmadığından doğrudan kayıt dışı olarak yapılmaktaydı. Teorisyenlere göre şehirlere göç eden bu insanlar uyum sürecini atlattıkça kayıt dışı ekonomik faaliyetler de kendiliğinden ortadan kalkacaktı.

E. De Soto bu eğilimler geçerliyen kayıt dışı ekonominin varoluşu ile ilgili prensip olarak tamamen yeni sayılacak bir fikir orta koydu. De Soto'ya göre kayıt dışı ekonominin yükselişinin başlıca nedeni kırsal kesimden kente göç etmiş, fakat kalifiye olmaması nedeniyle günün ihtiyaçlarına talep veremeyen kesim değil, rekabetçi ilişkilerin serbestçe gelişimine engel olan bürokratik yapılanmadır. Böylece De Soto, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomi ile ilgili geleneksel değerlendirmeleri tamamen yıkmaktaydı. Önceleri kayıtlı sektöre modern ekonomik kültürün esas taşıyıcısı, kayıt dışı ekonomiye ise geleneksel ekonominin hoş olmayan kalıntısı gibi bakılmaktaydı. De Soto gelişmekte olan ülkelerde kayıtlı ekonominin merkantilist düğümlerle kuşatıldığını, kayıt dışı ekonominin ise faaliyetlerinin gerçek serbest rekabet düzeninde sürdüren iktisadi bireylerin oluşturduğu demokratik ekonomik bir düzen olduğu görüşünü ileri sürmektedir.

De Soto'nun yönetiminde çalışan bir araştırma birimi Peru'da 'yasallığın fiyatını', daha açık bir ifadeyle, normal kayıtlı bir faaliyetle uğraşmak isteyen bireyin katlanmak zorunda olduğu maliyetleri ölçmek için bir dizi ekonomik araştırma yaptı. Araştırma sonuçlarına göre bir elbise fabrikasının tescili işlemi iki yüz seksen dokuz gün gibi bir zaman almaktaydı. Bu işlem sırasında katlanılan maliyet ise otuz iki aylık asgari ücret tutarına denk gelmekte olup, büyük kısmı rüşvet ve devlet rüsumlarından oluşmaktaydı. Hatta sokakta küçük bir bakkal dükkanı açmak için alınması gerekli izin resmi organlarla kırk üç iş günü boyunca yapılan irtibat sonucunda elde edilebilmekteydi. Ev inşaatı için izin ve arsa alınması ise yaklaşık yedi yıllık sürecek bürokratik bir işlemi gerektirmekteydi.

Böylece yazar bu tür bir sistemin geliri yüksek olmayan kesimi kayıtlı faaliyette bulunmaktan tamamen alıkoyduğuna, rüşvet ve belirli kesimler için ekonomik ayrıcalıklara uygun zemin yarattığına dikkat çekmektedir.

De Soto genel olarak gelişmekte olan ülkelerdeki iktisadi faaliyetlerde anlaşmaların düzenlenmesi, mülkiyet hakkının korunması ve üçüncü kişilerden korunma maliyetlerini 'kanunlara uymanın maliyetleri' adı ile tek bir terim altında birleştirmeyi önermektedir (Oleynik , 2000:156). Kanunlara uymanın maliyetleri şu unsurları kapsamaktadır:

1. Kanunlara Ulaşmanın Maliyetleri; Bu maliyetler tüzel kişinin tescili, lisans ve hukuki unvanın alınması ile ilgili harcamalardan oluşmaktadır

2. Faaliyetleri Kanun Çerçevesinde Yürütmenin Maliyetleri; Bu maliyetler vergi ve benzeri yükümlülüklerin ödenmesi, istihdam ilişkilerinde mevcut yasalara uyma (iş saatlerinin düzenlenmesi, asgari ücret, sosyal ödemeler ve anlaşmazlıkların yasal yollarla çözülmesi durumunda katlanılması gereken maliyetler) ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan kanunlara uymanın maliyeti sadece doğrudan parasal ödemeleri değil, ilgili yasal prosedürlerin tamamlanması için gerekli olan zaman maliyetlerini de içermektedir. Tablo 1.4'ten seçilmiş ülkeler için tüzel kişiliğin tescilinde katlanılması gereken parasal ve zaman maliyetlerini izleyebiliriz.

Tablo 1.4 Farklı Ülkelerde İşletmelerin Tescil Prosedürlerinin Maliyeti

Ülke	Harcanan Zaman(Gün)	Parasal Harcamalar (Yıllık beklenen kârın yüzdesi olarak)
Bolivya	15-30	0,3-3
Brezilya	31-60	3-8
Şili	12-65	3-6
Ekvador	60-240	15-24
Meksika	83-240	-
Uruguay	75-90	6-160
Guatemala	179-525	4-9
Venezüella	170-310	6-24

Kaynak: Oleynik, A.N; (2000), Institutsionalnaya Ekonomika, Infra-M, Moskova, s.157

Tablo sonuçlarına göre kayıtlı faaliyetlerde bulunmanın gelişmekte olan ülkelerde küçümsenmeyecek kadar maliyetleri olduğunu söylemek mümkündür.

Bu noktadan hareketle De Soto kayıt dışı faaliyette bulunmayı, fayda-maliyet analizi çerçevesinde, kanunlara uymanın bedelini ölçüp biçen iktisadi bireyin rasyonel bir davranışı olarak görmektedir (<http://ie.boom.ru/Latov/Monograph/chapter1>). Bu durumda iktisadi bir girişimin başarısı ne derecede iyi faaliyet göstermesiyle ilgili olmayıp, ona kanunla yüklenen

maliyetleri ne ölçüde manipüle etmesiyle bağlantılı olacağından kayıt dışı ekonominin esas nedenini de rasyonel olmayan hukuki rejimde aramak gerekmektedir. Bu maliyetleri iyi bir şekilde manipüle eden veya kamu görevlileri ile bağlantı kurarak bunları atlatan girişimciler sadece üretim ile ilgilenen girişimcilere oranla daha başarılı olmaktadır. Rasyonel olmayan kanunların meyvesi ise ekonomik açıdan faal nüfusun %48'nin kayıt dışı istihdam edildiği, toplam çalışma saatlerinin ise %61,7'lik ve GSMH'nin %38,9 kadarının kayıt dışı kaldığı bir Peru ekonomisidir.

Bu durumun her ne kadar gelişmekte olan ülkeler için daha önemli olduğu ileri sürülse de gelişmiş ülkelerde de benzer hukuki yapıların aynı sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Örneğin 1980-1990'lı yıllarda İtalya, İsveç, Norveç ve Almanya ekonomileri genel Avrupa Birliği düzenlemelerinin kabul edilmesiyle beraber daha yoğun iktisadi düzenlemelere sahne oldu. Nitekim, kayıt dışı ekonominin en yüksek boyuta ulaştığı dönemler de söz konusu düzenlemelerin yapıldığı zaman isabet etmektedir. Almanya'da bu dönemde kayıt dışı ekonomi yıllık %8'lik bir artışla resmi GSMH büyüme rakamlarını bile geride bırakmıştır (<http://bolshe.ru/unit/110/books/3420/s/1>).

Görüldüğü gibi kanunlara uymanın bedeli yaklaşımı da önceki bölümlerde kayıt dışı ekonominin nedenleri bağlamında incelediğimiz vergi ve sosyal güvenlik ödemelerinden yayınma faktörü ile benzerlik göstermektedir. Fakat bu iki yaklaşım bir noktada bir birinden ayrılmaktadır; vergi ve sosyal güvenlik ödemelerinden kaçma isteği kayıtlı faaliyet gösterme halinde uyulması gereken yasal düzenlemelere bağlı olarak ortaya çıktığı halde, De Sotian yaklaşım yasanın öngördüğü şekilde faaliyete geçmek için gerekli harcamalardan kurtulma çabalarına dikkat çekmektedir.

1.2.4 Devlet Faaliyetleri

Yukarıda kayıt dışı ekonomiye yol açan faktörler bazında incelediğimiz vergi ve sosyal güvenlik kesintileri ile, kanunlara uymanın maliyeti yaklaşımları doğrudan devlet faaliyetleri ile ilişkilendirilebileceği için bu bölümde söz konusu unsurlara kısaca değineceğiz.

Devlet faaliyetlerinin kayıt dışılığa yol açabileceği konusunda Frey ve Weck-Hanneman'ın 1984 yılında OECD ülkeleri için yaptığı bir araştırma dikkat çekmektedir. Kayıt

dışı ekonominin gözlenemeyen bir değişken olarak kullanıldığı bu MIMIC* modelinde 14 Latin Amerika ülkesinde kayıt dışı ekonominin boyutlarıyla ilgili tahmin yapılmış ve %10 güvenilirlik düzeyinde üç göstergenin anlamlı olduğu ispat edilmiştir. Modele göre vergi yükü ve işgücü piyasası sınırlamaları ile kayıt dışı ekonomi arasında sırasıyla 0,33 ve 0,49 korelasyon katsayılarıyla ölçülebilen bir ilişki mevcuttur. Devlet kurumlarının etkinliği ile kayıt dışı ekonomi arasında -0,42 düzeyinde bir korelasyon ilişkisi geçerli olmaktadır (Schneider ve Enste, 1998:29). Diğer bir deyişle kamu yönetiminde etkinlik yükseldikçe kayıt dışı ekonominin azalması yönünde bir etki meydana gelecektir.

Genellikle devlet faaliyetleri ve kayıt dışı ekonomi etkileşimi bilimsel çalışmalarda neo-klasik boş zaman – gelir modellerine dayanmaktadır. Bu modellerde değinilen en önemli etken ise marjinal vergi oranlarıdır. Marjinal vergi oranları yükseldikçe bireylerin boş zaman ve çalışma tercihlerinde bir değişkenlik meydana gelecektir. Çünkü kişilerin kayıt dışı ekonomide de çalışarak gelir elde edebileceğini dikkate alırsak, ikame etkisi gelir etkisinden önemli derecede büyük olacak ve kayıtlı sektörde daha az çalışılacaktır.

Cebula ve Feige'in ABD ekonomisi için geliştirdikleri bir diğer modelde ise devlet faaliyetleri ile kayıt dışı ekonomi arasında çok güçlü bir bağın olduğu kanıtlanmıştır. Yazarlara göre kişisel gelir vergisinde %1'lik artış kayıt dışı ekonomiyi %1,4 birim yükseltmektedir (Enste ve Schneider, 1998:29).

Devlet faaliyetleri altında değinilmesi gerekli bir diğer nokta ise bireylerin kayıtlı ekonomide özgürce çalışmalarını engelleyen ekonomik ve hukuki düzenlemelerin sıklığıdır. Bu tür düzenlemeler, örneğin işgücü piyasasına yönelik olan veya ticari kısıtlamalar maliyetleri yükselterek kayıtlı ekonomiden uzaklaşmaya neden olmaktadır.

Johnson, Kaufmann ve Schneider'ın kurumsal düzenlemelerle ilgili yaptıkları ampirik bir modelin sonuçlarına göre, regülasyon indeksinin 1'den 5'e kadar sıralandığı bir çerçevede

* MIMIC modeli, İngilizce Multiple Indicators-Multiple Causes kelimelerinin kısaltmasından oluşturulmuş olup Türkçe yazında 'Çoklu Gösterge – Çoklu Neden' modeli olarak da bilinmektedir. İlk defa Frey –Weck Hanneman tarafından birkaç OECD ülkesi için uygulanmış daha sonra Yeni Zelanda, ABD ve diğer ülkelerde kayıt dışı ekonominin hesaplanmasında kullanılmıştır. MIMIC modelinde kayıt dışı ekonomi, para, emek ve mal piyasalarındaki çeşitli değişkenlerin bir araya getirilip model çerçevesinde çözülmesi ile bulunur. Burada kayıt dışı ekonomiye neden olduğu düşünülen faktörlerden, vergi yükü kamu düzenlemeleri, gelir düzeyinin düşüklüğü, enflasyon, işsizlik v.b. faktörler bir arada ele alınmakta, model yardımıyla kayıt dışı ekonomi yüzdesi hesaplanmaktadır. MIMIC modelinin, kayıt dışı ekonomiyi etkileyen çeşitli büyüklükleri bir arada görmeye ve nispi önemlerini anlamaya imkan verdiğinden diğer metotlara göre daha etkin olduğu kabul edilmektedir. Daha geniş bilgi için Bkz. David, A.G. ve Fedds, L. M; (05.03.2004), "Modelling The Underground Economy in Canada and New Zealand: A Comparative Analysis", <http://web.uvic.ca/econ/ewp0003.pdf>

ve kişi başına gelirin sabit tutulduğu durumda söz konusu indeksteki 1 nokta birimlik artış kayıt dışı ekonominin payını % 8,2 birim yükseltmektedir (Enste ve Schneider, 1998:32).

Diğer taraftan devlet kişilere aktardığı sosyal transfer ödemeleri ile de kayıt dışı sektörde istihdama teşvik yaratmaktadır. Devletin sosyal transfer ödemelerinden yararlanan bireyler çalıştıkları durumda aldıkları yardım üzerinden %100'e yakın bir vergi yükümlülüğü altına girerler. Bu gerçek kayıtlı olmayan faaliyetlere eğilimi arttırmaktadır.

Kayıt dışı ekonomideki artış, yukarıda da belirtildiği gibi devletin vergi gelirlerini azaltmakta, azalan gelirler yüzünden kamu hizmetlerinin kalitesinde düşüş meydana gelmektedir. Devletin bu gelişmeler karşısında bütçe gelirlerini arttırmak amacıyla vergi oranlarını yükseltmesi, özellikle kamu hizmetlerinin kalitesinin düştüğü bir ortamda kayıtlı sektör işletmeleri için daha fazla maliyet yaratacaktır. Kayıtlı sektörde faaliyet gösteren girişimciler bu dönemde kayıt dışına yönelmek isteyeceklerdir. Konuyla ilgili Johnson, Kaufmann ve Zoido-Lobato'nun bulguları nispeten düşük vergi tarifeleri ile ulaşılan yüksek vergi gelirlerinin, daha az düzenlemelerin ve daha az rüşvetin yaşandığı ekonomilerde kayıt dışı ekonominin çok daha küçük olduğunu ortaya koymuştur (Enste ve Schneider, 1998:32).

Yine bu çalışma sonuçlarına göre vergi ve düzenlemelerin keyfilige dayandığı, kanunların doğru uygulanmadığı, rüşvet olaylarının daha yoğun yaşandığı Latin Amerika ve eski Sovyetler Birliği ülkeleri bu konuda 'kötü bir denge' yakaladıklarından zengin OECD ve Doğu Avrupa ülkelerine göre daha yüksek boyutlarda kayıt dışı ekonomiye sahiptirler.

Kayıt dışı ekonomiyi teşvik eden nedenler arasında gösterilen kamu gücünün kişisel çıkar amacıyla kötüye kullanımı gittikçe üzerinde daha fazla tartışılan bir konu olmaktadır. Devletin iktisadi faaliyetler üzerinde denetiminin yükseldiği bir ortamda maliyetleri azaltmak amacıyla kamu görevlilerine ödenen rüşvet kayıt dışı faaliyetler için zemin hazırlamaktadır. Belirli faaliyetlerde bulunmak için izin ve lisans alınma zorunluluğu, kamuca sağlanan bir takım mal ve hizmetlere ulaşma ve kamusal yatırım anlaşmalarında karar verici kurumları kontrol etme, vergi teşviklerinin sağlanması denetim hakkı devlet görevlilerine kayıtlı veya sağı olmayan gelir sağlayarak, yolsuzluk ekonomisinin boyutlarını yükseltmektedir. Rüşvet unsuru Ulusal Hesaplar Sistemi'nde 'katma değer' yaratmadığı ve sadece bir transfer olayı olarak dikkate alındığı için kayıt dışı ekonomi ile ilgili tartışmalarda çoğu zaman ihmal edilmektedir. Ancak yolsuzluk sonrası sağlanan gelirlerin kayıt dışı olarak çeşitli yatırımlara yöneldiği(örneğin tapuda olduğundan daha düşük kaydı değerle gayrimenkul alımı,

olduğundan daha düşük değerle noterde şirket hissesi satın alınması, bedeli açıktan ödenerek resmi işlemin hibe olarak gerçekleştirilmesi, piyango çıkmış kişilerden bedeli açıktan ödenerek ikramiye satın alınması v.b.) sıkça rastlanılan olaylardır (Altuğ, 1999:171).

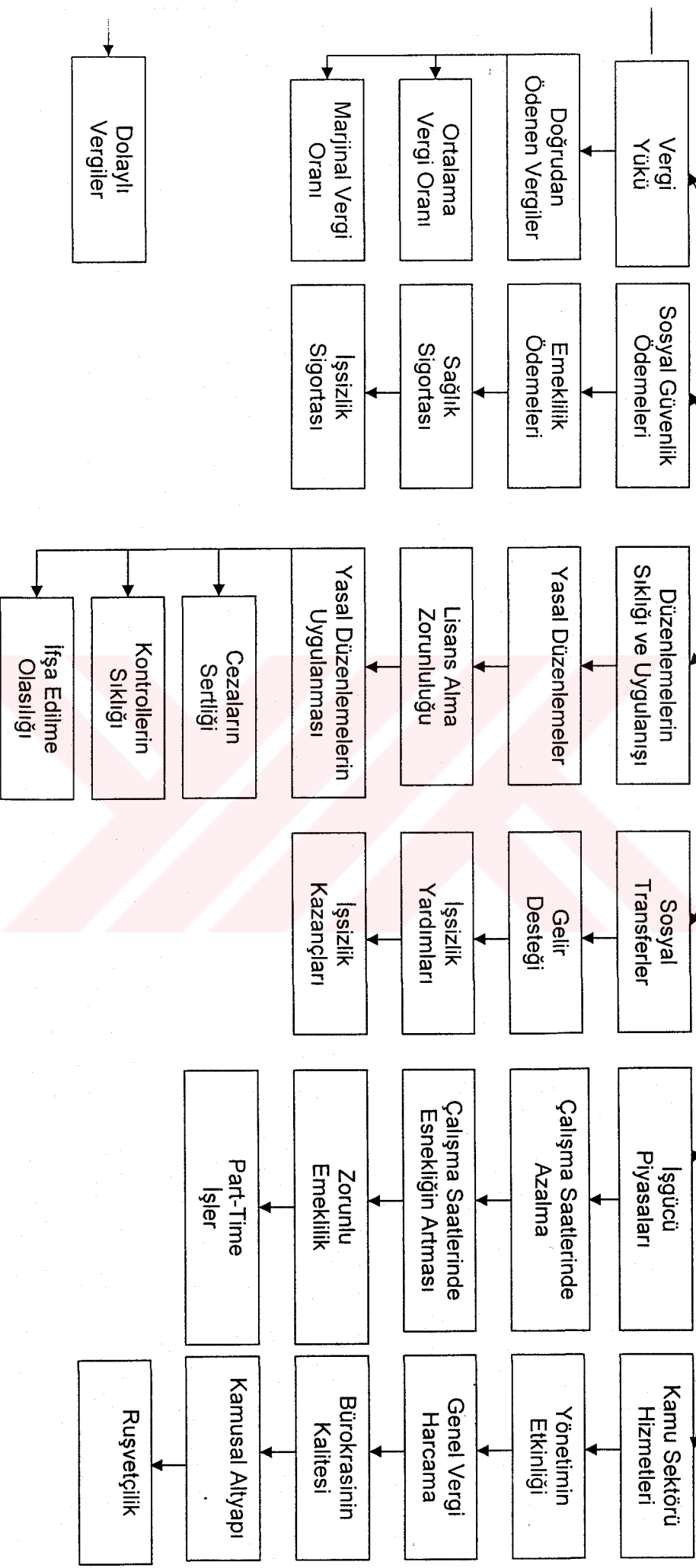
Kayıt dışı ekonomi ile kamusal mercilerdeki rüşvet arasındaki bağlantıyı 49 Latin Amerika, OECD ve Doğu Avrupa ile eski Sovyetler Birliği ülkelerinde inceleyen Johnson'un ampirik bir çalışmasına göre bu unsurlar istatistiksel açıdan güçlü bir neden sonuç ilişkisi içermektedir (Enste ve Schneider, 1998:37). Bu analiz sonuçlarına göre rüşvet indeksindeki bir puanlık iyileşme, başka bir deyişle daha az rüşvet, ceteris paribus, kayıt dışı ekonomide % 8-%11 oranında bir azalmaya imkan verecektir.

Kamu kurumlarınca girişimlerin mülkiyet haklarının etkin bir şekilde korunamaması kişilerde geçicilik psikolojisi meydana getirmektedir. Ekonomik birimlerde mevcut yasaların ve uygulayıcı mercilerin, onların mülkiyet ve diğer haklarını koruyamadığı gibi bir fikir oluşmuşsa, ekonomik ajanlar olanakların el verdiği ölçüde her türlü imkanı kullanarak kazançlarını arttırmaya çalışacaklardır (<http://bolshe.ru/unit/110/books/3420/s/1>).

Devlet faaliyetleri ve kayıt dışı ekonomi etkileşimi konusunda genel bir fikir ortaya koymaya çalışırsak şu gerçeği söyleyebiliriz; kamunun getirdiği düzenlemeler genel olarak toplum çıkarını gözetmekle beraber gerek formüle ediliş şekli gerekse de uygulamadaki örneklerle suiistimal edilmeye açıktır (Tandircioğlu 2002:19).

Bu şekilde, kayıt dışı ekonomik faaliyetler, mevcut ekonomik sistemde bireylerin gelirlerini maksimize etme çabasıyla çeşitli yasal ve yasal olmayan yollara başvurmaları, bunun yanında, ekonomik ve hukuki düzenlemelerin kaynağı olan devletin bu düzenlemeleri şekillendirmede ve uygulamada gösterdiği etkinsizlik sonucunda meydana gelmektedir. Kayıt dışı ekonomiyi etkileyen ekonomik faktörleri ve devlet faaliyetlerini özet bir şekilde Tablo1.5 yardımıyla göstermek mümkündür.

Tablo1.5 Kayıt Dışı Ekonomiye Etkileyen Devlet Faaliyetleri ve Ekonomik Faktörler

2. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME YÖNTEMLERİ

Kayıt dışı ekonomi olgusunu tanımladıktan ve bu olguya yol açan nedenleri inceledikten sonra daha somut bir anlam vermesi açısından kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri ve bu bağlamda ampirik sonuçlar üzerinde durmakta fayda vardır. Ayrıca, kayıt dışı ekonominin boyutlarının hesaplanması ekonomik değişkenlerle ilgili kararların alınmasında ve uygulanmasında özel öneme sahiptir. Ülkede ekonomik değişkenlerle ilgili kararlar yalnızca elde bulunan resmi istatistiklere dayanılarak alınırsa ve kayıt dışı ekonominin boyutları dikkate alınmazsa bu kararlar uygulandığı zaman bir takım yanlış sonuçlar doğuracaktır. Örneğin, ülkede yaygın bir kayıt dışı istihdamın mevcut olduğunu varsayalım. Bu koşullarda resmi işsizlik rakamları gerçekte olduğundan daha yüksek olacaktır. Resmi istatistiklerde çok yüksek görünen işsizlik oranının doğal seviyeye getirilebilmesi için genişletici (expansive) politikalar uygulanabilir ki, bu da fiyatlar genel seviyesinin artmasına neden olabilir (Özsoylu 1996:23).

International Arbeitsamt'ın bir araştırmasına göre 1977 yılında Federal Almanya'da 1 milyon olarak belirtilen resmi işsizlerden 700.000'i gizli ekonomik faaliyetlerde bulunmuştur (Özsoylu, 1996:23). Dolayısıyla söz konusu dönem için Federal Almanya'da resmi işsizlik rakamları gerçeği yansıtmamaktadır.

Diğer taraftan kayıt dışı ekonominin dikkate alınmaması milli gelirin gerçekten daha düşük görünmesine yol açar. Milli gelirin yükseltilmesi amacıyla yapılacak çeşitli ekonomik düzenlemeler olumsuz sonuçlar doğurabilmekle beraber, daha önce yapılan reformların anlamsız olduğu kanısını uyandırarak istikrarsızlık yaratabilecektir.

Bu noktaları dikkate alırsak kayıt dışı ekonominin doğru bir şekilde ölçümünün ne kadar önemli olduğu sonucuna varabiliriz. Fakat yukarıdaki bölümlerde kayıt dışı ekonomi kavramı için çeşitli terimlerin bulunduğunu ve tanımlama esnasında çeşitli yaklaşımların mevcut olduğunu göstermiştik. Bu yüzden kayıt dışı ekonominin ölçümü ile ilgili çalışmalarda, kullanılan tanımların, yöntemlerin ve varsayımların değişik olması nedeniyle, çok farklı sonuçlara ulaşılmıştır.

Genel olarak kayıt dışı ekonominin ölçülmesinde kullanılan yöntemleri Doğrudan Ölçme Yaklaşımı ve Dolaylı Yöntemler olarak iki ana grupta sınıflandırabiliriz.

2.1 Doğrudan Ölçme Yaklaşımı

Doğrudan Ölçme Yaklaşımı esas olarak çeşitli anketler yoluyla kayıt dışı ekonominin hacminin ölçülmesinde kullanılan yöntemleri kapsar. Özel metotların ve değişik analizlerin kullanıldığı bu yöntemlerde vergiye tabi faaliyetlerden kazanç elde edenlerin gelir ve giderleri arasındaki uçurumlar belirlenebilmekte, ayrıca kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin çeşitli yönleri ve belirli ekonomik birimlere göre kayıt dışı ekonomi rakamları elde edilebilmektedir (Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001:10).

Bu yöntemlerde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin alıcıları ve üreticileri olan hane halklarına ve işyerlerine uygun anketler uygulanmaktadır. Örneğin vergi yönünden yapılan hane halkı ve işyeri anketlerinde vergi kaçağı olarak belirlenen hane halkı ve işyerleri bulunmakta ve bu yolla kayıtlara geçmeyen gelir rakamları elde edilmektedir.

İstihdamla ilgili hazırlanan anketlerde ise bireylerin kayıt dışı ekonomide harcadıkları zaman unsuru göz önüne alınmakta ve bulunan kayıtsız iş saatlerinden hareketle kayıt dışı parasal değerler hesaplanmaktadır.

Anket yaklaşımı ile kayıt dışı ekonomi rakamları vergi amaçlı gelir beyannameleri ve seçilmiş örnekler arasındaki turtasızlıktan hareketle de bulunabilmektedir. Mali denetim programları olarak adlandırılan bu yöntem birçok ülkede beyan edilmemiş vergi miktarlarının ölçülmesinde kullanılmıştır. Bu bağlamda beyan edilmemiş gelir miktarını ölçme çabaları içerisinde en iddialı olanı Amerika'daki IRS (Internal Revenue Service) kurumuna aittir. (Altuğ, 1999:75). Bu yaklaşımda IRS beyan edilmemiş gelirlerin ve çeşitli masraf indirimlerinin boyutlarını belirleyebilmek için Vergi Mükellefi İtaat Ölçüm Programını (Taxpayer Compliance Measurement Program -TCMP) kullanmaktadır. IRS tarafından çeşitli istatistiki kaynaklardan toplanan ve beyan edilmemiş gelirlerin karşılaştırılmasına imkan veren TCMP, ekonomik birimlerin değişik türde gelir elde etme ve harcama yapmaları durumunda doldurmaları zorunlu olan anket ve diğer bilgi formlarını içermektedir. IRS tarafından 1973 ve 1981 yıllarını kapsayan ve beş milyon insanın elde ettiği beyan edilmemiş gelirler ile ilgili tahminler ve TCMP'nin verilerinin karşılaştırılmasına dayanan bir araştırmanın sonuçları Tablo 2.1'de gösterilmiştir.

Tablo 2.1 Bireysel Olarak Beyanname Dolduranların ve Doldurmayanların 1973-1982 Yılları İtibarıyla Beyan Edilmemiş Yasal Kaynaklı Gelirleri ile Gönüllü Olarak Beyanda Bulunma Yüzdeleri

Yıllar	1973	1976	1979	1982
Toplam Gelir (Milyon Dolar)	95.919	131.535	194.548	249.695
Beyan Yüzdesi	91,2	90,4	89,8	83,9

Kaynak: Altuğ, O; (1999), Kayıtdışı Ekonomi, Türkmen Kitabevi, 2.Baskı İstanbul, s.76-77.

Tabloda beyan edilmemiş toplam gelirlerin yıllar itibarıyla hızlı bir yükseliş, gönüllü olarak beyan edilen vergiye tabi gelirlerin ise yüzde olarak düşüş içinde olduğu açıkça görülmektedir.

Anket yöntemi ile yapılan diğer kapsamlı araştırma İngiltere’de hükümetin Aile Harcamaları Araştırmasında gösterilen 7200 hane halkından 1000 tanesinin seçilerek ayrıntılı gelir ve harcama analiziyle incelendiği bir çalışmadır. Andrew Dilnot ve Cin Morris tarafından gerçekleştirilen bu çalışmada ailelerin beyan ettikleri gelir ve harcamaları arasında 30£’lik bir fark olduğu kanıtlanmıştır. Buna dayanarak Dilnot ve Morris nüfusun bütününe ait kayıt dışı ekonominin yalnızca 3.000 milyon £ ya da 4.000 £, yani 1997 yılına ait GSMH’nın %3’nü geçmeyecek bir miktara ulaştığını iddia etmişlerdir (Altuğ , 1999:74).

Yine IRS tarafından 1979 yılında rasgele seçilen 50.000 kişi üzerinde yapılan bir diğer çalışmada hapis cezaları tehdidi ile gerçek kazançları sorulmuş ve vergi kaçağının 1976 yılında GSMH’nın %4,4- 5,9’u arasında gerçekleştiği tespit edilmiştir (Özsoylu, 1996:27).

Anket yönteminde kayıt dışı faaliyetin yüze çıkarılması açısından tutarlı soruların hazırlanması ve sorulan kişinin kimliğinin gizli kalacağına garanti edilmesi doğru sonuçların alınabilmesi açısından çok önemlidir. Federal Almanya’da 1974 yılında Institut für Demoskopie Alsenbach tarafından gerçekleştirilen bir anket araştırmasında anket yapılanlara bir gün öncesinde kaçak çalışıp çalışmadıkları sorulmuştur. Anketi cevaplayanların %7,5’i bir gün önce takriben 3 saat kadar, %3’ü ise çok sık ve düzenli olarak kaçak çalıştıklarını belirtmişlerdir (Özsoylu,1996:26). Bu verilerden hareketle ilgili dönem için Federal Almanya’da kayıt dışı ekonominin %53 olduğu hesaplanmıştır.

Doğrudan Ölçme veya Anket Yaklaşımı yukarıda gösterdiğimiz gibi vergi denetimi yoluyla gelir ve giderler arasındaki farkın bulunması ve çeşitli sorular yardımıyla kayıt dışı

ekonominin yapısı hakkında bilgi edinmeye yönelik olarak iki şekilde uygulanmaktadır. Bu yöntemlerden özellikle ikincisi kayıt dışı ekonominin hangi sektörlerde ve faaliyet dallarında yoğunlaştığını açıklayabilmesi açısından daha etkin bir yol olarak değerlendirilmektedir. Fakat her iki yöntemin de en büyük eksiği sadece nokta tahminlerin yapılmasına imkan verebilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yöntemde kayıt dışı ekonominin dinamizmi ve gelişimi hakkında detaylı bilgi edinmek zor olmaktadır (Özsoylu,1996:26)

Bu yönetime yöneltlen bir diğer eleştiri ise kullanılması sonucunda elde edilen kayıt dışı ekonomi büyüklüklerini gerçekte olduğundan daha az göstermesidir. Çünkü anket uygularken, özellikle gelir ve harcama üzerine yapılan anketlerde samimi cevapların alınabilmesi çok zordur ve saptanan sonuçlar beyan dışı kalan geliri gerçekte olduğundan çok daha az gösterecektir. Bireyler bu tür anketlerde ‘samimi’ cevapların ileride bir çok yasal güçlükler yaratabileceğini düşünerek hareket ettiklerinden çoğu faaliyet ve gelir kaynağını gizlerler. Bu yüzden söz konusu anketlere dayanarak yapılan tahminler kayıt dışı ekonominin ancak en alt sınırını verebilir.

2.2 Dolaylı Yöntemler

Kayıt dışı ekonominin ölçülmesinde kullanılan ikinci bir yaklaşım Dolaylı Yöntemler yaklaşımıdır. Dolaylı yöntemler incelenen değişkenle ilgili doğrudan tahmin yapmanın çok zor olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Bu yöntemler başlıca olarak resmi istatistiklerce açıklanan benzeri ve yakın makroekonomik göstergelere, maliye ve vergi birimlerinin enformasyon kaynaklarına dayanmaktadır. Dolaylı yöntemler kimi zaman yazında ‘gösterge’ yöntemleri olarak da adlandırılmakta ve kayıt dışı ekonominin gelişimi hakkında bilgi içeren çeşitli ekonomik göstergeleri kullanmaktadır (Özsoylu,1996:4).

Burada çeşitli varsayımlar yapılarak makroekonomik göstergelerden çıkarsama yapılmaktadır. Dolaylı yöntemlerde kullanılan esas makroekonomik göstergeler GSMH, İşgücü-İstihdam, Parasal Gösterge (nakit oranı, emisyon hacmi) rakamlarına dayanmaktadır. Dolaylı Yöntemlere Ayrılma Yöntemi, İtalyan Yöntemi, Parasal Yöntem ve İşlem Hacmi Yöntemi ait edilmektedir (Özsoylu, 1996:28; Golovanov ve Perekislov, 2003:53).

2.2.1 Ayrılma Yöntemi

Ayrılma yöntemi temel olarak iki veya daha fazla veri kaynağının ve istatistiksel dokümanların karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Bu yöntem uygulanırken veri kaynaklarının

ve istatistiksel dokümanların aynı ekonomik gösterge ile ilgili enformasyonu içerdiği ve farklı yöntemler kullanılarak bu verilerin elde edildiği öngörülmektedir. Ayrılma Yönteminde Gelir ve Giderlerin Karşılaştırılması, Elektrik Enerjisi Tüketimi Yaklaşımı ve Mal Akışı gibi alt bölümler incelenmektedir.

2.2.1.1 Gelir ve Giderlerin Karşılaştırılması

Bu yöntemin mantıksal bağlantısı Milli Gelir veya GSMH'nın hesaplama yöntemleri ile ilişkilendirilmektedir. Bildiğimiz üzere GSMH üç yöntemle - Üretim , Harcamalar ve Gelir yoluyla hesaplanmaktadır. Fakat kullanılan yöntem ne olursa olsun, çeşitli yollarla hesaplanan GSMH büyüklükleri teorik açıdan bir birine eşit olmak zorundadır. Bu üç yöntem kullanılarak yapılan GSMH rakamları arasındaki %1-2,5 aralığındaki farklar tolere edilmekle beraber aradaki farkın %2,5 sınırının üstüne çıkması kayıt dışı ekonominin varlığına delalet etmektedir (Özsoylu, 1996:36). Çünkü rakamlar arasında bu şekilde bir farkın bulunması harcama ve gelir rakamlarının resmi istatistiklere yansımadığını göstermektedir.

Ülkede gizli ekonomik faaliyetler varsa, resmi istatistiklerden hareket edildiğinde harcamalar yolu ile tespit edilen GSMH, milli gelir rakamlarından büyük olacaktır. Bireyler vergi ödemekten kaçmak için gelirlerini beyan etmeseler de, bir takım mal ve hizmetlerin satın alınması için harcama yapmak zorunda olduklarından kayıt dışı ekonominin varlığı halinde harcamalar gelirlerden yüksek gözükecektir. Harcama ile gelirler arasındaki sapmayı resmi GSMH rakamları ile karşılaştırarak kayıt dışı ekonominin genel ekonomi içindeki yüzdesi kolayca hesaplanabilir. Tablo 2.2'de dört OECD ülkesi için söz konusu yöntem kullanılarak çeşitli yıllarda hesaplanan kayıt dışı ekonomi rakamları gösterilmiştir.

Tablo 2.2 Gelir ve Harcamaların Karşılaştırılması Yöntemiyle Bulunan Kayıt Dışı Ekonomi Rakamları

Ülkeler	1970-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990
ABD	3,2	4,9	6,1	10,2
Almanya	11,0	10,2	13,4	-
İngiltere	2,5	3,6	4,2	-
İtalya	11,0	10,2	13,4	-

Kaynak: Enste, D. ve Schneider, F. (1998), 'Increasing Shadow Economy All Over The World: Fiction or Reality, Iza Discussion Paper, 26, Bonn, s.49

Yine Özsoylu tarafından Türkiye için 1986 ve 1990 dönemini kapsayan, üretim yönünden Gelir ve Harcama rakamlarının karşılaştırıldığı bir çalışmaya göre ilgili dönemde kayıt dışı ekonomi %5,5 ile % 7,7 arasında dalgalanmıştı (Özsoylu, 1996:36).

Gelir ve Harcamaların karşılaştırılması yönteminin toplam harcamalar ile gelirler arasındaki farkın resmi GSMH rakamlarına oranlanması ve bu yolla kayıt dışı ekonominin boyutunun hesaplanması gibi basit bir mantığa dayanması bir takım eksiklikleri de beraberinde getirmekte ve yöntemin ne kadar etkin olduğu konusunda tartışma yaratmaktadır. Çünkü gelir ve harcama rakamları arasındaki fark sadece kayıt dışı ekonomik faaliyetler var olduğu için değil, ölçüm istatistiklerinde bulunan hatalardan da kaynaklanabilir (Enste ve Schneider , 1998:3). Aynı şekilde gayri meşru yolla kazanılan bir gelir unsuru harcanmıyorsa gelir ve harcama rakamları arasındaki fark azalacağından, kayıt dışı ekonomi tahminleri daha düşük düzeyde kalacaktır. Bu nedenlerle gelir ve harcamaların karşılaştırılması yöntemleri güvenilirlik açısından tartışmalı sonuçlar verebilmektedir.

2.2.1.2 Elektrik Enerjisi Tüketimi Yaklaşımı

Bu yöntem Kaufmann ve Kaliberda tarafından yapılan ve kısa dönemde elektrik tüketimi ile toplam ekonomik aktivitelerin bire bir değiştiği bir gözlemin sonuçlarına dayanmaktadır (<http://community.middlebury.edu/~wpyle/AlexeevPyle%20fin.pdf>). İktisat yazınında fiziki girdi metodu olarak da adlandırılan bu uygulamada geniş kullanılan fiziki bir girdinin - elektrik tüketiminin - GSYİH'ya oranı başlangıç bir yıl için hesaplanmakta ve cari döneme kadar uzatılmaktadır. Kısa dönemde elektrik enerjisi tüketimin GSYİH esnekliğinin 1'e yakın ve elektrik tüketiminin GSYİH'ya oranının nispi olarak sabit olduğunu varsayarsak, temel alınan yılı takip eden her yıl için beklenen GSYİH rakamlarını bulmak mümkündür (Enste ve Schneider, 1998:9). Resmi istatistiklerce bulunan GSYİH rakamlarının sadece kayıtlı faaliyetleri içerdiğini göz önüne alırsak, elektrik enerjisi tüketimine dayanarak bulunan GSYİH rakamları ile resmi GSYİH rakamları arasındaki fark kayıtlara geçmemiş, başka bir deyişle kayıt dışı kalan toplam ekonomik büyüklükleri hesaplamaya imkan verecektir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygın olarak kullanılan bu yöntemin sonuçları ile ilgili rakamsal örnekleri Tablo 2.3'ten izleyebiliriz.

Tablo 2.3 1990'lı Yılların Başlangıcında Dünya Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi (K.E.) Büyüklükleri (Elektrik enerjisi tüketimi yaklaşımıyla GSYİH'nın yüzdesi olarak)

Gelişmekte Olan Ülkeler	K.E.	Geçiş Ekonomileri	K.E.	OECD Ülkeleri	K.E.
Nijerya	76,0	Gürcistan	24,9	İtalya	19,6
Mısır	68,0	Azerbaycan	21,9	Belçika	22,0
Peru	44,0	Ukrayna	16,3	ABD	10,5
Meksika	49,0	Rusya	14,7	Almanya	15,2
Malezya	39,0	Bulgaristan	24,0	Japonya	13,7
İsrail	29,0	Çek Cumhuriyeti	6,4	İngiltere	13,6
Brezilya	29,0	Polonya	17,7	Norveç	9,0

Kaynak: Enste, D ve Schneider, F (1998), 'Increasing Shadow Economy All Over The World: Fiction or Reality, Iza Discussion Paper, 26, Bonn, s.41- s.43

Tablodan görüldüğü gibi dünyada kayıt dışı ekonominin payına göre ilk sırada gelişmekte olan ülkeler ve geçiş ekonomileri yer almakta, fakat İtalya ve Belçika gibi gelişmiş ülkelerde de bu yöntemle bulunan sonuçlar bir hayli yüksek çıkmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili çalışmalarda Elektrik Enerjisi Tüketimi Yaklaşımı değişik açılardan eleştirilmektedir. İlk olarak yöntemin gelişmiş ülkelere uygulanması tartışılmaktadır. Bu yaklaşım daha ilk baştan, kabul ettiği varsayımlar gereği, elektrik enerjisi tüketimi ile GSYİH'nın değişmesi arasında 1'e yakın bir korelasyon katsayısıyla ifade edilebilecek bir ilişkinin olduğunu ileri sürmektedir. Fakat bugün ileri teknolojilerin etkin kullanımı sonucunda gelişmiş ülkelerde belirli katma değer daha az enerji kullanımı ile gerçekleşmektedir. Dolayısıyla yöntemin ileri sürdüğü GSYİH ile elektrik tüketimi arasındaki birebir ilişki olgusu geçerliliğini büyük ölçüde kaybetmektedir. Ayrıca ülkedeki tüm kayıt dışı faaliyetler elektrik enerjisinin kullanımını gerektirmeyebilir. Bunun yanında petrol, doğalgaz, kömür gibi diğer enerji kaynakları da kullanılabilir. Bu yaklaşımın, Rusya gibi üretim teknolojisinde köklü değişimlerin yaşanmadığı ülkelerde kullanılması amaca daha uygun olmakta ve diğer yöntemlere nispeten daha tutarlı sonuçlar vermektedir.

Bu unsurlarla beraber elektrik enerjisi tüketimi yaklaşımında, temel olacak yılın seçimi genelde araştırmacıların kendi bakış açılarına bağlı olduğundan, ilgili bir dönem için bir birinden farklı sonuçlar ortaya çıkmakta ve bu durum yazında ölçüm konusu ile ilgili bütünlüğü tartışmaya açık hale getirmektedir.

2.2.1.3 Mal Akış Yöntemi

Bu yöntemin kullanılması zamanı mal akışı, başka bir deyişle değer, belirli mal ve mal grupları bazında üretimden tüketime kadar olan aşama içinde ele alınmaktadır. Mal akışı yöntemi kullanılarak spesifik denge modelinin kurulması ile enformasyon akışında zayıf olan noktaların bulunması mümkün olmaktadır. Örneğin, belirli mal ve mal grubu için yurtiçi üretim ve ithalat rakamlarının toplamı, toplam tüketimden daha düşük ise araştırılacak ilk konu verilerin hangisinin-üretimin mi yoksa ithalat rakamlarının mı daha güvenilir olduğudur. Üretim rakamlarının yapılacak araştırma ile gerçek olduğu saptanırsa, ülkede yaygın kayıt dışı dış ekonomik ilişkilerin var olduğu sonucuna ulaşılır. Bu aşamadan sonra ithalat rakamlarının mal ve mal grupları bazında dikkatle incelenmesi ile toplam kayıt dışı dış ekonomik faaliyetlerin hacmi ölçülür.

Mal akışı yöntemi özellikle Rusya'da daha fazla kullanılmaktadır. Fakat yöntemin kullanımı esas olarak üretim amaçlı, örneğin, elektrik enerjisi, tahıl gibi ürünlerle sınırlandırılmaktadır. Fakat son dönemlerde yapılan yeni çalışmalar ile yöntem tüketim amaçlı ürünleri de kapsayacak şekilde genişletilmektedir. Bu yöntem diğer yöntemlere kıyasla daha etkin sonuçlar verdiği için gittikçe daha sık ele alınmaktadır (Golovanov ve Perekislov, 2003:54).

Bu yöntemin Rusya'da kullanılması dış ekonomik ilişkilerde aracılık faaliyetlerini tespit etmekle beraber, günümüzde Rusya ile dış ilişkilerde çok yaygın olan 'bavul ticaret'inin de hacmini ölçmeye imkan vermiştir. Mal akış yönteminin sonuçlarına göre Rusya'da bugün bavul ticareti ile ülkeye getirilen elbiseler toplam yurtiçi mal (elbise) dolaşımının %76'sını oluşturmaktadır. Trikotaj ve ayakkabı ürünlerinde bu rakamlar %68 ve %61 düzeylerindedir. Diğer taraftan yine aynı yöntemin kullanılması yoluyla Rusya'ya her sene 40-100 bin arası kaçak araba getirildiği anlaşılmıştır (Golovanov ve Perekislov, 2003:62)

Bu yöntemin etkinliği kabul edilmekle beraber çeşitli açılardan eleştirilebilir. İlk olarak üretimden tüketime kadar birçok aşamanın olması ve her aşama için analizin yapılması oldukça maliyetli ve uzun olabilmektedir. Ayrıca, tüm tüketim aşamalarının izlenmesi olanaksızdır. Diğer taraftan bu yöntemde nihai karşılaştırma ölçütü olarak tüketim değerleri dikkate alınmaktadır. Fakat takas ekonomisinin mevcut olduğu durumda üretim faaliyetleri kayıt dışı yapılabileceği gibi tüketim de kayıt dışı olarak gerçekleşecektir. Dolayısıyla bu

miktarlar toplam tüketim rakamlarına yansımayacak ve tüketim gerçekte olduğundan çok daha az gözükecektir.

2.2.2 İtalyan Yöntemi

İtalyan Yöntemi kayıt dışı ekonominin ölçülmesinde istihdamla ilgili konulara eğilmektedir. Esas olarak resmi ve gerçek işgücü rakamları arasındaki uyumsuzlukları temel almaktadır. Bu yöntemin değişik şekilleri kullanılmakta ve bunların birinde gerçek istihdamla resmi istihdam rakamları arasındaki tutarsızlık dikkate alınmaktadır. Gerçek istihdam rakamları hane halklarından seçilmiş bir grup için yapılan değerlendirmelere dayanmaktadır. Bu değerleri genel ekonomiye yayarak gerçekte kayıt dışı istihdam edilenlerin sayısını bulmak mümkündür. Resmi istihdam rakamları ile araştırma sonucunda bulunan gerçek istihdam rakamları arasındaki fark belirli hataları içermekle beraber, kayıt dışı istihdamın boyutlarını verebilmektedir.

İkinci bir yöntemde ise bir hafta boyunca gerçekte çalışılan zaman ile resmi çalışma zamanı arasındaki fark dikkate alınmaktadır. Araştırmaya konu olan hane halklarının bir hafta boyunca çalışarak geçirdikleri süreler hesaplanmaktadır. Bu süre hesaplanırken esas ve ikinci işlerde geçirilen süre ile ek gelir amacına yönelik tüm faaliyetlere harcanan zaman esas alınmaktadır. Analizi yapılan verilere göre GSYİH aşağıdaki formülle bulunmaktadır (Golovanov ve Perekislov, 2003:55):

$$GSYİH = (TH/TE) \times TE \times W$$

Burada (TH/TE) - kişi başına bir yıl boyunca çalışılarak geçirilen çalışma saatlerinin sayısı,

TE - resmi çalışan sayısı,

W - genel ekonomi için emeğin GSYİH'ya göre bulunan üretkenliğinin ölçüsüdür

Bu formülle hesaplanan GSYİH ve resmi GSYİH rakamları arasındaki fark kayıt dışı ekonominin boyutunu verecektir. Bu yöntemlerin her ikisi yakın sonuçlar vermekle beraber emeğin üretkenliğinin kayıtlı ve kayıt dışı sektörde aynı olduğunu varsaydıkları için eleştirilmektedirler. Ayrıca İtalyan Yöntemi kayıt dışı ekonomiyi hesaplarken temel olarak üretim faaliyetlerinin dikkate almakta, üretimin paylaşılması ve kullanımı sonucunda oluşan kayıt dışı gelirleri hesaplamaya dahil etmemektedir.

İtalyan Yöntemi kayıt dışı ekonomiyi ölçerken esas vurguyu resmi ve kayıtsız istihdam rakamları arasındaki farka yöneltmektedir. İtalyan Yöntemi'nin diğer uygulamalarında ise istihdam yönünden hareketle yapılan çeşitli çalışmalarda işgücü katılım oranları incelenmekte ve kayıt dışı ekonomi rakamları tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmalarda dikkatler resmi ekonomideki işgücü katılım oranlarının azalmasına yöneltilmekte ve resmi katılım oranlarının azalması kayıt dışı ekonomik faaliyetlerdeki artışın bir göstergesi gibi düşünülmektedir (Enste ve Schneider, 1998:5). Bu analizlerde işgücü katılım oranları sabit kabul edilmektedir.

İşgücü katılım oranı yöntemi İtalya için Contini ve Del Boca, ABD için O'Neil ve Thomas tarafından kullanılmıştır (Enste ve Schneider, 1998:5). Bu yöntemlerde dikkatler esas olarak işgücü katılım oranlarının değişimi üzerinde yoğunlaşsa da, katılım oranlarındaki değişimin başka sebeplerden de kaynaklanabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Özellikle bayanların toplam istihdam rakamlarına daha yoğun katılması, yıllar itibarı ile bu oranları yükseltici özellik gösterebilir (Özsoylu 1996:29). Dolayısıyla etkin sonuçlar alınmayabilir. Katılım oranları yöntemi kullanılırken belli bir yıl baz olarak alınmakta ve izleyen yıllardaki artış veya azalışlardan kayıt dışı ekonomi tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Ama ülkede katılım oranı her zaman nispi olarak daha düşük gerçekleşmişse uygulamada bir takım zorluklar meydana gelecektir. Örneğin, Tablo 2.4'te gösterilmiş rakamlara dikkat edecek olursak Türkiye'de bu yöntemin kullanımın çok zor olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 2.4 Türkiye'de 1978 -1990 Döneminde İşgücü /Nüfus; ve İstihdam/ Nüfus Rakamları

Yıllar	İşgücü/Nüfus Oranı	İstihdam/Nüfus Oranı
1978	35,5	32,7
1980	35,1	31,0
1982	34,9	30,8
1984	34,6	30,6
1986	34,4	30,8
1988	34,1	30,8
1990	33,9	30,5

Kaynak: Özsoylu, A.F (1996), Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi, Araştırma Dizisi, Bağlam Yayınları, İstanbul, s.38

OECD ülkelerinde işgücü ve istihdamın nüfusa oranı sırasıyla %45 ve %50'dir. Bu oranın Türkiye için yaklaşık %34 ve %31 arasında gerçekleşmesi katılım oranlarının düşüklüğünü göstermektedir. Oranların çok düşük olması belli bir yılın baz olarak kabul edilip gizli ekonominin boyutlarını tahmin etmeye de mani olmaktadır (Özsoylu 1996:38).

Rusya ve diğer geçiş ekonomilerinde işgücü katılım oranlarını kullanarak kayıt dışı ekonominin gelişim seyrini izlemek daha zordur. Çünkü, bu yaklaşımda işgücü katılım oranlarının nispeten sabit olduğu varsayılmaktadır. Halbuki, geçiş ekonomilerinde yaşanan zorunlu ekonomik daralma ve üretimdeki düşüşler nedeniyle işgücü katılım oranları sürekli bir biçimde dalgalanmaktadır.

2.2.3 Parasal Yöntemler

Kayıt dışı ekonominin boyutlarını ölçerken birçok iktisatçı parasal göstergelerden hareket etmenin daha yararlı olacağını söylemektedir. Parasal Yöntemlerde çeşitli parasal göstergelerden ve bileşenlerden yola çıkılarak dolaylı bir yolla kayıt dışı ekonomi ölçülebilmektedir. Parasal Yöntemlerin temelinde şu varsayımlar yatmaktadır: (Golovanov ve Perekislov, 2003:50).

1. Kayıt dışı ekonomide esas ödeme aracı olarak nakit para kullanılmaktadır. Çünkü nakit olamayan-örneğin çek senet gibi-yöntemlerle veya banka havaleleri ile yapılan ödemeler bir şekilde resmi kayıtlara geçeceğinden gizlenmesi zor olmaktadır. Nakit ödemelerde ise böyle bir durum söz konusu değildir.

2. Paranın dolaşım hızı hem kayıtlı hem de kayıt dışı ekonomide yaklaşık olarak aynıdır.

3. Kayıtlı sektörde belli bir zaman diliminde bireylerin ellerindeki banknot miktarı ile bankalara yatırılan mevduat arasındaki ilişki sabittir.

4. Kayıt dışı ekonominin mevcut olmadığı başlangıç bir dönemin bulunduğu varsayılmaktadır.

Parasal yöntemlere Para Hacminin analizi, Nakit Talebi yaklaşımı, Emisyon Yaklaşımı ve diğer yöntemleri örnek göstermek mümkündür. Biz aşağıda Emisyon Yaklaşımı ile Nakit Talebi Yaklaşımın inceleyeceğiz.

2.2.3.1 Emisyon Yaklaşımı

Emisyon Yaklaşımı 1977 yılında Gutmann tarafından geliştirilmiştir (Özsoylu, 1996:38). Bu yaklaşıma göre dolaşımdaki para miktarı resmi ve kayıt dışı ekonomide kullanılan para miktarının toplamına eşittir. Diğer taraftan dolaşımdaki banknot miktarının (C), mevduat miktarına (D) oranı gizli ekonomik faaliyetler olmadığı sürece eşittir (Özsoylu 1996:38). $(C/D = k)$ Hesaplamaya temel alınacak yıl olarak k'nın en düşük olduğu dönem seçilmektedir. Bunun yanında kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide paranın dolaşım hızı aynı kabul edilmektedir. Bu varsayımlardan yola çıkarak aşağıdaki ilişkileri elde etmek mümkündür.

Kayıtlı ekonomide paranın dolaşım hızı V_o , kayıt dışı ekonomide ise V_s olsun. Varsayım gereği $V_o = V_s$ yazılabilir.

Kayıtlı ekonomik faaliyetlerde kullanılan para C_o , kayıt dışında kullanılan ise C_s kabul edilirse, toplam dolaşımdaki para $C = C_o + C_s$ olacaktır. Temel alınan yıl için $C_s = 0$ olarak alınırsa, $C = C_o$ olur. Buradan,

$C/D = C_o/D = k$ ve $C_o = k \times D = (C/D) \times D$ bulunur.

$C = C_s + C_o$ eşitliğinden $C_s = C - C_o$ yazılabilir. Paranın dönüşüm hızı formülüne dönersek genel ekonomi için

$MV_s = Y$ ve $M = C + D$ kabul edilirse, ayrıca $C = k \times D$ olduğu dikkate alınır

$MV_s = Y$ 'den $(C + D) \times V_s = Y$; $(k \times D + D) \times V_s = Y$; $D(1 + k) \times V_s = Y$. Buradan

$V_s = V_o = Y / (1 + k) \times D$ bulunacaktır.

Kayıt dışı ekonomi (K.E) için:

$K.E. = V_s \times C_s$ yazılabilir. $C_s = C - C_o$ ve $V_s = V_o$ olduğunu dikkate alırsak kayıt dışı ekonominin boyutu için son olarak şu formülü bulabiliriz:

$K.E. = V_s \times C_s = V_s \times (C - C_o) = V_s \times (C - k \times D)$

Kolay olmakla beraber, bu formülde en önemli sorun k ile ilgilidir. (k) için en düşük düzey olarak hangi rakamın seçileceği tamamen araştırmacının kendi çözümlemelerine dayandığından aynı ülke için bu yöntemin uygulanması sonucunda farklı değerler

bulunabilmektedir. Araştırmacılar farklı mevduat ve diğer parasal göstere tanımlarından hareket edebilecekleri için değişik sonuçların ortaya çıkması olasıdır. Türkiye için Tandırcıoğlu ve Özsoylu tarafından bu yöntem kullanılarak yapılan çalışmalar bir birinden oldukça farklı değerler içermektedir:

Tablo 2.5 Farklı Araştırmacılara Göre Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri, (Yüzde Olarak)

Yıllar	Kayıt Dışı Ekonomi (Emisyon Yaklaşımı)	
	Özsoylu	Tandırcıoğlu
1986	6,8	0,08
1988	7,0	15,73
1990	11,7	27,21

Kaynak: Tandırcıoğlu, A.Ş; (2002), Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Yayın No:DPT 2661, Ankara, s.33 ve Özsoylu, A.F;(1996), Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi,

Aynı dönem için bir birinden oldukça farklı sonuçların bulunması bu yöntemin sonuçlarını yorumlarken çok hassas davranmak gerektiğini ortaya koymaktadır.

2.2.3.2 Nakit Talebi Yaklaşımı

Nakit Talebi Yaklaşımı kayıt dışı işlemlerin iz bırakmamak için tamamen ödemelerle gerçekleştiği varsayımına dayanmaktadır (Golovanov ve Perekislov, 2003:57).

Yaklaşım ilk olarak Cagan tarafından 1958 yılında ABD ekonomisi için geliştirilmiştir (Schneider ve Enste , 1998:6). Bu çalışmasında Cagan vergi yükü ve nakit talebi ile kayıt dışı ekonomi arasındaki korelasyon ilişkisini incelemiştir. Cagan’ın bu yöntemi 1929-1980 yıllarında ABD için nakit talep fonksiyonunu ekonometrik yolla inceleyen ve kayıt dışı ekonomiyi hesaplamaya çalışan Tanzi tarafından daha da geliştirilmiştir (Enste ve Schneider, 1998:6).

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tamamen nakit olarak gerçekleşmesi söz konusu faaliyetler hızlandığı zaman nakit talebinin de artacağına delalet etmektedir. Bu sebeple artan nakit miktarını bulabilmek için nakit talebi fonksiyonunda gelir, faiz oranları ve ödeme alışkanlıkları gibi değişkenlerin sabit tutulması gerekmektedir (Enste ve Schneider, 1998:7). Diğer taraftan insanları kayıt dışı ekonomiye sevk eden esas faktörler arasında sıralanabilecek

vergi ve sosyal kesintiler, devlet faaliyetleri gibi unsurlardaki değişmeler denklemlere katılmamaktadır. Böylece piyasadaki ‘aşırı’ nakit, doğrudan ve dolaylı vergi ödemeleri ile ekonomik düzenlemelerin en düşük olduğu zaman diliminden cari döneme kadar nakdi paranın talebi izlenerek bulunabilmektedir.

Yine Gutmann tarafından ABD ekonomisi için 1977 yılında yapılan bir çalışmada gelir vergisi oranının çok düşük olduğu İkinci Dünya Savaşı sonrası ilk yıllar ile 1970’li yıllar arasında nakit para miktarının gelişimi izlenmiştir. Gutmann 1976 yılında yasal işler için gerekli olandan fazla bir miktarın–değişik banknotlardan oluşan yaklaşık 29 milyar dolar–tedavülde olduğunu öne sürmüştür (Altuğ , 1999:71). Gutmann dolaylı hesaplamalarla söz konusu dönem için kayıt dışı ekonominin resmi GSMH’nın %10’na yakın bir tutarına eşit olduğunu ileri sürmüştür.

Buraya kadar incelediğimiz parasal yöntemleri topluca değerlendirecek olursak, ilk eleştirinin çalışmalarda kullanılan baz yıl için yapılabileceğini söyleyebiliriz. Bu nokta özellikle parasal yöntemler arasında bütünlüğü bozmaktadır. Örneğin, ABD ekonomisi için 1979 yılında Nakit Talebi yaklaşımın kullanılması ile Feige kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü %28 olarak hesaplarken, yine aynı yıl için Gutmann bu oranın %13-%14 olduğunu söylemektedir (Altuğ, 1999:98-99). Görüldüğü gibi, iki rakam arasında yaklaşık iki katlık bir fark mevcuttur.

Diğer taraftan, kayıtlı ve kayıt dışı sektörlerde para dolaşım hızının aynı olması varsayımı çok soyut kalmaktadır ve genelde araştırmacılar tarafından üzerinde fazla durulmamaktadır.

Bunlara ilaveten, kayıt dışı faaliyetlerde daha yoğun olarak nakdi ödemelerin yaygın olması her ne kadar gelişmiş ülkeler için doğru sayılabilirse de, gelişmekte olan ülkeler için yetersiz bir açıklama olmaktadır. Çünkü bu ülkelerde kredi kartı ve diğer gelişmiş ödeme araçları pek yaygın olmadığı için yasal, yani kayıtlı faaliyetler de genelde daha fazla nakdi ödemelerle gerçekleştirilmektedir. Bu yüzden parasal yöntemleri gelişmekte olan ülkelere uygularken hassas davranılması gerekmektedir.

2.2.4 İşlem Hacmi Yaklaşımı

İşlem Hacmi Yaklaşımı 1979 yılında Feige tarafından geliştirilmiştir (Özsoylu 1996:42). Feige’a göre toplam işlem hacmi ile GSMH arasındaki ilişkinin tespit edilmesi ile

GSMH'nin izlemesi gereken patika önceden tahmin edilebilir. Bu durumda tahminlere dayanan GSMH rakamları ile gerçek GSMH rakamları arasındaki fark kayıt dışı ekonominin boyutlarını verecektir. Fakat bu yöntemde Feige çeşitli varsayımlara gerek duyulduğunu söylemektedir. Bu yaklaşımda kullanılan temel formül

$$MV = PT \text{ özdeşliğidir.}$$

Yapılması gereken ilk varsayım kayıt dışı ekonomik faaliyetler olmadığı sürece PT'nin resmi GSMH'ya oranının sabit olduğudur. Ayrıca paranın dolaşım hızıyla ilgili olarak da bir takım varsayımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Yine bu yaklaşımda kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin olmadığı baz yıl varsayımı yapılmaktadır.

Eğer Ye; PT ve GSMH ilişkisinden hareketle tahmin edilen GSMH, Yo ise resmi kayıtlara dayanarak elde edilen GSMH rakamı ise, Kayıt Dışı Ekonomi (K.E.):

$$K.E. = Ye - Yo \text{ formülüne göre hesaplanabilir.}$$

Tablo 2.6'da Türkiye için 1980-1990 döneminde çeşitli yıllar için bu yöntemin kullanılması sonucunda bulunan kayıt dışı ekonomi rakamları yer almaktadır.

Tablo 2.6 İşlem Hacmi Yaklaşımına Göre Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri*

Yıllar	M=C+D	Dolaşım Hızı	Ye=VxM	Yo	Fark	Kayıt Dışı Ekonomi
1980	1.022,0	5,40	5.518,8	4.435,0	1.038,0	24,4
1982	2.900,1	3,37	9.773,4	8.735,0	1.038,4	10,6
1984	5.953,4	3,39	20.182,1	18.375,0	1.807,1	9,8
1986	13.554,9	3,09	41.884,6	39.309,0	2.575,6	6,5
1988	29.724,0	3,62	107.600,9	100.582,0	7.018,9	6,9
1990	75.469,1	4,25	320.743,8	287.254,0	33.489,7	11,7

Kaynak: Özsoylu, A.F; (1996), Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi, Araştırma Dizisi, Bağlam Yayınları, İstanbul, s.43

* Parasal değerler milyar TL ile ifade edilmiştir.

İşlem hacmi yaklaşımına yöneltilen başlıca eleştiri baz yılın seçimi ve PT ile GSMH arasında sabit bir ilişkinin olması savıyla ilgilidir.

Parasal yöntemler genellikle gelişmiş ülkeler için daha uygulanabilir olmakta, geçiş ekonomilerinde ise gerçeklerden daha uzak olan sonuçlara götürebilmektedir. Bu yöntemler, örneğin, nispeten daha istikrarlı veya en azından tahmin edilebilir bir nakit talebi fonksiyonu öngörmektedir. Fakat geçiş ekonomilerinde bankacılık ve finans kesimlerinde meydana gelen köklü değişimler ve yüksek enflasyon ortamında bu tür istikrarlı bir nakit talep fonksiyonu tahmin etmek zordur. Diğer taraftan, bu ülkelerde mübadele aracı olarak yerli parayla beraber yabancı paraların da ağırlıkla kullanılması, ayrıca büyük boyutlarda gerçekleşen takas işlemleri parasal yöntemlerin geçerliliği konusunda kuşkuları arttırmaktadır.

Buraya kadar anlattığımız yöntemleri topluca değerlendirecek olursak, kayıt dışı ekonominin ölçülmesi konusunda genel kabul edilebilir tek yöntemin ve fikir birliğinin oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Her yöntem belli bakış açısına göre hareket edildiği ve gerçeklerden belli ölçüde soyutlanmış varsayımlara dayandığı için değişik sonuçlar vermektedir. Schneider yöntemler arasındaki bu tutarsızlıkları gösterebilmek için 1970 -1990 döneminde Kanada, Almanya, İngiltere , İtalya ve ABD ekonomileri için ortalama kayıt dışı ekonomi rakamlarını gösteren aşağıdaki tabloyu tartışmaya sunmaktadır (Tablo 2.7).

Tablo 2.7 Kayıt Dışı Ekonomiye Ölçme Yöntemlerinin Topluca Değerlendirilmesi

5 OECD Ülkesi İçin Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri (1970-1990)	Kullanılan Yöntemler
24,4	Kayıtlı ve Kayıtsız İşgücü Rakamları Farkı
21,9	İşlem Hacmi Yaklaşımı
15,5	Nakit Mevduat Oranı(Gutmann)
12,7	Fiziki Girdi Yöntemi
8,9	Nakit Talebi Yöntemi
7,9	Model Yaklaşımı(Frey / Weck Hanneman)
6,4	Gelir ve Giderlerin Karşılaştırılması Yöntemi
6,1	Vergi Denetimi Yöntemi
3,1	Doğrudan Ölçme (Anket) Yaklaşımı

Kaynak: Enste, D ve Schneider, F (1998), 'Increasing Shadow Economy All Over The World: Fiction or Reality, Iza Discussion Paper, 26, Bonn, s.23

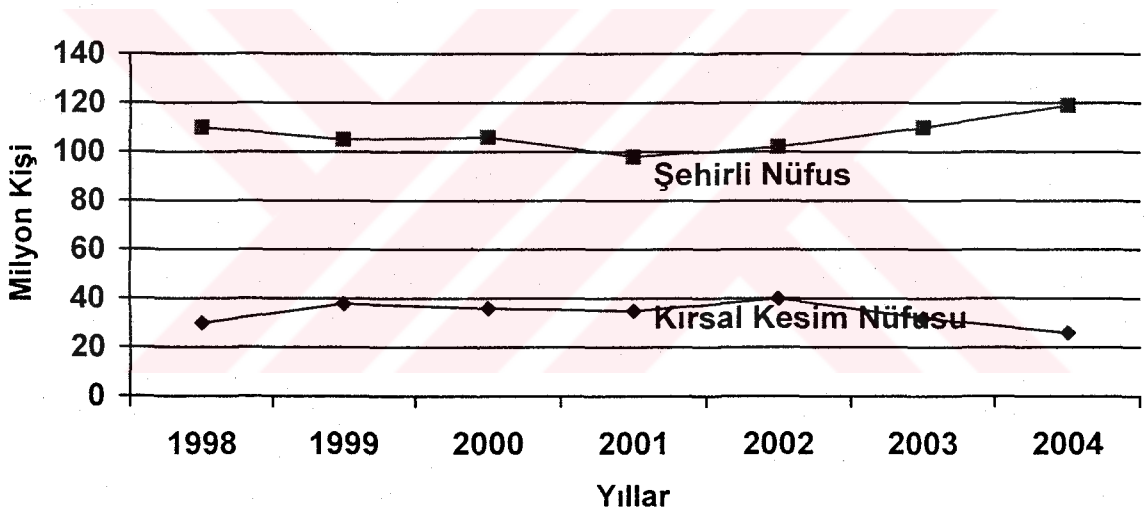
Görüldüğü gibi, kullanılan yönteme bağlı olarak kayıt dışı ekonominin boyutları %3,1 ile %24,4 değerleri arasında dalgalanmaktadır. Yöntemler arasında bu kadar ciddi boyutlarda sayılabilecek bir farkın bulunması kayıt dışı ekonominin doğru olarak hesaplanması, gerçek değerinin bulunabilmesi için yeni çalışmalara olan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Aksi durumda ulusal makro ekonomik değişkenleri etkileyecek etkin politikaların üretilmesi zor olacaktır. Fakat kayıt dışı ekonomi kavramının içeriğinin ülkelerin kendi durumlarını göz önünde bulundurarak tanımlamaları daha ilk baştan yöntemler arasındaki bütünlüğü bozmakta ve ölçümü zorlaştırmaktadır.

3. RUSYA FEDERASYONU: EKONOMİK VE SOSYAL DURUM

3.1 Ülke Kimliği, İdari Yapı ve Nüfus

Avrupa kıtasının doğusunda ve Asya'nın kuzey kısmında yerleşen Rusya Federasyonu 17.075 milyon km² alanı ile dünyada en geniş yüzölçümüne sahip olan devlettir. Alanının büyük bir kısmı ovalıklar ve düzlüklerle kaplı olsa da, sert iklim nedeniyle toplam yüzölçümünün sadece %10'u tarımsal faaliyetlere elverişlidir. Ülkenin nüfusu ise 2001 yılında yapılan son sayımlara göre 144.5 milyondur. Nüfusun yaklaşık %70'e yakın bir bölümü merkezi bölgelerde ve büyük şehirlerde yaşamaktadır. Son dönemlerde şehirlere artan hızlı göçle birlikte şehirli nüfusun yüzdesi yükselirken, kırsal kesimin nüfusunda bir düşüş meydana gelmiştir. Nüfusun dağılımdaki bu eğilimi Şekil 3.1'de daha net bir şekilde görmek mümkündür.

Şekil 3.1 Rusya'da Kırsal ve Şehirli Nüfusun Gelişim Seyri *

Son dönemlerde nüfusla ilgili en çok tartışılan konu nüfusun sayısında meydana gelen azalmadır. Bu azalmanın nedenleri olarak, daha çok ekonomik nedenlerden dolayı yurtdışına artan göç ve son dönemlerde sağlık koşullarındaki bozulma nedeniyle ölüm oranlarının artması gösterilmektedir.

Nüfusun en çok yoğunluk gösterdiği bölgeler Moskova, St. Petersburg, Novosibirsk ve Nizhniy Novgorod'dur. Sanayi, eğitim, sağlık, sanat ve finans sektörlerinin bu bölgelerde sunduğu yüksek olanaklar, nüfus akımlarını söz konusu bölgelere yönlendirmektedir. Altmışa

* Şeklin hazırlanmasında (Eskinacı ve İlyas, 2003:2) ve <http://www.bre.ru/risk/19321.html> kaynaklarından yararlanılmıştır.

yakın farklı etnik grubun bulunduğu ülkede nüfusun %81,5'i Ruslardan, %3,8'i Tatarlardan, %3,ü Ukraynalılardan, %1,2'si Çuvaşlardan, %0,9'u Başkirlerden, %0,8'i Beyaz Ruslardan, %0,7'si Moldovalılardan ve %8,1'i ise Museviler, Ermeniler, Almanlar, Kuzeyde ve Kafkaslarda yaşayan diğer etnik gruplardan oluşmaktadır (Eskinacı ve İlyas, 2003:54)

Ülkenin resmi dili Rusça olup, çeşitli etnik grupların varlığı nedeniyle yer yer farklı diller de konuşulmaktadır. Rusya Federasyonu cumhuriyet idaresi ile yönetilmektedir. 12 Aralık 1993'te kabul edilerek yürürlüğe giren Anayasa ülkenin başkanlık sistemi çerçevesinde, Federal Cumhuriyet düzeni ile idare edilmesini benimsemiştir.

İdari bakımdan Rusya Federasyonu illere (oblast ve kraylar), Moskova ve St. Petersburg gibi metropol şehirlere, otonom cumhuriyetlere, otonom bölgelere ve ulusal bölgelere ayrılmaktadır. Sayıları on altı olan otonom cumhuriyetler: Başkırdistan, Buryat, Çeçen-İnguş, Çuvaşistan, Dağıstan, Kabardin-Balkar, Kalmıkya, Karelin, Komi, Mari-El, Mordova, Kuzey Osetya, Tataristan, Tuva, Udmurt ve Yakutistan'dır. Bu cumhuriyetlerin geniş çapta bağımsızlığa sahip olan kendi hükümetleri mevcuttur.

Bunun dışında, Rusya Federasyonunda Adigey, Gorno-Altay, Yahudi, Karaçay-Çerkez ve Kuzey Kafkasya gibi beş adet otonom bölge mevcuttur. Ayrıca, daha sınırlı bağımsızlığa sahip on adet ulusal bölge vardır.

Federal Bölge, Otonom Bölge ve Otonom Cumhuriyetler şeklindeki bu tür bir idari yapı karmaşık olması dolayısıyla uygulamada bir çok güçlüğü de beraberinde getirmektedir. Fakat, Putin'in iktidara gelişinden sonra tüm bu birimler arasındaki uyum ve koordinasyonu sağlama çabalarıyla idari yönetim yönünden bir takım iyileşmeler görülmektedir.

3.2 Genel Ekonomik Durum

Rusya Federasyonu SSCB döneminde verimsiz ve hantal ekonomik yapısına rağmen gıda ürünleri konusunda kendine yeterli bir ülke idi. Ayrıca, başta askeri araç ve gereçler, çelik endüstrisi olmak üzere büyük hacimlerde sanayi üretimi gerçekleştirebilen bir konumdaydı. Sanayi üretimi için gerekli olan geniş doğal kaynak potansiyeli SSCB'nin bu alanda ilerlemesine olanak sağlamıştır. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu daha önce sahip olduğu bu avantajları kullanamaz hale geldi. Eski SSCB'yi oluşturan ülkeler arasındaki sıkı ekonomik işbirliği Birliğin dağılması ile beraber koptu ve koordinasyon bozuldu. Bu etki Rusya'da ilgili dönemde baş gösteren siyasi karmaşıklarla

birleşince ekonomik sistem işlerliğini büyük ölçüde kaybetti. Bu durum 1991-1998 yıllarında ülke ekonomisinin küçülmesiyle sonuçlandı. 1998 yılında meydana gelen kriz döneminde de küçülen Rusya ekonomisi, ilerleyen dönemlerde dünyadaki genel olumlu konjonktürün de etkisiyle büyüme sürecine girmiştir. Ülke ihracatını yaklaşık %70-%75'lik bölümünü teşkil eden doğalgaz ve petrolün dünya piyasalarında fiyatlarının yükselmesi ekonominin büyümesine olanak vermiştir. Kişi başına milli gelir önemli ölçüde yükselmiş, yeni istihdam alanları meydana gelmiştir. Ekonomik iklimi iyileştirmek için bir çok yasal düzenlemeler yapılmış, ülkeye yabancı sermaye çekebilmek ve bankacılık-finance alanındaki yasal boşlukları doldurmak amacıyla sadece 2003 yılında yüz kırka yakın yasa tasarısı kabul edilerek uygulamaya konmuştur (<http://www.rand.org/publications/MR/MR1442/MR1442.ch3.pdf>). Tüm bu gelişmelere rağmen, SSCB'den miras kalan eski ekonomik yapı ve kurumların kalıntıları, yasaların uygulanması sırasında meydana gelen aksaklıklar ve ülke dahilinde finansal sistemde oluşan bozuk yapılanma iktisadi büyümeyi engellemektedir.

Bu olumlu ve olumsuz faktörleri bir arada görebilmek ve günümüz Rusya ekonomisinin daha net bir görüntüsünü verebilmek amacıyla aşağıda 1991 dönemi sonrası yapılan reform hareketlerinden başlayarak son dönemlerde yaşanan gelişmeler incelenecek, daha sonra ise ülkenin bu gün karşı karşıya olduğu avantajlı ve dezavantajlı koşullar değerlendirilecektir.

3.2.1 Geçiş Dönemi Gelişmeleri ve Reform Hareketleri

Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçen her ülke gibi Rusya'nın da 1990'lı yıllarda varmak istediği iki amaç makroekonomik istikrar ve ekonominin yeniden yapılandırılması idi. Makroekonomik istikrar, istikrarlı fiyat ve döviz kuru çerçevesinde mali ve parasal politikaları uyumlaştırarak, ekonomik büyümeyi sağlamayı gerektirmekteydi. İktisadi birimlerin uygun koşullarda faaliyet göstermeleri ve ekonomik yapının yenilenmesi, ticari, yasal ve kurumsal yapıların etkin organizasyonunu ve teşkilini zorunlu kılmaktaydı. SSCB'nin son devlet başkanı Mikhail Gorbacov'un başlattığı, fakat başarısız olduğu bu yeniden yapılanma hareketleri, 1991 yılında Rusya'da iktidara gelen Boris Yeltsin ile beraber yeni bir ivme kazandı. Ekim 1991 yılında Yeltsin ve ekonomi danışmanı Yegor Gaidar radikal reform paketleri hazırladılar. Oluşturulan program varılmak istenen hedefler bakımından uçuk sayılabilecek bir nitelikte idi ve bir yıl içerisinde gerçekleşmesi mümkün değildi. Program üretici ve tüketici sübvansiyonlarını, savunma giderlerini, kamu yatırım projelerini hedef alarak, kamu harcamalarında keskin azalmayı öngörmekteydi. Program çerçevesinde 1991 döneminde GSYİH'nın %20'si düzeyinde olan bütçe açığının 1992 yılının

ikinci dönemine gelindiğinde %9'a, 1993 yılının sonunda ise %3'lere çekilmesi planlanmıştı (http://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Russia). Aynı dönemde bütçe gelirlerini yükseltmek amacıyla bir takım yeni vergiler uygulamaya kondu. Bunun yanında, parasal alanda hazırlanan program Rusya Merkez Bankası tarafından (RMB) devlet girişimlerine sübvansiyonlu kredi verilmesini kısıtlamakta ve enflasyon oranını 1991 döneminde aylık %12 düzeyinden, 1993 yılında aylık %3'e çekmeyi planlamaktaydı (Bush, 2003:7). Serbest piyasa ekonomisine geçiş için fiyat serbestisinin uygulanması gerekliliğine değinilmekte ve programın ilan edilmesi ile beraber devlet tüketim mallarının %90'ında, ara mallarının ise %80'inde fiyat kontrolünün kaldırılması planlanmaktaydı. Enerji ve ekmek, şeker, süt, alkollü ve alkolsüz içecek ürünleri fiyatında ise kısmi kontrol devam etmekteydi.

Bu dönemde özel sektörün gelişimini hızlandırmak için vergi sisteminde yeni değişiklikler yapıldı. Şöyle ki, 1992 yılının 2. döneminden itibaren çoğu ticari işlem üzerinden %28 olan KDV uygulaması başlatıldı, artan oranlı vergi tarifesi ve ticari işletme vergileri düzenlendi. Doğalgaz ve petrolün ülke içi ve dünya piyasalarındaki fiyat farkını azaltmak ve iç pazardaki olası enerji kıtlığını önleyebilmek için bu ürünlerin ihracatına yeni vergiler eklendi. Ancak bu vergilerin esas amaçlarından biri de devlet gelirlerini yükseltmekti. Bu dönemde hedeflenen büyüklükler ve ulaşılan sonuçlar arasında karşılaştırma yapmak amacıyla Tablo 3.1'de makro ekonomik değişkenlerin 1992-1998 döneminde gelişim seyri gösterilmiştir.

Tablo 3.1 1992-1998 Döneminde Rusya'da Makroekonomik Göstergeler

Yıllık % Değişim	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
GSYİH	-14,5	-8,7	-12,7	-4,2	-3,6	1,4	-5,3
Tüketici Fiyatları	2.650,0	940,0	320,0	131,0	22,0	11,0	85,0
Reel Kullanılabilir Gelir	-41,0	14,0	-8,0	-13,0	5,0	-15,1	-13,8
Federal Bütçe (GSYİH'nın Yüzdesi Olarak)							
Gelir	16,6	14,5	14,1	13,7	12,5	12,7	11,1
Harcama	27,7	15,9	18,1	16,6	15,6	20,2	17,2
Denge	-11,1	-1,4	-4,0	-2,9	-3,1	-2,7	0,6

Kaynak: Russian Economy Survey : Trends and Perspectives; (2004), Monthly Bulletin: Institute For The Economy in Transition, Moscow , s.1

Tabloda en çok dikkat çeken nokta fiyatların 1992 yılında yıllık % 2650 gibi çok yüksek bir oranda yükselmesidir. 1992 yılında, geçiş döneminin hemen başlangıcında Rusya ekonomisine özgü özelliklerden biri de devlet girişimleri arasında miktarı gittikçe yükselen borç taksitleri idi. Artan borçlanma ile beraber bu işletmeler yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlanmakta ve biriken borç bakiyeleri RMB tarafından ödenmekteydi. Bu durum 1991 ve 1992 yılları arasında yurt içi kredilerin dokuz kat yükselmesine neden oldu ve enflasyonu kontrol edebilmek için uygulanan kredi sınırlandırılması programını etkisiz hale getirdi. Hükümet borç taksitlerinin ödenmemesi sorununu çözmek için yurtiçi para arzını ve kredi miktarının önemli ölçüde yükseltti. Böylece, 1992 yılının 2.ve 3.çeyreğinde para arzı sırasıyla %34 ve %30 oranında yükseldi.1992 yılı sonuna gelindiğinde ise para arzı %1800 oranında yükselmişti. Para arzındaki normal olmayan bu artış fiyatların %2650 oranında artmasıyla sonuçlandı.

Bu tür kritik sayılabilecek bir dönemde hükümet kendi harcamalarını kısma konusunda da başarısızlık gösterdi. Bu noktada devletin SSCB'den kalma bir geleneği devam ettirerek, imtiyazlı bir çok sanayi dalını finanse etmesi harcamaları azaltmaya engel olmaktaydı. 1992 yılının sonuna gelindiğinde bütçe açığı %11,1'e ulaşmış ve IMF tarafından uluslararası finansman için konulan koşullara uymamakla beraber, programda öngörülen %5'lik üst sınırın ötesine geçmişti (http://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Russia). Hükümet bütçe açığının daha fazla yükselmemesi için açıkları para basarak kapatmaya çalıştı. Bu tür sağlıklı olmayan para ve mali politikalar ise durumu daha da ağırlaştırdı. Yaşanan bu olumsuzluklar üzerine Yeltsin 1992 yılında Yegor Gaidar'ı başbakanlık görevinden alarak yerine eski Devlet Doğalgaz Şirketinin(GAZPROM) başkanı Viktor Çernomordin'i getirdi. Çernomordin, ekonomi danışmanı ile beraber hazırladığı reform programında krize ve enflasyona karşı sıkı para ve maliye politikalarını öngörmekteydi.

Uzun dönemli ekonomik reform tedbirlerini kapsayan bu programa göre hükümet, RMB'nı Açık Piyasa İşlemleri yapmaya yönlendirerek faiz oranlarını yükseltecek, para ve kredi emisyonunu azaltacaktı. Bütçe açıkları RMB tarafından kısmi bir şekilde finanse edilecek, etkin olmayan kamu işletmeleri ise kapatılacaktı. Devlet işletmelerindeki işçiler için daha sınırlı ücret artışı öngörülecek, bütçe hedefleri çeyrek dilimler halinde kontrol edilecek, işsiz ve emekliler için daha etkin çalışan bir sosyal güvenlik ağı tesis edilecekti.1993 yılı ve takip eden bir kaç dönemde ülke siyasi açıdan çalkantılı bir dönem geçirse de ekonomik reformların ciddiyetle uygulanması ve program hedeflerinden taviz verilmemesi, ayrıca hükümetin RMB ile uyumlu çalışması meyvesini verdi ve tüketici fiyatlarındaki artış, Tablo

3.1'den de izlenebileceği gibi, hala yüksek olsa da, önemli ölçüde indirildi. Sonraki yıllarda da devlet borçlarının para politikaları kullanılarak finanse edilmesine kesin sınırlamalar getirildi. Alınan bu önlemler sayesinde Tablo3.1'den de takip edebileceğimiz gibi enflasyon oranı ve bütçe açığı yıllar itibarı ile azalma eğilimine girdi*. Enflasyonun düşük gerçekleşmesinde rolü olan bir diğer etken ise devlet işletmelerinde çalışan işçilerin maaşlarının gecikmeli bir biçimde ve taksitlerle verilerek talebin suni surette bastırılması idi.

İlgili dönemde ekonomik reform paketlerinin başarıya ulaşmasında en önemli önkoşullardan biri de özelleştirme hareketlerinin etkinliğine bağlıydı. 1992 yılında hazırlanan Özelleştirme Platformu ile küçük işletmelerin eskiden devlet girişimlerinde çalışanlara devri ve halka açık artırmalarla satışı başladı. 1993 yılının sonuna gelindiğinde Rusya'da küçük işletmelerin %85'i ve devlet işletmelerinin %35'i özelleştirilmişti (http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/D?cstdy:18:/temp/~frd_x3uB)

Ekim 1992' de ise her birinin değeri 63\$ olan ödeme belgeleri 144 milyonluk nüfusa orta ve büyük ölçekli işletmelerde hisse almak için dağıtıldı. Ödeme belgesi sahipleri, senetlerini firmalarda doğrudan pay almak için kullanmakta, yatırım fonlarına yatırmakta ya da ikincil piyasalarda satmaktaydılar. Bu uygulama ile toplam işgücünün 2/3'nü barındıran yaklaşık 14000 büyük ve orta ölçekli işletme özel şahıslara devredilmişti (http://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Russia).

Özelleştirmenin bir sonraki evresinde devlet işletmelerinde kalan hisselerin doğrudan nakdi satışının yapılması planlanmıştı. Fakat parlamentoda tasarının onaylanması sırasında meydana gelen gerginlik ve 1994 Ekim para krizi ekonomi bakanlığında bir çok istifa ve azledilme olaylarını beraberinde getirerek, özelleştirme programlarını aksattı. Kamu hisselerinin doğrudan satışı sırasında yaşanan rüşvet skandalları programın toplum genelinde imajını olumsuz yönde etkiledi. Bu aşamada çoğu kamu işletmesinin yönetimi çeşitli suç örgütlerinin eline geçti. Diğer taraftan 1995 yılında yaygınlaşan devlet bankalarının 'özelleştirme' payları karşılığı olarak devlet işletmelerine kredi verme uygulaması yolsuzluk ekonomisinin boyutlarını genişletmeye başladı. Müzayede kuralları ile ilgili olarak bankalar arasında uzlaşma sağlanamaması durumu daha da ağırlaştırdı. En çok tartışılan özelleştirme uygulamalarından biri olan Norilsk Nickel Joint Stock Company müzayede fiyatının yarısı kadar bir bedel karşılığında Moscow Uneximbank'a satıldı. Nihayet, 1996 yılı sonunda

* 1994 yılında bütçe açığındaki artışta Yeltsin'in ekonomik önlemler paketi için referanduma gitmesi; 1996 yılındaki artışta ise ileriki seçimde tekrar iktidara gelmek için başlattığı seçim kampanyası etkili oldu.

hükümet özelleştirme programının yozlaştırıldığını ve bu yüzden beklenen gelirlerin elde edilemediğini kabul etti. Özelleştirme gelirlerinin düşük gerçekleşmesinin bir diğer nedeni ise eski devlet işletmelerinde çalışanların ellerinde bulundurdıkları ödeme belgelerini çok aşınmış fiyatlara satmaları idi.

Tüm bu aksaklıklarına rağmen, özelleştirme programları sayesinde Rusya'da özel sektörün ilk yasal temelleri atılmaya ve yeni bir mülkiyet anlayışı doğmaya başladı. Yapılan reform hareketleri sonucunda ekonominin %70'nin özel sektör tarafından kontrol edildiği bir yapıya varılmıştı (<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim/dunyaeko.htm>).

Bu süreçler sonucu, 1997 yılına gelindiğinde uygulanan reform paketleri gelecek için umut vaat etse de ekonomik durum karmaşıklaşmıştı. Rusya Federasyonu resmi istatistiklerine göre, 1990-1996 döneminde Rusya ekonomisi %50 oranında küçülmüştü. En fazla küçülen alanlar askeri endüstri ve ağır sanayi idi. Tarım, enerji ve hafif sanayi dallarında da önemli düşüşler gözlemlenmişti.

Ekonomide meydana gelen küçülme 1997 yılında durmuş ve söz konusu yılda GSYİH %1,4 oranında büyümüştü. Fakat bir sonraki yıl patlak veren Rusya krizi 1998 yılında ekonominin tekrar küçülmesine ve enflasyonun yükselmesine getirip çıkardı. 1999 yılının ilk yarısında toparlanmaya başlayan ekonomi, 1991 yılından sonra ikinci defa yükseliş göstererek yıl sonu itibarı ile %6,4 oranında büyüme oranına ulaştı. 1999 yılından günümüze kadar ise Rusya ekonomisi düzenli olmamakla beraber, belirli bir büyüme eğilimini yakalamış bulunmaktadır.

3.3 Son Ekonomik Gelişmeler

1991-1997 yılları arasında Rusya ekonomisinde inişli çıkışlı olmakla beraber, bir takım iyileşmeler göze çarpmaktaydı. Enflasyon kontrol altına alınmış, Ruble'nin değeri 1995 yılında uygulanan döviz kuru temelli istikrar politikaları sayesinde sabitlenmiş ve özelleştirme reformları ile binlerce devlet işletmesi özel sektöre devredilmişti. Enflasyon 1995 yılında %126 iken 1997 yılında %11'lere kadar gerilemişti (Kim ve Pirttila, 2004:300). Fakat 1997 yılındaki Asya Krizi olumlu bir gelişim eğilimi yakalayan Rusya ekonomisini zora soktu. 1997 yılında Asya Krizi'ni takiben dünya piyasalarında petrol ve doğalgaz fiyatları gerilemeye başladı. Ülkenin esas ihracat gelirini oluşturan bu ürünlerin fiyatlarının düşmesi ihracatı önemli ölçüde aksattı. Diğer taraftan, Asya Krizi ile beraber gelişmekte olan ülkelerin finans sistemine duyulan güvenin azalması ülkeden hızlı bir sermaye akışını başlattı. Çoğu

kısa vadeli olan devlet borçlarının yönetimi zorlaşmış ve mali reformların uygulanmasındaki güçlükler artmıştı. Bu gelişmeler karşısında hükümet Ruble'yi dalgalanmaya bıraktı ve devlet tahvilleri üzerinden 40 milyar dolarlık geri ödemeyi askıya aldı. 25 Ağustos 1998'de son dört yıllık sürede en büyük düşüş kaydeden Ruble, bir günde dolar karşısında %10'luk değer kaybederek, Ocak 1998 tarihindeki 1\$=5,95 düzeyinden 1\$=8,26 düzeyine indi (http://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Russia). 1998 yılı sonu itibarı ile ise 1\$=20,7 Ruble idi.

Fakat 1998 yılına girildiğinde Rusya ekonomisi krizin etkilerini büyük ölçüde atlatmış bulunmaktaydı. GSYİH tekrar yükselişe geçmiş ve yatırımlar artmaya başlamıştı. Bu iyileşmenin arkasındaki en önemli faktörlerden biri kriz sonrası yükselen ithal ikamesi idi. Bunun yanında dünya piyasalarında doğal gaz ve petrol fiyatlarının yükselişe geçmesi ve artan ihracat gelirleri ve reel ücretlerdeki düşüslere bağlı olarak üretim maliyetlerinin azalması ekonomik büyüme için elverişli ortam yaratmıştı. GSYİH 1999-2002 döneminde sırasıyla %6,4; %10; %5 ve %4,3 oranında büyümüş, yine 1999-2002 dönemi boyunca cari işlemler hesabı 24,7; 46,3; 35,1 ve 32,8 milyar dolarlık fazla vermişti. 2000-2001 döneminde Rusya sadece dış borç servisini ödemekle yetinmedi, bunun yanında IMF'den aldığı borçların ana para ödemelerini de gerçekleştirmeye başladı. Reel kullanılabilir gelir 2000 yılında %9, 2001 yılında %8,5, 2002 yılında ise %9 oranında artış kaydetti. Ülkeden dışarıya para akışı azalmaya başladı ve 2003 yılının ilk çeyreğinde önemsiz sayılabilecek bir düzeye indi. Özel tüketim tarafından etkilenen sanayi üretimi 2001 yılında, 2000 yılına oranla %4,9, 2003 yılında ise bir önceki yıla oranla %7 oranında, ana sermaye yatırımları ise %11 oranında artış göstermiştir (<http://www.rusyaofisi.com/toplubakis.htm>).

Fakat ekonomik faaliyetlerde yapısal olarak bir takım eksiklikler gözlemlenmektedir. İhracat gelirlerinin %75'nin sadece hammadde sektörünün payına düşmesi, ülkeyi dışa bağımlı hale getirmektedir. Bu eksiklikleri gidermek ve ekonomik faaliyetlerde çeşitlenmeyi sağlamak için hükümet son yıllarda bir çok mevzuat değişikliği yapmıştır.

Bu uygulamaların sonuçlarını ve ekonomideki esas alanların daha net bir değerlendirilmesini yapmak için aşağıda alt bölümler halinde analiz yapılacaktır.

3.3.1 Sermaye Yatırımları

SSCB'den kalma yetersiz altyapı ve eksik teçhizat yüzünden Rusya'da 1990'lı yıllarda ana sermaye yatırımlarına olan ihtiyaç keskin bir şekilde hissedilmekteydi. Bu dönemde

makine ve fabrikaların ortalama yaşı 20-30 yıl arasında değişmekteydi ki, bu OECD ortalamasından üç defa yüksekti (http://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Russia). Yeltsin döneminde uygulanan Sermaye Yatırım Mevzuatı ile ana sermaye yatırımları teşvik edilmek istense de beklenen sonucu vermedi. 1998 yılında kriz nedeniyle ana sermaye yatırımları %12,4 oranında azaldı. 1999 yılında ise ana sermaye yatırımları %6,4 oranında büyüyerek 1990 yılından sonra ilk kez pozitif bir rakama ulaştı. Takip eden yıllarda ise sırasıyla %18,1; %10,5; %3; %12,5 ve %9 oranında artış yaşandı (<http://www.rusyaofisi.com/toplubakis.htm>). 1998 sonrası bu şekilde pozitif bir eğilimin yakalanmasında, takip eden yıllarda dünya petrol ve doğalgaz fiyatlarının yükselişi ve bunun sonucunda gelirin yükselmesi ve devalüasyon sonrası yurt dışına azalan sermaye akımlarının ülke içinde yatırımlara yönelmesi etkili oldu. 1998-2003 döneminde ana sermaye yatırımlarının büyüme hızı GSYİH ve sanayi üretimi büyüme hızını geride bıraktı. Bu süreç işletmelerin dağıtılmamış karlarını yatırımlarda daha aktif kullanmaları ve 1998 krizinden sonra toparlanan bankacılık sektörünün kredi arzını arttırması sonucunda daha da hızlandı. İlgili dönemde ana sermaye yatırımlarının yapısal gelişimindeki dikkat çeken en önemli unsur söz konusu yatırımların petrol, doğalgaz gibi daha fazla dışa dönük alanlardan iç piyasaya yönelmesi idi. Bu konuda Putin'in ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi politikası bağlamında içi piyasaya yönelik üretim yapan işletmelere bir çok kolaylıklar sağlayacağı garantisi de etkili oldu. Bu gelişmeler sonucu temel ürünler ve yatırım mallarında yurtiçi talebin %45'e yakın bir bölümü yurtiçi üretimle karşılanabilmektedir. Ana sermaye yatırımları 2000-2001 döneminde duraklama gösterse de, 2003 yılında, önceki iki yılda yaşanan azalmayı karşılayacak düzeyde, tekrar yükselmiştir. Sektörler itibarı ile ana sermaye yatırımlarının dağılımına baktığımızda %60'a yakın bir bölümünün petrol ve doğalgaz, taşımacılık ve gıda, geriye kalan kısmının ise hammadde ve enerji sektörlerinin payına düştüğünü görebiliriz (<http://www.mediatext.ru/docs/174592.page=1>).

Ana sermaye yatırımlarının yanında Doğrudan Yabancı Sermaye (DYS) ve Portföy Yatırımları da dikkati çeken bir diğer konudur. Rusya'ya genel olarak 1990 yılından günümüze kadar az sayılabilecek miktarda DYS girişi olmuştur. DYS açısından sahip olduğu potansiyel bakımından Rusya en cazip ülkelerden biri olsa da, 1991'den 2003 yılı sonuna kadar geçen süre zarfında ülkeye sadece 19,8 milyar dolar yabancı sermaye gelmiştir*. Euromoney, Transparency International ve diğer uluslararası araştırma kurumlarının yayınladıkları raporlarda Rusya DYS bakımından risk katsayısı yüksek olan bir ülke gibi

* Kıyaslama için söylemek gerekirse, Çin sadece 2002 yılında ülkesine 52,7 milyar dolar DYS çekebilmiştir. ABD'de ise 2001 yılında giriş yapan DYS tutarı 200 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

gösterilmiştir. Bu döneme kadar ise DYS'nin düşük düzeyde gerçekleşmesine neden olarak , Yeltsin dönemindeki politik istikrarsızlıklar, sıkça değişen ve sömürücü vergi yasaları, yaygın rüşvet, bazı özelleştirme işlemlerinde yabancılara katılma hakkının verilmemesi, IAS'nin yokluğu, yabancılara arazi satın almalarının yasaklanması, organize suç birimlerinin etkinliği v.s. gösterilebilir. Fakat 2002-2003 döneminde Putin'in hazırlattığı birçok kanun tasarısı gibi yabancı sermaye mevzuatında da bazı iyileşmeler kaydedilmiş ve bu dönem içinde DYS girişleri yükselişe geçmiştir. Eş zamanlı olarak Standard and Poors ve Moody's Rusya'nın kredi notunu yükseltmiştir.

Kümülatif olarak baktığımızda, Rusya'ya en fazla yatırım yapan ülkelerin başında Almanya, Güney Kıbrıs, ABD, İngiltere ve Fransa gelmektedir. Sektörler itibarı ile DYS'nin daha fazla yakıt, gıda, ticaret, catering ve taşımacılık alanlarında yoğunlaştığını görmek mümkündür (Eskinacı ve İlyas, 2003:8) .

DYS'nin ülke içinde bölgesel dağılımında dengesizlik göze çarpmaktadır. World Bank'ın hazırladığı bir rapora göre DYS'nin %60'a yakın bir bölümü ülkenin batısındaki 4 bölgede toplanmıştır. Bunlar Moskova şehri, Moskova vilayeti, St-Petersburg ve Leningrad bölgeleridir. 2001 yılında sadece Moskova şehri genel toplamı 4 milyar dolara yakın olan DYS'nin 1,2 milyar dolarını çekmiştir (<http://www.economy.gov.ru>).

DYS ile beraber son yıllarda Yabancı Portföy Yatırımlarında (YPY) da artış kaydedilmiştir. 1998 krizinden sonra azalan YPY 1999 yılında tekrar yükselişe geçmiş ve 500 milyon dolara yaklaşmıştır. YPY kümülatif olarak, 2000 yılında 309 milyon; 2001'de 507; 2002'de 1,230; 2003'de 1.342 ve 2004 yılı 1 Nisan itibarı ile 1.429 olarak gerçekleşmiştir (Eskinacı ve İlyas, 2003:7; <http://www.economy.gov.ru>). 2000 yılından sonra portföy yatırımları konusunda bir çok yasa çıkarılarak yabancı yatırımcıların hakları garanti edilse de, ülkeye istenen düzeyde sermaye çekilememiştir. 1998 krizi sonrası ortaya çıkan güven kaybı ve şirket yönetimlerinde tatmin edecek düzeyde şeffaflığın bulunmayışı nedeniyle yabancı yatırımcılar henüz çekingen davranmaktadırlar.

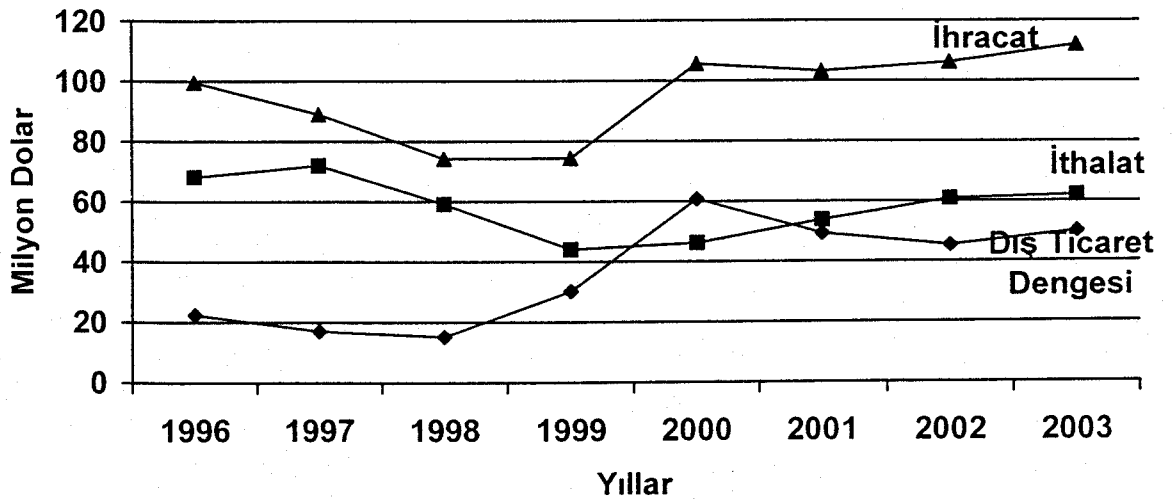
Genel olarak değerlendirildiğinde, Rusya'da toplam yatırımların artmasını engelleyen en büyük sorun bankacılık sektörünün tasarrufları çekme ve üretken alanlara yönlendirme konusunda yetersiz kalmasıdır. Rusya'da bankacılık sisteminin toplam yatırımların katkısı sadece %3'tür (http://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Russia).

Bankacılık sektörünün etkinliğinin artırılması çerçevesinde son dönemlerde yapılan reformlar ve şu ana kadar ülkeden kaçırılan 100 milyar dolarlık sermayenin ülkeye geri gelmesi nedeniyle önümüzdeki dönemlerde Rusya'da toplam sermaye yatırımlarının da yükseleceği tahmin edilmektedir.

3.3.2 Dış Ticaret

Rusya 1990'lı yılların başlarında uluslararası ticarete aktif bir şekilde katılmıştı. İlk dönemlerde ekonomik ortamın karmaşıklığı, yetersiz üretim, yüksek gümrük vergileri düzensiz yapılan ithalat ve ihracat işlemlerini hızlandırmıştır. Daha önce nihai üretim yapan işletmelerin çoğunun kapanması veya faaliyetlerinin durması, bunun yanında dünya standartlarına cevap verebilecek mal üretiminin azlığı, ihracatın sadece belirli hammaddelerle sınırlı kalmasına neden olmuştur. İthalatta ise, daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak belirtildiği gibi, Rus vatandaşları tarafından alınan malların gümrük vergisinden muaf, düşük oranda vergi ödeyerek yolcu beraberinde ve kargo aracılığıyla ülkeye sokulması şeklinde tanımlanan bavul ticareti sistemi egemen konumda olmuştur.

Rusya ihracatının yapısı dünya enerji ve hammadde fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalara paralel bir gelişim göstermiştir. 1994-1996 yıllarında 68 milyar dolardan 91 milyar dolara yükselen ihracat 1998-1999 yıllarında 74-76 milyar dolar seviyesinde kalmıştır. Şekil 3.2'den, ithalat ve ihracatın son dönemler itibarı ile gelişimini daha net görebiliriz.

Şekil 3.2 Rusya Federasyonu'nun Dış Ticaretinin Seyri *

*Şeklin hazırlanmasında (Eskinacı ve İlyas, 2003:27) kaynağından yararlanılmıştır.

1996-1997 yıllarında ihracat nispi istikrarını korumuş, takip eden yılda ise önemli ölçüde düşüş yaşanmıştır. 1998 krizi sonrasında Ruble'nin devalüasyona uğraması ile beraber Rus mallarının ihracat olanakları yükselmiş ve ihracat hacmi 2000 yılında 1999 yılındaki 74,3 milyar dolar düzeyinden 105 milyar dolara yükselmiştir. Devalüasyon sonrası ithalatın pahalı hale gelmesi ile ithalat %30,5 oranında düşüş göstermiş ve 1999-2000 döneminde dış ticaret fazlası daha da artmıştır. 2002 yılında da ihracat 106,1 milyar dolara kadar yükselerek önceki yılda meydana gelen düşüşü kapatmıştır. Bu gelişmede dünya ekonomisinin, özellikle ABD ekonomisinin canlanma evresine girmesi ve uluslararası piyasalarda Rusya'nın başlıca ihracat ürünlerinin, bu bağlamda petrol fiyatlarının yükselmesi etkili olmuştur*.

İthalat ise 1998 krizindeki sert düşüşü takip eden yıllarda ihracata kıyasla daha ılımlı bir gelişim göstermiştir. 1997 yılında 72 milyar dolar olan ithalat 1998 sonuna gelindiğinde 44,1 milyar dolara kadar düşse de, takip eden yıllarda ekonomideki genel iyileşmeye bağlı olarak 62 milyar dolara kadar yükselmiştir.

Ürün bazında değerlendirdiğimizde, Tablo 3.2'den de görüldüğü gibi ihracat ürünlerinin büyük bir kısmının petrol, doğalgaz, kömür, geriye kalan diğer önemli kısmını ise devir cevheri, makine- teçhizat ve ulaştırma ekipmanları, kimyasal ürünler ve demir ile demir olmayan metaller oluşturmaktadır.

* Söz konusu dönemde 'URALS' türü petrolün dünya piyasalarındaki fiyatı 18,4 dolar/varilden, 24,2 dolar/varile yükselmiştir.

Tablo 3.2 Rusya Federasyonunun Mal Bazında İhracat ve İthalatı

Ürün Grupları	İhracat(%)	İthalat(%)
Gıda Ürünleri ve Tarımsal Hammaddeler	1,5	21,4
Mineraller	60,0	1,2
Kimyasal Ürünler ve Kauçuk	6,2	18,4
Ham Deri, Kürk ve Benzeri Ürünler	0,2	0,4
Ağaç ve Ormancılık Ürünleri, Kağıt	4,3	4,5
Tekstil ve Ayakkabı	0,5	4,1
Değerli Metaller	4,6	0,1
Demir ve Demir Dışı Ürünler	14,3	4,9
Makine, Ekipman ve Nakliye Araçları	7,1	40,8
Diğer Ürünler	1,3	4,2

*Kaynak: "Foreign Trade of Russia"; (12.10.2004),
<http://www.users.globalnet.co.uk/~chegeo/index2.htm>*

İthalat ürünlerinde ise daha fazla yer alan gruplar makine, teçhizat ve ulaştırma ekipmanları, gıda ürünleri ve tarımsal hammaddeler, kimyasallar, tekstil ürünleri v.b.'dir.

Rusya ihracatında ürün grupları bazında yıldan yıla çeşitlilik değişmemekle beraber, ithalat dönemler itibarı ile daha değişik bir yapı sergilemektedir. Geçiş döneminin başlarında gıda, ilaç ve tüketim maddeleri daha ağırlıklı konumdayken 2000'li yıllara gelindiğinde makine ve elektrikli eşyalar, iletişim ürünleri, kimyasallar ve tıbbi cihazların ithalatı payı artmıştır (Eskinacı ve İlyas, 2003:34).

Ülkeler bazında ihracatta ilk sırayı Almanya, ABD, Belarus, Çek Cumhuriyeti ve Finlandiya, ithalat yönünden ise Almanya, Belçika, Belarus, Çek Cumhuriyeti ve Finlandiya tutmaktadır. Toplam ihracatın yaklaşık % 15,9'u BDT ülkelerine yapılırken, ithalatın ise %25'lik kısmı BDT ülkelerinden gerçekleştirilmektedir (<http://www.users.globalnet.co.uk/~chegeo/index2.htm>).

Önümüzdeki dönemlerde Rusya ithalatının %20 oranında KDV, Ciro Vergisi olarak adlandırılan artan oranlı kademeli vergileme ve alkollü içecekler için lisans alma zorunluluğu

uygulamalarına bağılı olarak nispeten daha sabit bir grafik izleyeceği, ihracatın ise dünya piyasalarındaki hammadde fiyatlarına bağılı olarak gelişeceği öngörülmektedir.

3.3.3 Bankacılık Sektörü

1990'lı yılların başında meydana gelen üç haneli enflasyonla beraber, banka bilançolarında aktiflerin değerinin pasiflerin değerinden daha hızlı artması ve kârlılığın yükselmesi, diğer taraftan yüksek getirili kamu borçlanma senetlerinin varlığı, bankacılık faaliyetlerini Rusya'da en yüksek gelir sağlayan ekonomik faaliyet türlerinden birine çevirdi. Bu koşullarda bankalarda bulunan ve dövizle, Kamu Borçlanma Senetlerine (KBS) yatırılan her ruble gelir kaynağına dönüştü. Durum böyleyken bankalar ellerinde bulundurdıkları fonları kredi olarak vermeyi, dolayısıyla her hangi bir kredi ve faiz riskini göz önüne almayı çekingenlikle karşılamaktaydı. Yüksek kârlar bankalarda kötü yönetim, rasyonel olmayan harcamalar ve bankacılık siteminde düşük düzeyde olan kapitalleşmeyi gizlemekteydi (http://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Russia). Yüksek getirili kur ve yüksek faizli devlet borçlanma kağıtları sayesinde yüksek kar marjlarıyla çalışmanın mümkün olduğu Rusya'da banka sayısı IMF' rakamlarına göre 1994 yılında 2.517 1995 yılında 2295 ve 1997 yılında ise 2.030 olmuştur (<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/dunyaeko.htm>). Fakat 1998 sonrasında geçici bir süreyle KBS'ne yatırım yapmanın mümkün olmaması, ayrıca yapılan devalüasyon bankacılık sistemini bir çıkmaza sokmuştur. Bu durum sonrasında bankaların mudi sayısında keskin bir düşüş ve özel bankalara karşı güven azalışı meydana gelmiştir.

Krizin hemen ardından bankacılık sektöründe yeniden yapılanma başlasa da, bu amaçla tahsis edilebilecek kaynakların kısıtlı olması nedeniyle sürecin tamamlanması bir hayli zorlaşmıştır. 1998 sonrası bankacılık sisteminde kriz özellikle derin olduğu için para arzının kredilendirme vasıtaları ile düzenlenmesi güçleşmişti. Bankalarda bulunan toplam mevduat 2001 yılına gelindiğinde hala 1998 öncesi rakamların altındaydı. Bunun yanında rasyonel ve ekonomik değerlendirmeye yapılmayan kredi tayinlaması hızlanmıştı.

Fakat 2000-2001 döneminde 1998 krizinin bir çok olumsuz sonuçlarının ortadan kalktığını görebiliriz. Şöyle ki, 2000 yılında bankacılık sektörü toplam aktiflerin değerini yenilemekle beraber, 2001 yılında kriz öncesi değerin %25'i kadar yükseltti (<http://www.ress.ru/vest/v7/vestnik/135.htm>). Kredi veren kurumlarla ilgili yeni düzenlemelerin uygulanmasıyla etkin olmayan bir çok finans kurumu piyasadan çekilmiş ve

bu kurumların sayısı 1556'dan 1349'a düşmüştür. Aktiflerin değeri yükselmekle beraber bankacılık sistemi hala zayıf bir görüntü vermektedir. Sektörün toplam aktiflerinin bedeli GSYİH'nın %33'nü teşkil ederken, bu rakam Polonya'da %49, Macaristan'da %55 ve Çek Cumhuriyeti'nde %109 civarındadır (<http://www.mediatext.ru/docs/7002?page=7>).

Diğer gelişmiş Avrupa ülkeleri ile de kıyasladığımız zaman, Rusya'da bankacılığın toplam aktiflerinin bu ülkelerden bir kaç defa daha düşük olduğunu görebiliriz. Kredi dağılımında 2000 sonrası meydana gelen değişmelerle beraber bankaların esas müşterileri devlet değil, özel sektör olmuştur. Diğer taraftan yabancı aktiflerin toplam içindeki payı 1998 yılında %25 iken , bu gün bu rakam %11'lere kadar gerilemiştir. Bankacılığın esas kredi müşterisi toplam kredilerin %33'lük bir bölümünün açıldığı hammadde sektörü olmuştur. İhracat odaklı sanayiler içinde metalürji sanayinin payı %7'den %8,2'ye yükselirken, otomotiv sektörünün payı %12,5'ten %11,3 gerilemiştir (<http://www.economy.gov.ru>).

2000 yılından sonra bankacılığın kaynak yapısı hızla iyileşmektedir.2003-2004 yıllarında özel kişilerden ve işletmelerden çekilen kaynak miktarı %15 oranında yükselmiştir (<http://www.economy.gov.ru>). İşletmelerin toplam pasifler içindeki payı %31, 6 düzeyinde olmakla beraber, bu miktarın %70-80'lik bölümünün ödeme ve cari hesaplarda bulunması söz konusu kaynakların bankalarca aktif bir şekilde kullanımını engellemektedir. Bunun yanında özel kişilerin açmış olduğu hesapların ortalama vadesinin altı aydan az olması, ekonomik finansman için kredi açmış bankaları yüksek likidite riski ile karşı karşıya bırakmaktadır.

1998 krizine kadar yabancı kaynaklarla finanse edilen KBS politikası sonucunda Rusya bankacılık sistemi net borçlu bir durumda idi. İlerleyen dönemlerde ise bankacılık sektörünün net aktifleri artı duruma geldi ve 17,1 milyar dolara ulaşarak, 7,9 düzeyinde olan yabancı yükümlülüklerin yaklaşık 2 katı kadar bir düzeye erişti (http://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Russia).

Bankacılık sisteminde son dönemlerde kurumsal alanlarda bir takım değişiklikler meydana gelmiştir.1998 kriz sonrası sektörde esas olarak, Rusya Merkez Bankası'nın alt kuruluşları olan Sberbank'ın ve Vneshtorgbank'ın konumunun güçlenmesi ve monopolleşme eğilimin ortaya çıkması rekabet ortamını bir az germiş, sektördeki yoğunlaşma oldukça yükselmiştir. Bugün 250 milyon dolar alt sermaye limitini aşarak Doğu Avrupa'nın en büyük 30 bankası arasına girebilen sadece beş Rus bankası vardır. Bankacılık sektörü tarafından reel

sektöre açılan kredilerin %33'lük bölümü ve toplam mevduatların %70'i Sberbank'ın payına düşmektedir (<http://www.ress.ru/vest/v7/vestnik135.htm>).

Devlet bankalarının son dönemler itibarı ile gerçek bankacılık faaliyetlerine artan bir şekilde katılımı dikkat çekmektedir. Diğer taraftan, kamu bankalarının perakende bankacılık hizmetlerinde aktif rol üstlenmesi ve kimi özel bankaların şubelerini devralması kamu bankalarının da gittikçe daha fazla ticari operasyonlara katıldığını göstermektedir.

Son dönemlere doğru bankaların tek gelir kaynakları gittikçe genişleyen kredilendirme mekanizmaları olmuştur. Kredi riski yüksek olsa da kredi portföylerinin kalitesi yükselmiş ve toplam portföyler içinde vadesi dolmuş kredilerin oranı 2003 yılında 2001 yılına oranla %2,5 azalarak %4'e inmiştir (<http://www.economy.gov.ru>).

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız bankacılık sektöründe ilk yıllarda meydana gelen bir çok sorunun çözülmesine ve 1998 krizi sonrası olumu havanın bir ölçüde yakalanmasına rağmen, sektördeki sermaye yetersizliği, yatırım ortamının şeffaf olmaması ve bankalara güven eksikliği sorun yaratmaktadır. Bankalar henüz tam olarak devlet tahvillerine olan bağımlılıktan kurtulmuş değiller. Son yıllarda bankaların kar marjı artıya geçse de kredilendirilecek yeterli boyutlarda reel sektörün eksikliği durumu zorlaştırmaktadır. Örneğin, 2000 yılında mali sektör dışındaki kamu kurumlarına ve özel sektöre açılan krediler GSYİH'nın %14'ü kadar olmuştur. Batı ülkelerinde ise bu oran %80-120 arasında değişmektedir (Eskinacı ve İlyas, 2003:20)

Ortalama mevduat vadesinin altı ay, ekonomide aktif operasyon yapılacak alanların ise sınırlı olması bankalar arası piyasalarda ve cari hesaplarda rezerv fazlası yaratmaktadır. Oluşan bu likidite fazlası %9 yıllık faiz üzerinden Rusya Merkez Bankası'na yatırılmakta ve bankacılık sisteminin kârlılığı düşmektedir.

Bankacılık sisteminde devlet bankalarının ağırlığı nedeniyle ortaya çıkan monopolleşme eğilimleri azaltılmak istense de, sadece devlet bankalarındaki 3000 dolar tutarındaki mevduata kadar uygulanan mevduat sigortasının özel bankalara uygulanmaması rekabet ortamını bozmakta ve tasarrufların sermaye yatırımlarına dönüşümünü zorlaştırmaktadır.

3.3.4 Devlet Bütçesi

1990'lı yılların başlarında bozulan ekonomik ortam ve azalan kamu gelirleri nedeniyle devlet bütçesinin hazırlanması üzerinde en fazla tartışılan bir konu haline gelmiştir. Henüz yerine oturtulmamış vergi sistemi nedeniyle toplanan vergilerin azlığı bütçe planlamasını güçleştirmiştir. 1996 yılında toplanan vergilerin GSYİH'ya oranı 1992 yılındaki %28,4 düzeyinden %23,7'e kadar azalmıştır. Bu dönemde Rusya'nın vergi gelirlerinin düşmesinin en önemli nedenleri vergilenecek iktisadi birimlerin azlığı ve devlet işletmelerinde tahakkuk eden borçların yüksekliği olmakla beraber, GSYİH'da meydana gelen reel düşüşler ve dış ticaret alanındaki liberalleşmeler de bunda etkili olmuştur. Reform paketleri ile vergi gelirlerinde artış sağlanmak istense de, gerekli rakamlara ulaşamamış ve hükümet bütçe açıklarını önlemek için harcamalarını kısımaya çalışmıştır. Böylece 1992 yılında %67,1 olan kamu kesimi harcama açığı, 1996 yılında %32,2'ye inmiştir (<http://lenta.ru/russia/2003/11/28/budget>). İzleyen dönemlerde ekonominin yavaş yavaş toparlanmaya başlaması bütçe dengesinin iyileşmesine yardım etmiş ve 1999 yılında bütçe dengesinin GSYİH'ya oranı -%1,2 olarak gerçekleşmiş, bir sonraki yılda ise pozitif bir değer olarak %2,4'e ulaşmıştır. 2000-2004 döneminde bütçe dengesi/GSYİH sırasıyla %2,4; %2,9; %1,8; %1,2 ve %0,4 değerlerini almıştır. Bu dönemde bütçedeki iyileşmenin esas nedeni artan doğalgaz ve petrol ihracatından elde edilen gelirler olmuştur (<http://lenta.ru/russia/2003/11/28/budget>).

2004 yılı Ocak-Mayıs dönemi için ESN'nin de hesaba katılması ile bütçe gelirleri 1533,2 milyar Ruble ve GSYİH'nın %20,5'ne denk gelen bir rakam olarak açıklanmıştır*. Bütçe gelirlerinin Tablo3.3'te gösterilmiş yapısal dağılımına dikkat edersek en fazla pay alan gelir grubunun %30'lar düzeyinde dalgalanan KDV olduğunu görebilmek mümkündür.

* ESN- Rusça'da 'Ediniy Sotsialniy Nalog' kelimelerinin kısaltması olup, Tek Çeşit Sosyal Vergi uygulaması anlamına gelmektedir. Zorunlu bir vergi çeşidi olup, devlet bütçe dışı fonları olan Emeklilik Fonları, Sosyal Sigorta Fonu ve Zorunlu Tıbbi Sigorta Fonlarına toplu bir şekilde ödenmektedir. Ücret maliyetleri üzerinde çok fazla yük oluşturmaması nedeniyle üzerinde sık sık tartışma yaşanmaktadır. Son dönemlerde yapılan basitleştirici uygulamalar ile %36'dan %24'e çekilmesi planlanmaktadır. Geniş bilgi için Bkz: 'Ediniy Sotsialniy Nalog' (11.10.2004), <http://www.budgetrf.ru/Publications/Glossary/Glossary1480.htm>

Tablo 3.3 Rusya Federal Bütçe Gelirlerinin 2002-2004 Ocak Mayıs Dönemleri İtibarı ile Yapısal Dağılımı, (Toplam Bütçe Gelirinin Yüzdesi Olarak)

Yıllar	2002	2003	2004
Gelir Kaynakları			
Kurumlar Vergisi	9,1	6,8	6,5
KDV	33,6	33,7	31,7
Doğal Kaynak Kullanım Vergisi	8,3	9,1	1,5
Pul Vergileri*	11,1	11,2	5,3
Dış Ticaret Vergileri	13,8	16,4	24,1
Vergi Dışı Gelirler	5,4	8,1	5,2
ESN	17,5	13,4	13,9
Bütçe Fonları	1,2	1,3	,7

Kaynak: “*Gosduma Prinyala Byudzheta na 2004God*”; (12.10.2004),
<http://lenta.ru/russia/2003/11/28/budget>

2004 Ocak-Haziran döneminde vergi gelirleri, bütçe gelirlerinin %80’ni veya 990,2 milyar Rublelik kısmını oluşturmuştur. Vergi dışı gelirler ise aynı dönemde GSYİH’nın %1’i veya 63,4 milyar Ruble olarak kaydedilmiştir. Bu rakam 2003 yılındaki miktara nispeten daha düşük gerçekleşmiştir (<http://lenta.ru/russia/2003/11/28/budget>).

Bütçe gelirlerinin gelişimi 2004 Ocak –Haziran döneminde ekonomik büyüme ve dış ekonomik konjonktür tarafından belirlenmiştir .URALS türü petrolün fiyatının 27,1 dolar/varilden, 30,5 dolar/varile yükselmesi bütçe gelirlerinde hissedilebilir bir artış sağlamıştır.

* Pul Vergilerinde azalmanın nedeni yeni çıkarılan kanun tasarısına uyularak doğalgaz satışlarından alınan pul vergisi uygulamasının ortadan kaldırılması ile eşzamanlı olarak ihracat vergi oranının yükselmesidir.

Tablo 3.4 Rusya’da Federal Bütçe Giderlerinin 2002-2004 Ocak-Mayıs Dönemleri İtibariyle Yapısal Dağılımı

Yıllar	2002	2003	2004
Harcama Yerleri			
Devlet Yönetimi ve Yerel Yönetimler	2,1	2,5	2,5
Ulusal Savunma	14,1	15,2	16,8
Emniyet Masrafları	7,2	9,8	11,2
Sanayi, Enerji, İnşaat, Taşımacılık ve Telekomünikasyon	3,1	2,7	2,6
Sosyal Harcamalar	9,1	12,5	12,9
Devlet Borçlarının İdaresi	14,5	12,0	9,1
Devlet Kurumlarının Bütçelerine Katkı Payları	18,9	19,8	18,1
Sübvansiyon Ödemesi	21,3	16,2	17,3
Diğer Harcamalar	9,8	9,4	9,4

*Kaynak: “Gosduma Prinyala Byudzheta na 2004 God”; (12.10.2004),
<http://lenta.ru/russia/2003/11/28/budget>*

Bu dönemde ulusal savunma harcamaları 2003 yılının aynı dönemine oranla %1,6 oranında yükselerek toplam harcamaların %16,8’ne, adli ve idari harcamalar ise %1,4 oranında artarak %11,2’ne ulaşmıştır. Hükümetin faiz ödemeleri 88,2 milyar Ruble veya toplam harcamaların %10,4’ne eşit olmuştur. Faiz dışı ödemeler ise bütçeden Emeklilik Fonu’na aktarılan kaynaklar hariç, 717,3 milyar Ruble veya GSYİH’nın %11,7’si tutarında hesaplanmıştır. Genel olarak bu dönemde bütçe fazlası 326,8 milyar Ruble düzeyine ulaşarak 2003 yılına oranla %1,3 kadar yükselmiştir (<http://lenta.ru/russia/2003/11/28/budget>).

Rusya ekonomisinin güncel durumu ile ilgili üstte alt başlıklar halinde irdedeğimiz bilgileri toparlayacak olursak, son dört-beş yıllık dönem içerisinde ülke ekonomisinin nispeten iyi bir performans gösterdiğini söylemek mümkündür. GSMH makul düzeylerde büyümüş, reel gelir ve istihdamla beraber sosyal göstergelerde ilerlemeler kaydedilmiştir. Bir çok reform uygulamaları ile ülke içindeki ekonomik faaliyetlerde çeşitliğin artırılması, GSMH’nın dengeli büyüyen bir temele oturtulması ve dışa bağımlılığın azalması için gösterilen çabalar dikkat çekici bir diğer unsurdur. 1992-1999 döneminde hem ülke içi hem de yabancı yatırımları tehdit eden politik istikrarsızlıklar döneminin Putin’le beraber son

bulması ve güvenli bir ortamın yaratılması yatırımları hızlandırmaktadır. Ham madde sektörleri dışındaki bir çok ekonomik faaliyet alanında önümüzdeki dönemlerde üretkenliğin artırılması amacıyla vergi indirimlerine gidilmesi kamu maliyesi üzerinde olası bir baskı yaratacaksa da ekonomideki çeşitlenmeyi teşvik edeceğinden, olumlu bir uygulama olarak değerlendirilmelidir.

Fakat ülke içindeki yatırımları hala gerekli alanlara yönlendirecek, iyi işleyen bankacılık sisteminin kurulamaması, gittikçe değerlenen Ruble ve buna bağlı olarak artan ithalat, Rusya'nın bazı stratejik ürünlerde sahip olduğu nispi üstünlüğün azalması ekonomik büyüme sürecini yavaşlatmaktadır. Ülkede zaman zaman, 1992-1997 döneminde tutarlı bir biçimde uygulanmayan özelleştirme hareketlerinin negatif sonuçlarıyla karşılaşmaktadır. 1990'lı yılların başlangıcında ekonomik dönüşüm sürecinde işsiz kalan eğitilmiş ve vasıflı işgücünün varlığı nedeniyle resmi kayıtlarda %9'lar düzeyinde bulunan işsizlik oranı, büyük çapta gizli ve eksik istihdamın varlığı nedeniyle sosyal bir gerginlik yaratmaktadır. Emeklilik ödeneklerinin ve asgari ücretin geçimlik düzeyin çok çok altında bulunması bir diğer negatif sosyal olgudur.

Son olarak SSCB dağıldıktan sonra hantal özelleştirme programları sayesinde ülkedeki ekonomik varlıkların bazı çıkar gruplarının eline geçmesi ve bu birimlerin uzun süre her türlü denetimden uzak kalarak faaliyet göstermeleri nedeniyle kayıtlarda gözükmeyen ekonomik faaliyetlerin düzenlemesi çözülmesi gereken bir diğer sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Crony Kapitalizmi çevresinde örgütlenen ve bankacılık devlet işletmelerini devralan birimler arasındaki yapılanan özel ilişkiler ağı üretim faaliyetlerini çoğunun 'gölge'de bırakmıştır. Bu noktalardan yola çıkarak, ilerleyen bölümlerde günümüz Rusya ekonomisindeki en aktüel problemlerden biri olan Kayıt Dışı Ekonomi olgusunu tanımlamaya çalışacağız

4. RUSYA FEDERASYONUNDA KAYIT DIŞI EKONOMİ

4.1 Rusya Federasyonu'nda Kayıt Dışı Ekonominin Tarihsel Gelişimi

Önceki bölümlerde nedenleri ve ortaya çıkış biçimlerini incelediğimiz kayıt dışı ekonomi olgusu Rusya Federasyonu açısından kendine özgü nitelikleri ile dikkat çekmektedir. Çünkü buraya kadar bu olguyu günümüz iktisadi yapısında egemen olan piyasa ekonomisi kapsamında inceledik. Fakat Rusya 70 yıllık sosyalist sistem deneyimine sahip olduğu için gerek bu dönem boyunca, gerekse de 1990'lardan sonra bağımsız bir devlet olarak siyasi sahneye çıkıőından itibaren bu ülkede kayıt dışı ekonominin analizi değişik bir izlenim yaratmaktadır. Devletin tek üretici birim olarak varolduğu ve kâr amaçlı iktisadi faaliyetlerin yasaklandığı bir ortamda bireylerin iktisadi faaliyette bulunma dürtüleri doğal olarak bir çok işlemin kayıtlardan uzak şekilde gerçekleşmesine neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nde her zaman gündemde olmakla beraber, bilimsel yaklaşım çerçevesinde tarihsel açıdan kayıt dışı ekonomi kavramının incelenmesi 1961 yılında SSCB yargı kodeksinin kabul edilmesiyle daha da ciddiye kazanmıştır. O ana dek ev ekonomisi kapsamında yürütölen bir takım faaliyetlerin, özellikle kaçak alkol üretimi gibi cezai yaptırım uygulanan aktivitelerin artması dikkatleri bu konu üzerine yoğunlaőtırmıőtır. Fakat Stalinci Sosyalizmin rüşvetçiliği, yolsuzluğu ve gaspçılığı ortadan kaldırabildiği, Kruőevçi Sosyalizmin ise bunları gerçekleőtirmediėi düşüncesi kayıt dışı ekonomi ile ilgilenen araőtırmacıları iki kutba ayırmıő ve bilimsel anlamda konunun incelenmesini engellemiőtir (Golovanov ve Perekislov, 2003:10).

Konuya karşı gösterilen ilgi 1970'li yıllarda tekrar artmaya başlamıştır. Bu dönemde Sovyet iktisatçıları SSCB'deki kayıt dışı ekonominin esas nedenlerinin tamamlanmamış mülkiyet mekanizmasında aranması gerektiğini söylemekteydi. Mülkiyet mekanizması, başka bir deyimle mülkiyet hakları konusunda açıklılığın olmaması, devlet mülkiyetinin özel çıkarlar için şahıslarca suiistimal edilmesi gibi gerekçelere dayanarak sosyalizmin yeni bir gelişim aşamasına geçmesi gerektiği üzerinde durulmaktaydı. Ancak bu dönemde kayıt dışı ekonomi toplumsal bir olgu olmaktan öte, mülkiyet mekanizmasının tamamlanmaması sonucunda tesadüfi olarak ortaya çıkan, kontrol edilemeyen ekonomik süreçler olarak değerlendirilmekteydi.

1980'li yılların ortasında ise bilimsel çerçevede konuya karşı duyulan ilgi oldukça yükseldi. Fakat konunun incelenmesi daha fazla suç eğilimli faaliyetler açısından ele alınmaktaydı. Kayıt dışı ekonomi ile ilgili istatistiksel metotlar ya hiç uygulanmamakta ya da yeterince araştırılmamaktaydı. Bu dönemde konunun bir bütün olarak incelenmesi yetersiz kalmıştır.

1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber, Rusya'da kayıt dışı ekonominin incelenmesi yönünde eskiden ele alınan yaklaşımlar terk edilmeye başlandı. Çünkü bu dönemde ekonomik ortam öncekinden çok daha farklı bir yapıya bürünmekteydi. Eskiden sosyalist sistemde tartışıla gelen kayıt dışı ekonomi kavramı piyasa ekonomisine geçişle beraber daha farklı bir nitelik kazanmıştı. Özellikle bir iktisadi sistemden diğerine geçişte belirli bir zaman aralığında oluşan hukuki-ekonomik düzenlemelerin eksikliği konunun araştırılmasında bu noktaların da dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır. Fakat insanların davranışlarının şekillenmesinde büyük etkisi olan geleneklerin ve psikolojik düşünce yapısının yeni sisteme geçişle beraber kolayca terk edilememesi, ayrıca o ana dek ekonomik-hukuki yapıyı oluşturan kurumların reformunun aniden yapılmasının mümkün olmaması 1990 sonrası Rusya'da kayıt dışı ekonomi olgusunu incelerken kavramın tarihsel açıdan geçirdiği gelişim sürecini araştırmayı gerektirmektedir. Bu nedenlerden dolayı ilk olarak kayıt dışı ekonominin Rusya'da XX y.y'da geçirdiği aşamaları gözden geçirmek faydalı olacaktır.

4.1.1 1917- 1920 Yıllarında İç Savaş Döneminde Kayıt Dışı Ekonomi

1917 yılı 5 Ekim Sosyalist Devrimi ile beraber eski Çarlık Rusyası yerini başka bir yönetim şekline bırakmış oldu. O dönem için dünyada yegane örnek olan ve Lenin'in öncülük ettiği sosyalist devlet anlayışı devrimin ardından mevcut toplumsal yapıyı değiştirmek için harekete geçti. Bu gelişmeler o zamana kadar söz konusu olan tüm kurumların ve ilişkiler sisteminin değişimini beraberinde getirmekteydi.

Kayıt dışı ekonominin dünya genelinde gösterdiği tarihsel gelişim izlendiği zaman, olayın eski toplumsal kurumların ortadan kaldırılıp yenilerinin ise daha oluşturulamadığı, başka bir deyişle, sosyal ekonomik gelişmenin iki geçiş arasında dalgalandığı dönemlerde daha fazla yükseldiğini görmek mümkündür([http://ie.boom.ru/Latov/Monograph /chapter1\(2\)](http://ie.boom.ru/Latov/Monograph/chapter1(2))). Rusya'da kayıt dışı ekonominin XX y.y'ın başlangıcında, sistem olarak bir değişim geçirdiği dönemdeki niteliğinin incelenmesi bu düşünceyi desteklemektedir.

Rusya bu dönemde tarım ağırlıklı bir ekonomiye sahip olduğundan kayıt dışı faaliyetler bu sektörde daha fazla hissedilmekteydi. Asırlar boyunca topraksız köylülerle büyük toprak sahipleri arasında meydana gelen çatışmalar XIX y.y'da daha da keskinleşmişti. Bu çatışmalar günümüzde daha çok suç ekonomisi kapsamında incelenen, ormanların izinsiz kesilmesi, başkalarının malvarlığının gasp edilmesi gibi faaliyetleri had boyuta ulaştırmıştı.

5 Ekim sosyalist devrimiyle iktidara gelen hükümet yüzyıllardır süren bu sorunları çözmek için çaba sarf etse de, kısa dönemde optimal çözüm bulunamaması o döneme kadar rastlanılmayan ve ekonomi yazınında 'Çuvalcılık Ekonomisi' diye anılan yasak iktisadi faaliyetleri gündeme getirdi. Bu 'yeni' iktisadi faaliyetin esas aktif bireyi ise 'çuvalcı' adlanan ve devrim yapılmadan önce yasak tahıl ticareti işe uğraşan kişilerdi. Çuvalcılık sosyalist devrimden daha önce, 1915 yılında geniş bir şekilde yayılmaya başlamıştı. Daha 1915 yılında temel gıda maddesi olan ekmeğin ticaretine devlet belli sınırlamalar getirmişti. 1917 yılında iktidara gelen geçici hükümet bu uygulamayı daha da kuvvetlendirdi ve kişisel tüketim ihtiyacından arta kalan tüm ekmeğin ve tahıl ürünlerinin satın alam hakkını kendisine tahsis etti. Ekmek ticareti ise yasak iktisadi faaliyet olarak tanımlandı. Bu kısıtlamalar uygulamaya konduktan hemen sonra tahılı köylülerden alarak şehirlere getirip işçi sınıfına satan uyanık 'girişimciler' grubu meydana geldi. 1917 yılının sonuna doğru bu faaliyetin çok geniş vusât alması devleti bu girişimcilerle mücadele için özel timler oluşturmaya mecbur etti. Satın aldıkları tahılı 80-100 kg'lık çuvalarla şehirlere taşıyan "çuvalcılık", devletin koyduğu yasağa rağmen geniş bir alana yayılmıştı.

Askeri komünizm döneminden hemen sonra ekmek pazarını devletleştirme çabaları çuvalcılığın misli görünmemiş boyutlara ulaşmasına sebep oldu. Tahılın oldukça az bir kısmı devletin eline geçmekte, geriye kalanı ise taban fiyatın çok üstünde yeraltında satılmaktaydı.

O dönem için Kalujskaya eyaletinde yapılan bir ankete göre, nüfusun en az %40'nın yasak ekmek ticareti ile uğraştığı tahmin edilmekteydi ([http://ie.boom.ru/Latov/Monograph/chapter1\(2\)](http://ie.boom.ru/Latov/Monograph/chapter1(2))). Sistem çok istikrarlı bir gelişme göstererek, ve kendine özgü borsaları, kredilendirme mekanizmaları ve ulaşım araçları olan bir sektör haline gelmişti*

Devletin tahıl ürünleri tüketimine karne sistemini getirmesi, ihtiyaçları olan tahılı çuvalcılardan yüksek fiyatla satın almak zorunda kalan tüketicileri tüketim aşamasında kayıt

* Tahıl kaçakçılığını kolaylaştırmak ve özel timlerin kontrolünü atlatmak için bu dönemde iki katlı özel valizler üretilmekteydi

dışı işlemlere yöneltmekle beraber, bu ihtiyaçlarını karşılamak için gelir getirici ek faaliyetlerde bulunmaya itmekteydi. Çakı, çakmak gibi basit ürünleri kendileri yaparak pazara çıkaran, bunun yanında çalıştıkları fabrikalardan nakit sıkıntısı nedeniyle ücretlerini aynı olarak alan ve yerel pazarlarda pazarlayan bir kesim meydana gelmişti.

İç savaş döneminde Sovyet Rusya'daki yasal olmayan faaliyetlerin bu şekilde gelişimi devletin tüm kademelerini içine alan bir rüşvet ağı yaratmıştı. Yüksek rant sağlayan 'çuvalcılık ekonomisi'nin yaygınlaşmasının en önemli sebeplerinden biri devlet memurlarının yolsuzluk batağına sürüklenmesi olmuştu. Örneğin, artık 1918 yılında çuvalcılar ve bunları yakalamakla görevli timler arasında bir rüşvet ağı yaranmıştı. Timler sadece bir iki kişinin değil, bir topluluk halinde kaçak tahıl ticareti yapan birimlerin faaliyetini rüşvet karşılığı görmezden gelmekteydi.

Fakat bu dönemde yol kesicilik ve soygunculuk olayları, silah ve uyuşturucu ticareti, haraç çetelerinin faaliyetleri gibi doğrudan örgütlü suç kapsamına giren olaylara rastlanmamaktaydı. Bu durumun başlıca nedeni silah ve uyuşturucunun toplum içerisinde yaygınlaşarak sıradan mal niteliği kazanması ve ticari öneminin kaybolmasıydı (<http://ie.boom.ru/Latov/Monograph/chapter1> (2)). 1917-1920 yıllarında Sovyet Rusya'daki kayıt dışı, daha doğrusu mevcut yasalar çerçevesinde değerlendirilecek olursak, konusu doğrudan suç teşkil eden ekonomik faaliyetlerin resmi ekonomiye göre çok daha yüksek olması dünya tarihinde nadir örneklerden biridir. Çünkü kayıt dışı ekonominin resmi ekonomiye göre daha yüksek olması pek rastlanır bir durum değildir. Buna benzer örneklerin İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya ve savaşa katılan bir çok ülke için de söz konusu olması savaş dönemlerinde, siyasi istikrarsızlığın kronik düzeyde olduğu zamanlarda kayıt dışı ekonominin de boyutlarının genişlediğini ortaya koymaktadır.

4.1.2 Sovyetler Birliği Döneminde Rusya'da İkinci Ekonomi Olgusu

Rusya'da iç savaş sonrasında hükümet 'yeni iktisat politikası' olarak adlandırılan bir takım düzenlemeler uygulamaya başladı. Ekonomiye canlandırma niyeti düden bu program komünist ideolojiye ters düşse de, sınırlı bir şekilde kâr elde etmeyi amaçlayan faaliyetleri tasvip etmekteydi. Program uygulamaya konmadan önce belli bir süre için yürütölüp, ekonomi canlandıkça tedricen terk edileceğı düşünölmüştü. Lenin'den sonra iktidara gelen Stalin bu programı rafa kaldırdı ve ölke genelinde zorunlu kolektifleşme çalışmaları başlattı. Fakat tüketim ihtiyaçlarının zorunlu olarak devletin sağlayacağı mal ve hizmetlerle

karşılanacağı, bu ürünlerin ise genelde düşük kalitede olması daha iyi yaşam koşulları arayışında olan insanları kolektif kazanç dışında başka iktisadi faaliyetlere itmekteydi. Genelde, ev ekonomisi çerçevesinde bahçecilik ve küçük çiftçilik biçiminde yürütülen bu faaliyetler kimi zamanlarda gizli faaliyet gösteren fabrikalara kadar genişleyebilmekte ve dikkatleri üzerinde toplamaktaydı.

1970'li yıllara gelindiğinde Batılı iktisatçılar Sovyetler Birliğinde resmi , devlet tarafından denetlenen ekonomi ile beraber 'ikinci' bir ekonominin varlığından bahsetmeye başladılar. Konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalar içerisinde ABD'li iktisatçı ve SSCB uzmanı olan Gregory Grossman'ın 'SSCB'de İkinci Ekonomi' ve Sovyetler Birliği'nden kaçarak ABD'ye yerleşen Aron Katsenelinboigen'in 'Sovyetler Birliği'nde Renkli Piyasalar' makaleleri daha çok dikkat çekmektedir (<http://www.econ.duke.edu/~treml/e293/grossman.293>). İki yazarın da üzerinde en çok durdukları nokta aslında Rusya'daki geçerli iktisadi mekanizmaların resmi olarak açıklanandan farklı olmasıydı.

Grossman devlet tarafından denetlenemeyen, diğer bir deyişle resmi ekonominin kapsamına girmeyen tüm iktisadi faaliyetleri 'ikinci ekonomi' terimi ile ifade etmiştir (<http://www.econ.duke.edu/~treml/e293/grossman.293>). Grossmana göre eğer bir faaliyet doğrudan kişisel menfaatlara hizmet ediyorsa veya mevcut yasaları bir şekilde ihlal ediyorsa ikinci ekonomiye ait edilmesi gerekmektedir. Bu tanımlamadan yola çıkarsak Rusya'da Sovyetler döneminde aslında yasal olan bir çok faaliyet türünün sırf kişisel amaçlara hizmet ettiği için ikinci ekonomiye veya kayıt dışı ekonomiye ait edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Grossman kendi yaklaşımında ikinci ekonomiyi yarım yasal ve yasa dışı olarak iki sektöre ayırmaktadır. En yaygın rastlanılan yarım yasal faaliyetler vatandaşların kendi bahçelerinde gerçekleştirdikleri tarımsal faaliyetler idi. 1974 yılına ait verilere göre Rusya'da köylü nüfus, toplam çalışma süresinin %33.3'lük bölümünü kendi topraklarında çalışmaya ayırmaktaydı (<http://www.econ.duke.edu/~treml/e293/grossman.293>). Bu toprakların aslında hepsi devlet mülkiyetinde olsa da bireyler toprağı kullanmalarının karşılığında devlete hiçbir vergi ve benzeri yükümlülükler ödememekteydiler. Şehirli nüfusun da %25'lik bölümü resmi olmayan tarımsal faaliyetlerle uğraşmaktaydı (<http://corruption.rsuh.ru/magazine/4-1/n4-06.shtml>). Tüm bu faaliyetlerden elde edilen ve tüketim sonrası geriye kalan ürünler 'kolhoz pazarları' olarak bilinen yerlerde satışa çıkarılmaktaydı. Bu faaliyetler genel olarak mevcut yasalara tamamen zıt olmamakla beraber, bir takım usulsüzlükleri de beraberinde getirmekteydi. Örneğin, tarımsal üretimde ve hayvancılıkta devletin koyduğu yüzölçümü ve hayvan sayısı ile ilgili kriterlere yeterince dikkat edilmemekte, kolhoz pazarlarına

çıkarılmaları karşılığında ürünler üzerinden alınması gereken götürü vergi tutarları ise konuyla doğrudan ilişkisi bulunan devlet memurlarına 'bahşiş' olarak verilmekte ve devlet gelirlerine intikal etmemekteydi.

Bu dönemde yasalara göre suç sayılabilecek illegal kayıt dışı faaliyetler ise 'hırsızlık'tı. Burada 'hırsızlık' kavramıyla devlette yönetici konumunda olan bireylerin devlet malını kişisel çıkarları için benimsemeleri kastedilmekteydi. Grossman'a göre Rusya'da sistemle iç içe olan her insan bunu yapmakta ve devlet malının çalınması vakalarının çoğu yargıya intikal etmemekteydi. Köylüler kolhozdan hayvanlara bakım için yem, işçi evini tamir etmek veya satmak için çalıştığı işyerinden malzeme ve araç gereç, doktor hastaneden ilaç v.s. çalmakta ve benimsemekteydi. Bu gelişmelerle beraber hırsızlık yoluyla elde ettiği malzemeleri kullanan, kaçak işçi çalıştıran, boyutları küçümsenmeyecek kadar büyük olan yasal olmayan işletmelerin varlığı da bir gerçektir*. Komuta ekonomisinin ve devlet denetiminin sözde ciddi olarak planlandığı ortamda bu tür kayıt dışı olaylar sistemde rüşvet ve yolsuzlukların boyutları hakkında önemli ipucu verebilmektedir.

Sovyetler döneminde Rusya'da kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin çeşitliliğine değinen Aron Katsenelinboigen, sözkonusu dönemde gerek yasallık düzeyi gerekse de aktörleri bakımından altı tür piyasanın varlığından söz etmektedir ([http://ie.boom.ru/Latov/Monograph/chapter1\(2\);](http://ie.boom.ru/Latov/Monograph/chapter1(2);) Altuğ, 1999: 312). Bu piyasalar yasal ve yasal olmayan pazarlar başlığı altında iki gruba ayrılmaktadır:

Yasal Pazarlar:

1. Kırmızı; devlet malı ve devlet tarafından işletilen yatırımlar,
2. Pembe; insanların kullanılmış mal alıp sattığı devlet dükkanları,
3. Kullanılmış dayanıklı eşyalar için bit pazarı, meyve ve sebze satışı için küçük bayiler,
4. Resmi olmayan ve kurala uymayan eşya ve hizmet satışları, örneğin, özel ders verme, bunun yanında devlet fabrikalarının yöneticileri arasında kayıt dışı malzeme değiş tokuşu

* Bu tür yer altı işletmeler Sovyetler döneminde 'Sekhovikler' olarak da bilinmekteydiler.

Yasal Olmayan Pazarlar:

1. Kahverengi; devlet dükkanları aracılığıyla usule aykırı işlemler: yurtdışına gidip gelen insanların getirdiği eşyaların ticareti,
2. Siyah; yasal ve yasal olmayan emtialarda (döviz, narkotik maddeler) spekülasyon yapmak.

Rusya'da Sovyetler Birliği dönemi için kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün hesaplanması oldukça zor bir konudur. Batılı devletlerde uygulanan yöntemler burada kullanılamamaktadır. Örneğin, Sovyetler Birliğinde hükümet 1930'dan beri mali verileri devlet sırrı olarak sakladığı için nakit para dolaşımına ilişkin yöntem kullanılamamaktadır (Altuğ, 1999: 314). Diğer taraftan, Sovyetler Birliği'nde resmi olarak işsizlik diye bir kavramın bulunmaması, herkesin zorunlu olarak bir işte çalışması gerektiği kayıt dışı işgücü rakamlarını hesaplamaya imkan vermemektedir. Fakat çeşitli araştırmacılar tarafından kayıt dışı ekonomi büyüklüğü için değişik rakamlar sunulmaktadır. Örneğin, Sovyetler'deki ikinci ekonomi üzerine yapılan Berkeley-Duke araştırma projesinin bir sonucuna göre J.Braithwaite, kayıt dışı ekonomi rakamının GSYİH'nın % 10'u ile %15'i arasında olduğunu öne sürmektedir (<http://community.middlebury.edu/~wpyle/AlexeevPyle%20fin.pdf>).

Bu çalışma ile beraber, Andrei Sakharov'un hesaplamış olduğu %10 rakamı gerçeklerden daha çok kişisel çıkarsamalara dayandığından, ihtiyatla ele alınması gerekmektedir (Altuğ, 1999: 314). Söz konusu dönem için yapılan bir diğer değerlendirme G.Ofer ve A.Vinokura tarafından gerçekleştirilmiştir (<http://kiev.security.org.ua/b/232ch1p2.shtml>). Burada oldukça dolaylı sayılabilecek bir yöntem izlenmiş ve Rusya'dan İsraile göç etmiş işçilerin iktisadi faaliyetleri üzerinde inceleme yapılmıştır. Yazarlar göç eden ailelerin %10-12'sinin kayıt dışı olarak çalıştığı ve toplam tüketim harcamalarının %18'nin hiçbir kayıtlara geçmeden yapıldığı sonucuna varmışlar. Hollandalı ekonomist Feldbrugge inşaat sektörü ve diğer bazı alanlarda kayıt dışı ekonomi rakamlarının resmi rakamları çok aştığını ifade etmiştir. Örneğin, Moskova'da o dönemlerde evlerin tamir ve onarım faaliyetlerinin %98'i kayıt dışı gerçekleştirilmektedir (<http://corruption.rsuh.ru/magazine/4-1/n4-06.shtml>).

Yukarıdaki çalışmalarda çok dolaylı teknikler kullanıldığı için oldukça kaba tahminler yapılabilmektedir. Sovyetler Birliği'nde ikinci ekonomi ile ilgili anlamlı bilgiler verebilmesi açısından kullanılacak tek kaynak Sovyet Aile Bütçe Verileri (SABV)'dir. SSCB Devlet

İstatistik Komitesi 1950 yılından itibaren aile bütçeleri ile ilgili anketler hazırlamıştır. SABV'ler ailelerin sadece gelir ve harcama kalemlerini değil, gelirin hangi kaynaklardan sağlandığını (kolhozlar veya başka devlet idarelerinden) ve nasıl harcandığını gösterdiği için ikinci ekonominin boyutları ve dinamiklerini açıklamaya imkan vermektedir. SABV'lerde meydana gelen informal gelirler dört gruba ayrılabilir; aynı gelirler, tarımsal ürünlerin ve canlı hayvanların satışından doğan gelirler, kolhozlar ve devlet idarelerinden sağlanan informal gelirler ve bireyler arasındaki özel ilişkilerden doğan gelirler. Burada devlet idarelerinden ve kolхозlardan sağlanan informal gelirler ile söz konusu kurumlarda sözleşmeli görevlerden doğan kazançlar ve hayvansal ve tarım ürünleri dışında bireylerce devlet idarelerine satılan mallardan doğan kazançlar kastedilmektedir. Harcamalar ise yasal ve yarı yasal olmasına bakılmaksızın bireysel olarak yapılan tüm harcama kalemlerinin toplamından ve üretilen ürünlerin parasal değerlerinden oluşmaktadır.

SABV anketlerinde toplam kişisel gelirler belirli bir dönemde aynı veya parasal olarak formel veya informal kazançları ve transfer sonucunda elde edilen tüm hane halkı gelirlerini içermektedir.

Güney Kore'li iktisatçı Byung-Yeon Kim bu tanımlamalardan ve SABV'lerdeki istatistiksel değerlerden yola çıkarak 1969 yılından 1990'a kadar geçen dönemde Sovyetler Birliği'ndeki ikinci ekonominin boyutlarını hesaplamaya çalışmıştır (<http://www.elsevier.com/locate/jce>). B.Y. Kim çalışmasında genel Sovyet ekonomisi için bir informal ekonomi yüzdesi belirtememekle beraber, informal gelirler ve informal harcamaların yüzdesini hesaplayabilmiştir. Kim'in bulgularını Tablo 4.1'den izlemek mümkündür. Görüldüğü gibi, informal harcama yüzdeleri informal gelirlere oranla daha yüksektir. Buradan, bireylerin harcamalarını beyan etme konusunda gelirlerini beyan etmeye kıyasla daha eğilimli olduklarını söyleyebiliriz. Diğer taraftan, informal kesimde faaliyet gösteren çoğu hane halkı SABV'lerde kayda geçmekle beraber, bunlar arasında özel ilişkiler sayesinde gerçekleşen bir kaynak akışı vardır. Bu noktalardan hareket edecek olursak, harcama yönünden bulunan yüzde rakamlarının gerçeklerle daha çok bağdaştığını söylemek mümkündür. Kim'e göre, yüzde rakamlar olarak, informal ekonominin azalmasının esas nedeni kişisel tüketim için üretim faaliyetlerinin yavaşlaması olmuştur. Ayrıca 1970-1989 döneminde kişiler arasında yapılan işlemlerden doğan gelirler %3,2'den %4,2'ye yükselmiştir (<http://www.elsevier.com/locate/jce>). Kim'in bu çalışması informal ekonomik faaliyetlerin boyutları hakkında genel bir fikir edinmeye imkan verse de, söz konusu dönemde 'tsekhovik' denen yer altı girişimler ve yasadışı üretimi dikkate almadığı için Sovyetler Birliği'nde ikinci ekonominin boyutlarını

tam olarak açıklayamamaktadır. Fakat somut arşiv bilgilerinden yararlanılması, söz konusu dönemde kayıt dışı faaliyetleri incelemeye ve araştırmaya yardım etmektedir.

Tablo 4.1 1970-1990 Döneminde Sovyetler Birliğinde İnförmel Gelir ve Harcama Yüzdeleri

Yıllar	İnförmel Gelir (%)	İnförmel Harcama (%)
1970	19,9	26,6
1972	18,0	23,8
1974	17,3	22,9
1976	16,0	22,2
1978	16,0	22,9
1980	15,5	23,9
1982	15,9	23,8
1984	15,3	22,9
1986	15,1	20,2
1988	13,7	19,1
1990	14,9	22,5

Kaynak: Kim, B.Y; (13.11.2004), "Informal Economy Activities of Soviet Households: Size and Dynamics", Journal of Comparative Economics, www.elsevier.com/locate/jce

Tüm bu sonuçları ve Rusya’da Sovyetler Birliği dönemindeki ikinci ekonomi üzerine değindiğimiz noktaları toparlayacak olursak, ilgili dönem için kayıt dışı ekonominin etkin bir şekilde tahmin edilmesinin en az iki nedenle mümkün olmayacağını söyleyebiliriz. İlk olarak, o dönemde resmi ve ikinci (kayıt dışı) ekonomiyi bir birinden ayırmak için kullanılacak ikinci ekonomi tanımının bulunmamasıdır. İkinci ve daha önemli olan bir diğer konu ise kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için kullanılacak ekonomik büyüklüklerle ilgili istatistiki verilerin elde edilememesidir.

4.2 Rusya’da Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

İktisat yazınında kayıt dışı ekonominin tanımlanması kadar, farklı ülkelerde bu olguya yol açan nedenlerin belirlenmesi de yoğun tartışma konusu olmuştur. OECD ülkelerinde kayıt dışı ekonomiye yol açan nedenler olarak yüksek vergi oranları, emek piyasaları ile ilgili karmaşık düzenlemeler gösterildiği halde, gelişmekte olan ülkelerde geçerli olan etkenlerin rüşvetçilik, vatandaşların idari sisteme karşı duydukları genel güvensizlikten oluştuğuna değinilmektedir. Bu etkenlerin hemen hemen hepsi Rusya açısından geçerliliğini korumakla beraber, ülkeye özgü olan bir takım nedenlerden söz etmek gerekmektedir. Bu nedenler arasında, Sovyetler Birliği mirası, planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişte kamu yönetim mekanizmasının ve endüstrilerin yapısında meydana gelen değişimler, özelleştirme reformları v.s. sıralanabilir. Kayıt dışı ekonomiye yol açan nedenlerin farklı oluşu Rusya’da kayıt dışı ekonominin niteliği, ölçüm yöntemleri ve bu olguyla mücadelede uygulanabilecek politika önerilerini etkileyebilmektedir.

Rusya’da kayıt dışı ekonomin nedenlerini daha yakından inceleyebilmek için, mevcut iktisadi ve hukuki düzenle beraber Sovyetler Birliği’nden miras kalan toplumsal olayların da araştırılması gerekliliği kanısından yola çıkarak, önceki bölümlerde Sovyetler Birliği döneminde Rusya’da genel olarak kayıt dışı ekonomi veya iktisat yazınında çok kullanılan deyimle, ‘ikinci ekonomi’yi gözden geçirdik. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla beraber eski iktisadi düzeni terk eden Rusya, gelişmiş kapitalist ülkelere esinlenerek bir takım reform hareketlerini başlattı. Rusya’da aslında bu eğilimler daha 1990’lı yılların başında Boris Yeltsin iktidara gelmeden önce, Sovyetler Birliği’nin son lideri Mikhail Gorbachov tarafından ‘Glasnost’ ve ‘Perestroyka’ paketleri adı ile gündeme getirilmişti. Rusya’nın 1990’lı yıllarda bu eğilimlere dayanarak ve Yeltsin’in iktidara gelişiyle Batılı kapitalist devletlerden esinlenerek hazırladığı reform paketleri ise pek başarılı olamadı ve iktisadi ortam tam bir kaosa dönüştü. Devletin mali alanda yaptığı radikal sayılabilecek adımlar ve özelleştirmede optimal yolun seçilememesi çeşitli negatif sonuçlar doğurarak, bu düzensizliği daha da şiddetlendirdi. Önceki bölümlerde özellikle vurguladığımız toplumsal kurumlarda ve yasal iktisadi düzenin değişim geçirdiği dönemlerde kayıt dışı iktisadi faaliyetlerin hızla artacağı düşüncesi 1990 sonrası Rusya için de geçerliliğini ortaya koydu. Şöyle ki, 1990 yılında %14,7 olan kayıt dışı ekonomi rakamı 1995’e gelindiğinde %41,6’ya yükselmişti (<http://corruption.rsuh.ru/magazine/4-1/n4-20.shtml>).

İzleyen bölümlerde 1990 sonrası kayıt dışı ekonomideki bu yükselişi çeşitli ekonomik-hukuki ve sosyal sebeplerle açıklamaya çalışacağız.

4.2.1 Sovyetler Birliği Mirası

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber Rusya ülke için yeni bir sistem sayılacak piyasa ekonomisinin temellerini oluşturan reform hareketlerini gerçekleştirmek istese de, her alanda eski sosyalist sistemden miras alınan ekonomik-hukuki yapı, sosyal-psikolojik faktörlerin etkisi duyulmaktaydı. Eskiden Rusya'da sadece kayıt dışı piyasa ekonomisinin olduğuna inanan liberal kesimler Rusya'nın yeni bir iktisadi iklime girebilmesi için mülkiyet esnekliğini engelleyen idari yasaklamaların ve sınırlamaların kaldırılmasının yeterli olacağına inanmaktaydılar. Fakat yapılan liberal girişimler, Sovyetler Birliği'nden kalma iktisadi düzenin sistemde derin izler bırakması nedeniyle istenilen sonuca ulaştırmadı ve kayıt dışı ekonomiyi azaltamadı.

Bu durumu daha iyi anlayabilmek için Tablo 4.2'de gösterilen Sovyetler Birliği döneminde Rusya'daki ekonominin ikili yapısını analiz etmek gerekmektedir.

Tablo 4.2 Sovyetler Birliği'nde İkili Ekonomik Yapı

	Komuta Ekonomisi	Piyasa Ekonomisi
Yasal Ekonomi	Planlı Mülkiyet	Kolhoz Pazarları
Yasal Olmayan Ekonomi	Klan Sosyalizmi	Kayıt Dışı Ekonomi

*Kaynak: Latov, Y; (10.02.2004), "Ekonomika Prestupnoy Deyatelnosti",
[http://ie.boom.ru/Latov/Monograph/chapter1 \(2\)](http://ie.boom.ru/Latov/Monograph/chapter1 (2))*

1. Yasal Komuta Ekonomisi; Sovyet iktisatçısı G.H. Popov tarafından 'İdari-Komuta' Kornai tarafından ise 'deficit economy' olarak adlandırılan bu sektör devlet kontrolündeki yasal ve kayıtlı üretim ve dağıtım kanallarını kapsamaktaydı (<http://www.ovsem.com/user/skiot/2.shtml>).

2. Yasal Piyasa Ekonomisi; Kolhoz pazarları, tüketim maddeleri pazarlarını ve fuarları kapsamaktaydı.

3. Yasal Olmayan Piyasa Ekonomisi; Katsenelinboigen'e göre, kahverengi ve siyah pazarlarda yapılan her türlü işlemleri kapsamaktaydı (<http://corruption.rsuh.ru/magazine/4-2/n4-02.html>).

4. Yasal Olmayan Komuta Ekonomisi veya Klan Sosyalizmi; Çete sosyalizmi olarak da bilinen çeşitli görev, yüksek mevki ve imtiyazların alınıp satıldığı, devlet kurumlarında bu unsurların 'takas'ının yapıldığı bir ilişkiler sistemi idi.

Geçiş döneminin başlaması ile beraber bu yapının değişeceği düşünülmekteydi. Fakat Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra bu yapı içerisindeki Yasal Komuta Ekonomisi devletin belli başlı bireylere ekonomik ayrıcalıkları, imtiyazları sattığı bir mekanizma haline geldi. Kamu işletmeleri rüşvetle satın alınarak doğal monopollere dönüştü.

Yasal Piyasa Ekonomisi kayıtlı varlığını göstermemekle beraber, birer faaliyet alanları olma özelliğini uzun süre koruyabildi. Fakat idari tedbirlerin yetersizliği yüzünden bu kurumlar hemen hemen bütünüyle yeraltında faaliyet göstermekteydi*.

Çete sosyalizmi şekil değişerek örgütsel suç ekonomisiyle paralellik göstermekteydi. Özellikle Yeltsin döneminde kısa bir süre içerisinde ortaya çıkan ve kamuda önemli görevleri üstlenen 'milyoncu' bireylerin hangi iktisadi faaliyetlerle uğraştığı soru işareti altındaydı.

İktisadi faaliyetlerle ilgili yasalar uygulanamamaktaydı, zira bireyler Sovyetler Birliği döneminde bile en yüksek düzeydeki yönetici kesim tarafından bu yasaların sürekli ihlal edildiğine inanmaktaydılar. Bireyler beşeri sermayelerine yatırım yaparak yeni sistemde işgücü becerilerini ilerletmektense 'gerekli ve yararlı' şahıslarla iyi ilişkiler kurmanın daha yararlı olduğunu düşünmekteydiler. O yüzden, Sovyetler Birliği'nden miras alınan kayıt dışı ekonomi kültürü piyasa ekonomisine has olan kurumların oluşumunu doğrudan etkileyebilmiştir.

Bu faktörlerle beraber geçiş ekonomilerinde girişimci tabakasının oluşumuna yönelik yöntemlerin uygulamadaki aksaklıkları ile eski yapılanmayı da birlikte incelemek gerekmektedir. Geçiş ekonomilerinde girişimci tabakanın şekillenmesi sırasında genelde üç yol izlenmektedir (<http://ie.boom.ru/Latov/Monograph/chapter1> (2)):

1. Alttan Hedef Alınan Yol; Bu yöntemde iktisadi faaliyetlere sıradan bireylerin aktif katılımı sağlanmaya çalışılır.

2. Yandan Hedef Alınan Yol; Eskiden kayıt dışı olan faaliyetler yasallaştırılır.

* 1990'lı yıllarda kolhoz ve benzeri kamu işletmelerinin ortadan kaldırılıp tarımsal alanlarda özelleştirmeye gidileceği planlansa da Rusya dahil Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde bu süreç 1994-1996 yılına kadar tam olarak yapılamamıştır.

3. Üstten Hedef Alınan Yol; Sosyalist iktidar ve mülkiyetin ticarileştirilmesi sağlanmaya çalışılır.

Doğu Avrupa ülkeleri bu noktada Alttan ve yandan Hedef Alınan Yol uygulamalarını seçtikleri halde, Rusya 3'üncü yöntemi tercih etti. Sonuç olarak eskiden komuta ekonomisini yönlendiren üst düzey parti yöneticileri sosyalist düzenin yıkılmasıyla beraber daha önceden sahip oldukları avantajları kullanarak, özel sektörde faaliyet göstermeye başladılar. Ancak bu şahıslar tarafından kurulan şirketlerin faaliyetleri iktisadi liberalizm ve rekabet ilişkileri gibi serbest piyasa ekonomisinin unsurlarına değil, çete ilişkilerine dayanmaktaydı. Bu gelişmelerin etkisi altında, görünüş itibarı ile piyasa ekonomisini andıran, ancak gerçekte komuta ekonominin temellerinin muhafaza edildiği bir sistem ortaya çıktı. 1990'lı yılların başlarında Rusya'da bu faktörlerin etkisiyle 'anti piyasa çete kapitalizmi' olarak tanımlayabileceğimiz bir yapı oluştu. Bu yapı içerisinde iktisadi faaliyette bulunan ve çıkarlarını korumada yasal olmayan her türlü yöntemi kullanarak kayıt dışı ve yasa dışı faaliyetlerde bulunan 'girişimci' kitlesi meydana geldi.

Kâr amaçlı iktisadi faaliyetlerin yasaklandığı Sovyetler Birliği'nde döneminde serbest girişimde bulunan her insanda 'devlet korkusu' meydana gelmişti. 'Devlet korkusu' iktisadi faaliyetleri yasaklayan Sovyet kontrol sistemine karşı bireylerin vermiş oldukları bir tepki şeklinde ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla, 1990'lı yılların başlarında bireysel girişim faaliyetleri için ilk imkanlar oluşsa da iktisadi birimler 'devlet korkusu' güdüsüyle kayıt dışında kalarak çalışabilmenin yöntemlerini aramaktaydılar. Devlet denetiminden uzaklaşmak isteyen yeni girişimler zamanla artarak Rusya'da kayıt dışı ekonominin alanlarını genişletmiştir.

Kolhozlar dahil, eski kamu iktisadi girişimleri reform dönemlerinin başlamasından sonraki iki-üç sene içerisinde faaliyete devam etmekteydi. Bu kurumların aniden tasfiye edilmeleri oldukça zordu, çünkü söz konusu girişimler o ana dek esas istihdam alanlarıydı. Fakat idari ve hukuki yapıda geçiş döneminde meydana gelen boşluklar bu girişimlerin büyük çoğunluğunun denetimden uzak faaliyet göstermesine olanak sağlamaktaydı. Komuta ekonomisi her ne kadar tarihe karışmış olsa da, 1990'lı yılların ortalarına kadar bu tür iktisadi birimler faaliyetlerini sürdürmekteydiler.

Diğer taraftan, Rusya'da 1980'li yılların ortalarında bireysel girişim faaliyetlerine olan eğilimin artması sonraki yıllarda kayıt dışı ekonominin şekillenmesinde dolaylı bir etki bırakmıştır. Örneğin, Sovyetler Birliği'nde bu dönemlerde kurulan ve 'Gençlerin Teknik

Yaratıcılıklarının Gelişim Merkezleri'nde yetişen bir çok insan geçiş döneminin başlaması ile beraber, daha önceki dönemlerde uygulama gördükleri devlet şirketlerinin yönetimine geldiler. Henüz yerine oturmamış iktisadi yasaları iyi bir şekilde manipüle eden bu girişimler kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin sistemli bir şekil almasına neden olmuşlardır (http://2001.isras.ru/SocIs/SocIsArticles/2002_04/Kosals,%20Ryvkina.doc).

Dolayısıyla, Sovyetler Birliği'nden miras kalan yapının izleri hem ekonomik-hukuki hem de toplumsal çerçevede varlığını koruyarak, kayıt dışı ekonomiyle iç içe bir gelişim göstermiştir.

4.2.2 1990'lı Yıllar Geçiş Dönemi Reform Hareketleri

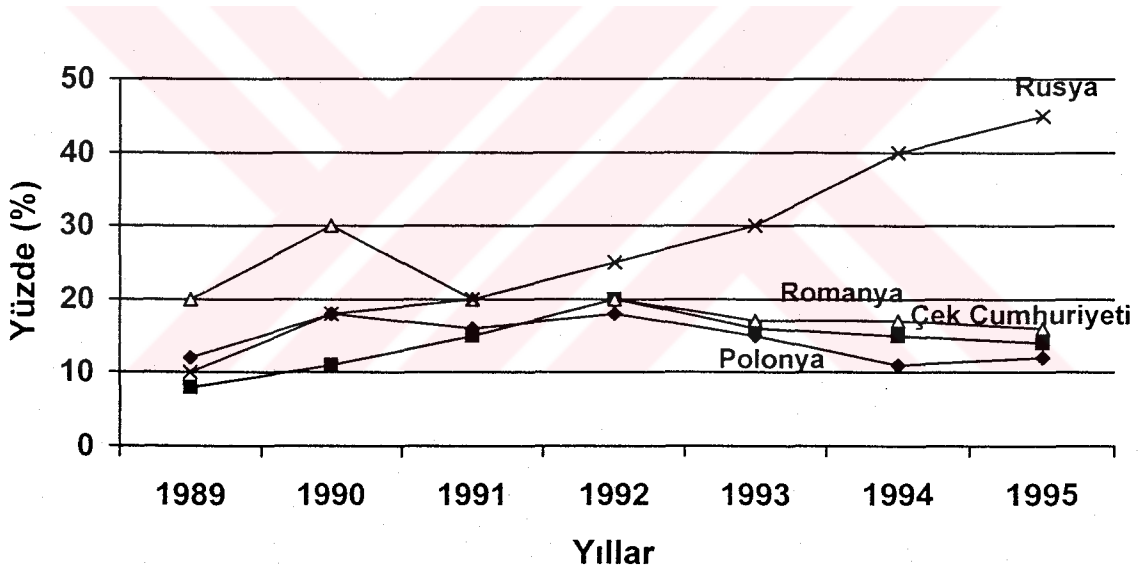
1990'lı yıllarda serbest piyasa ekonomisine yönelik reform hareketlerinin başlaması ile beraber bireyler serbest iktisadi faaliyetlerde bulunma imkanına sahip oldular. Fakat genel ekonomik düzenlemelerdeki tutarsızlık bu faaliyetlerin resmi kayıtlardan gün geçtikçe daha da uzaklaşmasına neden oldu. Örneğin, vergi yasalarındaki karmaşıklıklarla beraber iktisadi faaliyetlere %80'lere varan oranlarda vergi uygulanması o ana değin mevcut olan hiçbir modern ülkede gözükmemekle beraber psikolojik sınırları da zorlamaktaydı. Bu koşullar altında kayıtlı faaliyet göstermek sadece mümkün değildi.

Radikal ekonomik reform hareketlerini kapsayan ve geçiş döneminin hemen başlangıcında uygulanmak istenen gelişme modeli sosyal içerikten çok yoksun olarak hazırlanmıştı ve başlangıçta işgücü birlikleri dahil, sosyal güvenlik unsurları ile ilgili yok denecek sayıda maddeler kapsamaktaydı (<http://kiev-security.org.ua/b/232/ch1p2.shtml>).

Sovyet döneminden kalma devlet mülkiyetindeki işletmelerin özelleştirilmesi politikaları da tutarsızca uygulamaya kondu. Bu dönemde akademik çevrelerce özelleştirme programı için en optimal yol olarak düşünülen devlet girişimlerinde eskiden çalışan işçilere öncelik tanınması fikri Yeltsin hükümetince 'sanayi kolhoz'larına benzetildi ve kabul edilmedi. Sonuçta bu girişimler kısa bir süre içinde devlet aygıtı ile 'iyi ilişkiler' kurabilen örgütsel suç ekonomisinin eline geçmiş oldu. Doğu Avrupa ülkelerinde özelleştirmede kullanılan ve devlet işletmelerinden hisse payı verilmesi şeklinde uygulanan 'ödeme belgesi sistemi' bu nedenler yüzünden Rusya'da beklenen başarıyı gösteremedi. Bunun yanında devletin gelir ihtiyacını karşılamak amacıyla bir çok kamu teşebbüsü maliyet bedelinden daha düşük bir değerde satışa çıkarılmaktaydı. Özellikle, petrol ve metal endüstrilerindeki dev

kamu teşebbüsleri özelleştirme uygulamalarına ve spekülasyonlara daha sık sık konu olmaktadır.

Sosyal güvenlik sistemine ‘sosyal asalaklık’ olgusu gibi bakıldı ve sosyal güvenlik ile ilgili, emekli aylıkları, maddi yardımlar gibi ödemeler Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi tedricen değil, aniden azaltıldı (<http://kiev-security.org.ua/b/232/ch1p2.shtml>). Asgari ücretle ilgili her hangi bir yasal düzenleme bulunmamaktaydı ve emeklilik maaşları asgari geçim düzeyinin dokuz-on katı daha düşüktü. Eski işyerlerinde çalışma imkanını kaybeden ve sosyal transferlerden yoksun kalan nüfusun büyük çoğunluğu geçimini sağlayabilmek için yasal ve yasal olmayan her türlü faaliyete başvurmak zorunda kaldı. Bu dönemde sözkonusu eğilimler nedeniyle Rusya’da kayıt dışı ekonomi yüzdesi genişlerken, Doğu Avrupa ülkelerinde yavaş yavaş azalmaya ve sabitlenmeye başladı. Şekil 4.1’den bu eğilim daha açık bir biçimde izlenebilir.

Şekil 4.1 Rusya ve Doğu Avrupa Ülkelerinde 1989-1995 Yıllarında Kayıt Dışı Ekonomi*

Şekilden görüldüğü gibi, artık 1991-1992 yılından başlayarak Doğu Avrupa’da kayıt dışı ekonominin yüzdesi azalmaya başlarken, Rusya’da tamamen tersi bir gelişim yaşanmıştır. Doğu Avrupa’da devlet tarafından girişimci faaliyetlerin desteklenmesine yönelik politikalar üretilirken, Rusya’da gerekli yasal ekonomik düzenlemelerin yapılmamasına ilaveten kayıtlı girişimler de ağır mali yük altında ezilmekteydi. 1990’lı yılların başlangıcında işletmeler üzerine konan çeşitli vergiler kimi zaman kârın %80’ne kadar

* Şekil, (Vostroknutova, 1998:9) kaynağından alınmıştır.

yükselmekteydi(http://diteconomics.eu.spb.ru/HTML/predmet/discussion/black_economics/black_economics.htm). Bu işletmeler ise tedrici olarak kayıt dışı işlemlere yönelmekteydi. Mali politikalar bire bir şekilde kayıt dışı ekonomiyi etkilemekteydi. Örneğin, ABD’de bulunan araştırma kurumu Rand Corporation’ın Rusya’da kayıt dışı girişimler üzerinde yaptığı bir araştırmadan çıkan en önemli sonuç iktisadi bireylerin geçiş döneminde devletin mali politikalarından çok olumsuz etkilendiğini ortaya koymuştur (<http://www.bolshe.ru/unit/110/books/3420/s1/>). Vergi politikaları konusunda yapılması gereken adil çözümlerin üretilmemesi kayıtlı faaliyetin maliyetlerinden uzaklaşan iktisadi birimleri kayıt dışı işlemlere teşvik etmekteydi. Bu durum %400'lere varan enflasyonla birlikte takas ekonomisinin gelişmesine ortam yarattı ve kayıt dışı faaliyetler üzerinde kontrolü daha da zorlaştırdı.

Hükümetin enflasyonu indirmek için uygulamaya başladığı anti-enflasyonist politikalar miktar ve faiz açısından kredi tayinlaması uygulamasını beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler yükselen maliyetlerden tasarruf etmek isteyen girişimleri vergi yasalarını ihlal etmeye teşvik etmekteydi.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra daha tam olarak oturmamış devlet yönetim mekanizmaları ve yukarıda bahsettiğimiz karışık ekonomik yapı Rusya’da 1990’lı yılların başlangıcında kayıt dışı faaliyetler için ideal bir ortam hazırlamıştır. Kamu cari harcamalarının düzenli bir şekilde yapılmaması genel ekonomi için ödeme yetersizliğinin meydana gelmesine neden olmaktaydı*. Ödeme yetersizliği bir bütün olarak ekonominin geneline yayıldıkça iktisadi bireyler arasında alacak-borç ilişkilerinin çözümü için gittikçe artan bir şekilde ‘yer altı’ ekonomisi unsurlarına başvurulması ekonominin örgütsel suç ile iç içe gelişmesine imkan hazırlamaktaydı. 1990’lı yıllarda istatistiklerce %40-45'lere varan kayıt dışı ekonominin, bu tür karmaşık ilişkileri dikkate aldığımız zaman aslında görüldüğünden çok daha yüksek olduğu söylenebilir. Ekonomik iklimin topyekün ‘kararması’ ilgili dönem için Rusya’da kayıtlı-kayıtsız, yasal–yasal olmayan iktisadi faaliyet şeklinde bir ayırımın yapılmasını da zorlaştırmaktaydı.

Özet olarak söylersek, 1990’lı yıllarda yapılan reform hareketleri iktisadi ve hukuki yapıyı oluşturan toplumsal kurumların niteliğini göz ardı ettiği ve sadece kişisel zenginleşmeye önem verdiği için ekonomik iklimin iyileşmesinde başarılı olamadı ve ekonomide kayıt dışı iktisadi faaliyetler gibi yapısal bozuklukların meydana gelmesine zemin yarattı.

* İlgili dönemde devletin maaş ödemeleri kimi zamanlar 2-3 aylık gecikmelerle yapılmaktaydı

4.2.3 Makroekonomik Yapıdaki Bozukluklar

Son dönemlerde Rusya ekonomisindeki nispi iyileşmeler ve GSYİH'da artış gözlenirse de, genel makroekonomik koşullarda süre giden olumsuzluklar ve GSYİH'ın sektörler arasında dağılımındaki orantısızlık ekonomik büyüme için her an bir engelle dönüşebilmektedir. Genel olarak ekonomik yapıdaki istikrarsızlık ve bu durumun kayıt dışı iktisadi faaliyetleri kapsayacak şekilde analizi üç noktada incelenebilir.

İlk olarak, sınai faaliyetlerin gerek duyduğu yatırım kaynakları ile iktisadi faaliyetlerden elde edilen gelirlerin kullanım süreci arasında köprü oluşturulamamaktadır. İhracat işlemlerinden elde edilen gelirlerin yalnız küçük bir payı ulusal ekonomide kullanılmakta, geriye kalan kısmı ise yurtdışındaki bankalara yatırılmaktadır (Golovanov ve Perekislov, 2003:121). Özellikle yurt dışında banka hesabı açmaya yönelik çeşitli sınırlamaların 2002 yılına kadar uygulamada olması dövizin ülke dışına çıkartılması için yasal olmayan her türlü aracılık faaliyetlerini ve bankalarda resmi kayıtlara intikal etmeyen işlemleri hızlandırmıştır.

Diğer taraftan, devletten geniş imtiyazlar alarak faaliyet gösteren ve piyasa ekonomisi mantığıyla bağdaşmayan iktisadi birimler ile, özellikle 1998 krizinden sonra tekrar şekillenmeye başlayan piyasa ekonomisi iktisadi birimleri arasındaki çelişki varlığını sürdürmektedir. Genel ekonomik faaliyetlerdeki katma değer yaklaşık %33'nü oluşturan piyasa dışı bu kurumlar dengesiz fiyat politikaları ile yanlış fiyat sinyalleri vererek, piyasanın genel işleyişini bozmaktadır (Golovanov ve Perekislov, 2003:78).

Bu tür olumsuzluklardan korunmak için belirli bir 'bedel' ödeyerek çeşitli imtiyazlar alma seçeneği kamu yönetiminde yolsuzluk ve rüşvet olaylarını gün geçtikçe yaygınlaştırmakla beraber, devlet görevlileri ile 'yakın bağ' oluşturan girişimlere aktivitelerini kayıt dışında sürdürme olanağı yaratabilmektedir. Bununla beraber, petrol, otomotiv ve diğer endüstrilerde monopol konumunda olan Gazprom, Avtovaz gibi dev firmalar kayıtlı sektörde faaliyetlerini sürdürüyor izlenimi yaratsalar da, kendilerine bağlı yan kuruluşlar aracılığıyla resmi olmayan iktisadi faaliyetlerde bulunmakta ve piyasadaki rekabet ilişkilerini bozmaktadırlar. Özellikle devlet ihalelerinde katılımcı firmalar arasında yer alan ve yine devlete bağlı kurumlarla işbirlikçilik yapan yan şirketler ülkede yolsuzluk ekonomisinin boyutlarını gün geçtikçe yükseltmişlerdir. Dolayısıyla, diğer ülkelerde devlet yönetim

birimleri kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin yürütülmesinde rol üstlendiği halde, Rusya'da kamu sektörü kayıt dışı ekonominin esas kurumlarından birine çevrilmiştir.

Son dönemlerde kayıt dışı faaliyetleri azaltmak için kişisel gelir vergisi oranları %24'ten %13 seviyelerine indirilmiş olsa da vergi yönetimindeki aksaklıklar ve vergi yasalarının uygulanmasındaki keyfilik iktisadi yapıyı olumsuz etkilemektedir. Artan vergi maliyetleri karşısında firmalar çeşitli vergi ayrıcalıkları elde etmeye çalışmakta, bu amaçla ihracat işlemlerinde 'hayali operasyon'lara başvurarak devletten ihracat vergi iadesi almaktadırlar.

Rusya'da milli gelirin kaynaklarına baktığımızda, milli geliri oluşturan öğeler arasında açık bir orantısızlık olduğunu görebilmek mümkündür. Milli gelirin toplam büyüklüğünün %5'i emek gelirlerinin, %20'si sermaye gelirlerinin ve %75'i doğal kaynakların payına düşmektedir. Fakat vergi sistemindeki mevcut düzenlemeler bu noktayı göz ardı etmekte ve vergi gelirlerinin esas kaynağını ücret geliri üzerinden alınan vergiler teşkil etmektedir. Sermaye ve benzeri gelir öğeleri üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı ise %15-17 düzeylerinde seyretmektedir (Batchaev, 2002:46).

Bu durum ülke ekonomisinin esas gelir kaynağını oluşturan ve hammadde ihraç eden (petrol, kereste ürünleri ve kömür) sektörlerde faaliyet gösteren girişimlerin devlet denetimi dışında kaldıklarını ortaya koymaktadır.

Denetim dışı kalan bu girişimler özellikle Kuzey Batı Federal Bölgesinde ve Çin'le sınır olan illerde petrol ve kömürü kaçak yollarla ülke sınırları dışına çıkartmaktadırlar. Bu bölgelerde mevcut olan düşük ücret ve kira ödemeleri, ayrıca doğal kaynakların yurt içi ve yurtdışı fiyatları arasında önemli farkın bulunması söz konusu sektörlerin genişlemesine, dolayısıyla, kayıt dışı-yasal olmayan faaliyetlerin de artmasına yol açmaktadır. Günümüzde bu bölgelerde en yaygın kayıt dışı faaliyet alanları ormancılık, metal-alışım ve balıkçılıktır. Petrol, orman kaynakları ve deniz ürünlerinin kullanımına yönelik kotaların paylaşılması geniş boyutlarda yolsuzluk olaylarını doğurmakla beraber, bu kotaları satın alanların kayıt dışı kalmalarına ortam yaratmaktadır. İstatistiksel değerlendirmelere göre, yasal ticaretin %40'ı bu tür yanlış uygulamalar sonucu kayıt dışına itilmektedir (Timofeev, 2001: 125).

Ekonominin ham madde üretimi temeline dayanması ve bu hammaddeyi üreten girişimlerin ihracat odaklı yapısı, bunun yanında doğal monopollerle yurt içi piyasalar

arasında aracılık görevini yerine getiren girişimlerin faaliyetleri kayıt dışı ekonominin payını yükseltmektedir*

4.2.4 Kanunlara Uymanın Maliyeti: Rusya Federasyonu Örneği

İlk bölümlerde kayıt dışı ekonomi olgusunu tanımlarken bu olgunun nedenleri üzerinde durulmuştu. Bu nedenler arasında, her zaman gösterilmesine rağmen ilk defa Perulu iktisatçı E. De Soto'nun bilimsel bir içerikte tartışmaya sunduğu 'kanunlara uymanın maliyeti', başka bir deyişle kayıtlı faaliyet göstermenin bedeli yaklaşımı Rusya'da kayıt dışı ekonomiyi incelerken daha aktüel bir konu haline gelmektedir. Bu yaklaşım yasalardaki optimal olmayan düzenlemelerin ve bürokrasinin doğrudan doğruya kayıt dışı ekonomiyi etkileme gücüne sahip olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir ([http://ie.boom.ru/Latov/Monograph/chapter1\(2\)](http://ie.boom.ru/Latov/Monograph/chapter1(2))).

Konuyla ilgili değerlendirme yaparken kanunlara uymanın maliyetinin gelişmekte olan ülkeler açısından daha çok dikkat çektiği gerçeğine değinilmişti. Şu anki iktisadi gelişme seviyesi itibarı ile tipik bir gelişmekte olan ülke sıralamasına konabilecek Rusya'da da kayıtlı faaliyet göstermenin maliyeti Peru, Meksika ve Brezilya'da olduğu kadar yüksektir. Bu tür maliyetlerden kurtulma çabaları ise Rusya'da kayıt dışı iktisadi faaliyetleri genişletmektedir.

Günümüzde Rusya'da kayıtlı faaliyet gösteren girişimler için kanunlara uymanın maliyeti unsuru incelenirken dikkat edilmesi gereken ilk nokta şirketlerin hukuki unvanıdır. Yeni kurulacak bir şirketin anonim(kapalı), limited veya şahıs şirketi olmasına göre katlanacağı bürokratik maliyetler de değişmektedir. Örneğin, Tablo 4.3 yardımıyla Rusya'da en yaygın olan limited şirket statüsünde bir şirket kurmanın maliyetlerini gözden geçirelim. Bir limited şirketin tescil sürecinde onlarca belge kullanılmakta, uygulama çeşitli zaman ve parasal maliyetlerini beraberinde getirmektedir.

* Petrol ve doğalgaz sektörlerinde faaliyet gösteren aracı kurumların geliri bu kaynakları üreten girişimlerin gelirinin %41,4 ile %51,7'sini oluşturmakta, fakat bu aracı kurumların çok küçük bir kısmı kayıtlı faaliyet göstermektedir.

**Tablo 4.3 Limited Şirket Şeklinde Kurulacak Bir Rus Girişiminin
Tescil Maliyetleri**

	Tescilin Süreç ve Aşamaları	Parasal Maliyeti	Zaman Maliyeti (saat)
1. AŞAMA			
1	Kuruluş Toplantısının Yapılması	-	-
2	Hukuki Unvanın Seçimi	200\$	6
3	Belgelerin Mühürlenmesi	0,48\$	-
4	Avukatca Belgelerin İncelenmesi	200\$	30
5	Belgelerin Çoğaltılması	0,85\$	-
6	Noterce Belgelerin Onaylanması	11\$	-
7	'Hayali Operasyon' Kontrolü	5\$	24

2.AŞAMA			
1	Tescil Ücretinin Ödenmesi	7,45\$	1
2	Ticaret Odasına Belgelerin Teslimi	-	2
3	Geçici Kayıt Belgesinin Alınması	0,15\$	-
4	Fotokopilerin Noterce Onayı	4,32\$	2
5	Mühür Örneğinin Alınması (Ticaret Odasından)	16,34\$	4
6	Bankalarda Şirket Hesabı Açma	145\$	1
7	İmzaların Noterce Onayı	3,45\$	2

3.AŞAMA			
1	Ticaret Siciline Kesin Kayıt	3,00\$	8
2	Maliye Bakanlığı'na Ticaret Kaydını Onaylar Belge	2,15\$	2
3	Vergi Polisine Kayıt	1,25\$	4
4	Emekli,SSK,Tıbbi Sigorta Fonuna Kayıt	1,25\$	8
5	Dökümanların Ticaret Odasına Teslimi	7,25\$	4
6	Sürekli Faaliyet Belgesinin Alınması	-	16

*Kaynak: Oleynik, A.N.;(2000), Institutsionalnaya Ekonomika, Infra-M, Moskova, s157-
s.158*

Yukarıdaki parasal ve zaman maliyetlerine dikkat edersek, ayrıca tescil sürecinin karmaşıklığını göz önünde bulundurursak, bu konunun kayıtlı faaliyete geçmek için daha ilk başta negatif bir etki yaptığını söylemek mümkündür. Anonim şirketlerde tescil maliyetleri daha fazla olmaktadır. Karşılaştırma amacıyla, Limited, Anonim ve Şahıs şirketlerinin tescil maliyetleri toplu bir şekilde Tablo 4.4'te gösterilmiştir.

Tablo 4.4 Rusya'da Limited, Anonim ve Şahıs Şirketlerinin Tescil Maliyetleri

Hukuki Unvanı	Kayıt Maliyetleri
Limited Şirket	14-31 Gün/ 400-600 \$
Anonim Şirket	45-90 Gün/ 1590 \$
Şahıs Şirketi	8-30 Gün/ 20-52 \$

Kaynak: Oleynik, A.N; (2000), Institutsionalnaya Ekonomika, Infra-M, Moskova, s.159

Dolayısıyla, kanunlara uyarak, en az maliyetle faaliyete geçirilen şirket türü şahıs işletmeleridir. Tek şahıs işletmelerinin tescil sürecinde sahip oldukları bu 'avantaj' Rusya ekonomisinde bu tür şirketlerin ağırlıklı konumda olması sonucunu doğurmuştur. Fakat ilk başta kayıtlı faaliyet gösteren bu şirketlerin çokluğu ve hesaplarının etkin bir şekilde kontrol edilmesinin imkansızlığı daha sonraki aşamalarda mali denetimi zorlaştırmaktadır. Yasal prosedürlere uygun kurulan bu şirketler zaman geçtikçe kayıt dışına çekilmektedirler.

Tescil maliyetleri kadar önemli bir diğer konu ise kayıtlı faaliyet göstermenin gerektirdiği diğer maliyetlerdir. Burada ilk olarak çeşitli vergi ödemeleri ve benzeri kesintiler dikkat çekmektedir.%24 kurumlar vergisi ödemesinden başka, toplam emek maliyetleri üzerinden %28 Emeklilik Fonu kesintileri, %5,4 Zorunlu Tıbbi Sigorta ve başka maliyetler kayıtlı faaliyette bulunan girişimler için negatif sonuçlar doğurmaktadır (Oleynik, 2000:159). Bu ödemelerden yayılmak isteyen iktisadi birimler kayıt dışı ekonomiye yönelmekte ve gelirlerini saklamaktadırlar.

Bu kesintilerin arkasında yatan neden genelde yazında gösterilen sosyal refah devleti anlayışının gerektirdiği harcamalar mantığı ile bağdaşmamaktadır. Çünkü hükümet 1990'lı yılların reform hareketlerinin gerektirdiği alt yapı ve benzeri harcamaların finanse edilebilmesi için kullandığı gelir kesintileri sosyal refah devleti prensibine aykırı olarak, toplum refahına yansımamaktadır. Sonuçta iktisadi birimler için kayıtlı faaliyet göstermenin

maliyetleri nispi olarak daha da yükselmekte ve kayıtlı sektör küçülmekle beraber kayıt dışı faaliyetlere olan eğilim artmaktadır.

4.3 Rusya’da Kayıt Dışı Ekonominin Ortaya Çıkış Biçimleri

Rusya’da kayıt dışı ekonominin nedenleri ve tarihsel gelişimi ile ilgili daha önceki bölümlerden bahsedilenlere dayanarak, 1990’lı yılların başlangıcında ülkede küçümsenmeyecek boyutlarda kayıt dışı ekonominin var olduğunu söylemek mümkündür.

Yukarıda da belirtildiği gibi daha Sovyetler Birliği zamanında bir çok tüketim malında meydana gelen kıtlık ve sabit fiyat politikası ‘tezgah altı’ndan satışları teşvik etmekteydi. Ayrıca devlet malının özel kişilerce suiistimali çok yaygındı. Üretim ile ilgili sahte rakamlar, devlet mülkiyetinde olan malzeme ve teçhizatın bireylerce benimsenerek karaborsada satılması olayları 1980’li yılların sonuna doğru önüne geçilemez bir biçimde genişlemişti.

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla beraber eskiden var olan bu ‘gelenekler’ terk edilmedi, aksine, kesintisiz bir biçimde sürdürüldü (<http://bolshe.ru/unit/110/books/3420/s/1>). Reform programları uygulamak isteyen, fakat finansal açıdan darboğazda olan hükümet çareyi yeni şekillenmekte olan işletmelerin vergi yükünü arttırmakta gördü. Yüksek vergi oranları, yaygın rüşvet ve örgütsel suç, bireylerin yasalara olan güven eksikliği ile birleşince %41’i kayıt dışı olan bir Rusya ekonomisi şekillenmiş oldu (Enste ve Schneider , 2002:33).

1988-1990 döneminde “Perestroyka” adı altında yürütülen yeniden yapılandırma çalışmaları iktisadi faaliyetlere zamanla bireysel serbesti tanımayı ve rekabetçi bir yapıya geçişi öngörmekteydi. Fakat bu reformlar sadece belirli kişilerin büyük sermaye biriktirmelerine imkan yaratarak, geçiş döneminin ilk başlarında monopol eğilimlerin oluşmasına ve baskı grupların meydana gelmesine neden oldu.

Söz konusu gelişmeler sonucunda Rusya’da kayıt dışı ekonomi kendine özgü bir takım özellikleri ile ön plana çıkmaktadır. Vergiden kaçınma ile beraber sermayenin yurt dışına kaçıışı, açık olmayan muhasebe sistemi ve takas ekonomisi bu sistemde geniş alan kapsamaktadır. Bunun yanında, her hangi bir ürünün yasadışı üretimi, bütçe fonlarının amacı dışında kullanımı, nakdi para kullanılarak çalışanlara gayri-resmi şekilde yapılan ücret ödemeleri Rusya’da kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış biçimlerinden sadece bir kaçını göstermektedir.

Devlet yönetimi ile yakın ilişkiler kurabilen iktisadi birimler kamu kaynaklarını ve çalışanlarını kullanarak çeşitli ayrıcalıklar elde etmekte, kamudaki parasal kaynakları benimsemektedirler. Bu tür durumlara örnek olarak ayrıcalıklı krediler ve gizli ihracat sübvansiyonları sık sık dile getirilmektedir (<http://kiev-security.org.ua/b/232/ch5p9.shtml>). Örneğin, Rusya Merkez Bankası'ndan illegal yollarla çok düşük faizlerle kredi alan girişimler bu kaynakları yine 'özel' ilişki kurdukları bankalara piyasa koşullarında yatırmaktadırlar.

Diğer taraftan, ikili muhasebe sisteminin yaygın olması şirketlerin muhasebe kayıtlarının denetimini zorlaştırmakta ve kayıt dışı faaliyetlerin ortaya çıkarılmasını engellemektedir (http://www.cikrf.ru/-1/int_kolu_2/0503.htm).

Vergi yasalarında ve uygulamadaki belirsizlik vergi kaçırma teşvik etmektedir. 1990'lı yıllarda çok yüksek olan vergi oranları son yıllarda daha ılımlı bir şekilde yeniden düzenlense de, yasaların karmaşıklığı uygulamayı zorlaştırmaktadır. Bu ortamda kaçırılan vergi gelirlerinin tespiti zorlaşmakta ve yasaları ihlal edenler yargılanamamaktadır. S.Leither ve J.Tedstrom tarafından yapılan bir araştırmaya göre, vergi yasalarını ihlal eden her on kişiden dokuzu cezasız kalmaktadır (<http://corruption.rsuh.ru/magazine/4-1/n4-13.shtml>). Dünya fiyatlarından düşük olan petrol ve diğer doğal kaynaklar büyük hacimlerde yurt dışına çıkarılmakta fakat ülkeye ihracat geliri şeklinde çok az kısmı geri dönmekte, ana kısmı ise yurtdışındaki bankalara yatırılmaktadır. Ülkede Gazprom, Lukoil, Avtovaz gibi sanayinin en önemli girişimlerinin mali tabloları ayrıntılı bir şekilde düzenlenmediğinden, büyük miktarlarda paraların aklanmasına imkan yaratmaktadır. Hükümetin YUKOS olayında olduğu gibi hareket ederek bu tür şirketlerin hesaplarına el koyması veya daha sıkı denetime tabi tutması ise ticari çevrelerce tepkiyle karşılandığından çekingenlikle uygulanmaktadır*.

* Rus petrol devi olan YUKOS aynı zamanda dünyanın en büyük özel petrol şirketlerinden biridir. Son dönemlere kadar Mihail Khodorkovsky tarafından yönetilen YUKOS 1990'lı yılların özelleştirme reformları çerçevesinde özel sektöre devredilen büyük Rus şirketlerinden biridir. Ekim 2003'te YUKOS'un hisselerinin %44'lük payı Rus hükümeti tarafından dondurulmuş ve bu olaydan sonra YUKOS yönetim kurulu başkanı Mihail Khodorkovsky hapsedilmiştir. YUKOS'a karşı öne sürülen iddialar arasında, vergi kaçırma dahil, sekize yakın çeşitli suç unsuru yer almaktadır. 2003 yılı dahil, YUKOS yedi milyar dolar vergi kaçırma ile suçlanmaktadır. YUKOS yönetiminin devlete gecikme ve ceza payları dahil, sekiz milyar dolar kadar bir tutarı üç sene içerisinde geri ödeme teklifi Rus hükümetince kabul edilmediğinden şu an itibarı ile YUKOS'un tasfiyesine kesin gözüyle bakılmaktadır. Rus hükümetince YUKOS'a el konulmasının nedeni daha çok vergi suçuna dayandırılrsa da, Mihail Khodorkovsky'nin Rus siyasi hayatına aktif bir şekilde katılma isteği de bir neden olarak gösterilmektedir. Daha geniş bilgi için Bkz: "Khodorkovsky marks first year in jail, Red Business Consulting, (25 .10.2004), www.eng.yabloko.ru/Publ/2004/AGENCIES/041025_rbc.html ve "Putin'in Oligarşiyi Millileştirme Çabaları: Yukos Olayı", Sinan Oğan, <http://www.avsam.org/turkce/yayinlar/stratejikanaliz/makale/makalestran/44.htm>

Sovyetler Birliği zamanında yaygın olan ‘takas ekonomisi’ bugünlerde de varlığını sürdürmekte, bunun sonucunda gerçekleşen ticari işlemlerin parasal değerini saptamak zorlaştığı gibi, vergiler de tahsil edilememektedir. 1990’lı yılların başında yüksek enflasyon dönemlerinde Ruble’nin mübadele aracı olarak işlevini büyük ölçüde kaybetmesi ve yabancı paralar karşısında değerinin düşmesiyle vüsat alan takas ekonomisi birkaç yıl içinde ekonomik işlemlerde egemen olan bir davranış modeline dönüşmüştür. Son yıllarda Ruble istikrar kazanmış olsa da takas işlemleri kimi alanlarda henüz varlıklarını koruyabilmektedir. Çeşitli kaynaklarca yapılan araştırma sonuçlarına göre, enerji sektöründe bazen toplam işlem hacminin yaklaşık %60’ı takas yoluyla gerçekleştirilmektedir (Golovanov ve Perekislov, 2003:184). Kayıt dışı istihdam, başka bir deyişle kayıt dışı işgücü kitlesi ise aşağıda da görüleceğı gibi, üç katlı bir piramide benzemektedir. Rusya’da kayıt dışı ekonomi ile ilgili yapısal bir analiz yapıldığı zaman sadece kayıt dışı üretim faaliyetleri ve bu faaliyetlerden doğan gelirlerin tekrar bölüşümünün yapıldığı alanlar dikkate alınmaktadır. Fakat bu nokta kayıt dışı istihdamın incelenmesinde sorun yaratmaktadır. Çünkü ülkede yasadışı üretim rakamları kayıt dışı ekonomi hesaplanırken dikkate alınmamakta, sadece yasal olan fakat kayıtlara geçmeyen faaliyetler göz önünde bulundurulmaktadır (Golovanov ve Perekislov, 2003:62). Ancak Rusya’da yasadışı üretimden doğan gelirlerin çok geniş bir şekilde yasal faaliyetlerde para aklamak için kullanıldığını dikkate alırsak, bölüşüm ilişkilerini de göz önünde bulundurmak gerekecektir. Bu açıdan bakıldığında Rusya’da kayıt dışı ekonomi piramitinin en üst zirvesinin kriminal birimlerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Bunlar örneğin, narkotik madde ve insan ticareti yapanlar, hırsızlar ve kamu yönetiminde yolsuzluk yapanlardan oluşmaktadır. İstatistiklere göre bu bireyler, kayıt dışı istihdam piramitinin %5-25’lik bir bölümünü meydana getirmektedir (Senchagova, 1998: 493).

Kayıt dışı ekonomi piramitinin orta tabakasını ise küçük ve orta boyuttaki üreticiler, toptancılar, banka yöneticileri, ‘bavul tüccarları’ oluşturmaktadır. Bu tabaka nüfusun gelir düzeyi nispeten orta olan kesimini temsil etmekte ve genel ekonominin motoru şeklinde tanımlanmaktadır. Hepsi birer kayıtlı sektör girişimleri gibi faaliyet göstermek eğiliminde olan bu kurumlar, mevcut düzenlemeler çerçevesinde kayıtlı faaliyet göstermenin maliyetleri yararlarından fazla olduğu için kayıt dışına çekilmektedirler (Senchagova, 1998: 493).

Piramidin en alt tabakası ise fiziki ve beşeri emeklerini başkalarına pazarlayan ve esas işlerinden ilave gelir elde etmek için bu tür faaliyetlere başvuran bireyler grubudur. Bunlar öğretmenler, doktorlar, teknik elemanlar v.b.’dir.

Ana hatlarıyla bu şekilde tanımlayabileceğimiz Rusya’da kayıt dışı ekonominin gerçekleşme şekillerini İnfornel İstihdam ve Saklı Ekonomi, Tarımsal İşlemlerde Kayıtdışılık, Dış Ekonomik İşlemlerde Kayıtdışılık ve Örgütsel Suç Ekonomisi gibi alt başlıkları halinde araştıralım.

4.3.1 İnfornel İstihdam ve Saklı Ekonomi: Yapısal Özellikleri ve Boyutları

Geçiş ekonomilerinin hepsi için infornel ekonomi istihdam yaratma açısından önemli yer tutmakta, nüfusun gelir kaynaklarının şekillenmesi ve mal ve hizmet üretiminde büyük rol üstlenmektedir. Bu ülkelerin genelinde ve bu bağlamda Rusya’da söz konusu sektörün boyutunun yüksekliği iki faktörle açıklanabilir; boyutları firma ölçeği açısından az olan tarımsal faaliyetler ve şehirlerde oluşan küçük girişimcilik faaliyetleri.

Rusya’da infornel sektör kavramıyla küçük iktisadi birimler ve ev ekonomisi çerçevesinde yürütülen, ayrıca mesleğe, uzmanlığa dayanan bireysel ekonomik faaliyetler anlaşılmaktadır (http://www.ruseconomy.ru/nomer1_200101/ec27.html). İnfornel sektör girişimleri ise şirketleşmemiş ve hukuki unvanı bulunmayan birimleri kapsamaktadır.

İnfornel istihdam biçimleri Rusya’da çok çeşitli faaliyet şekillerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu faaliyetlerin bir kolunda örneğin hukukçular, doktorlar, özel ders verenler gibi kalifiye işgücü yer aldığı gibi, diğer bir kolunda asgari geçim düzeyini koruyabilmek için pazara yönelik çok çeşitli, oldukça küçük hacimli üretimle uğraşan hane halkları bulunmaktadır. Dolayısıyla, sayısal bir ölçümün yapılması zorlaşmaktadır. Ayrıca nüfusun büyük çoğunluğunun infornel sektörle ikincil istihdam açısından ilişkisinin bulunması analizi daha karmaşık hale getirmektedir.

Rusya’da infornel sektör ve istihdam konusunda en güvenilir ve kapsamlı değerlendirmeler ‘Nüfusun İstihdam ile İlgili Problemleri’ araştırmalarında bulunmaktadır (www.demoscope.ru/weekly/2003/0107/tema01.php). Söz konusu araştırmalar GOSKOMSTAT tarafından yürütülmekte ve büyük ölçüde uluslararası standartlara cevap vermektedir*.

1999 yılından itibaren GOSKOMSTAT infornel sektörle ilgili ölçümleri yıl boyunca çeyrek dilimler halinde yapmakta ve infornel sektördeki mevsimsel dalgalanmaları belirlemeye çalışmaktadır. İnfornel sektörde istihdam edilen bireylerin gruplandırılması

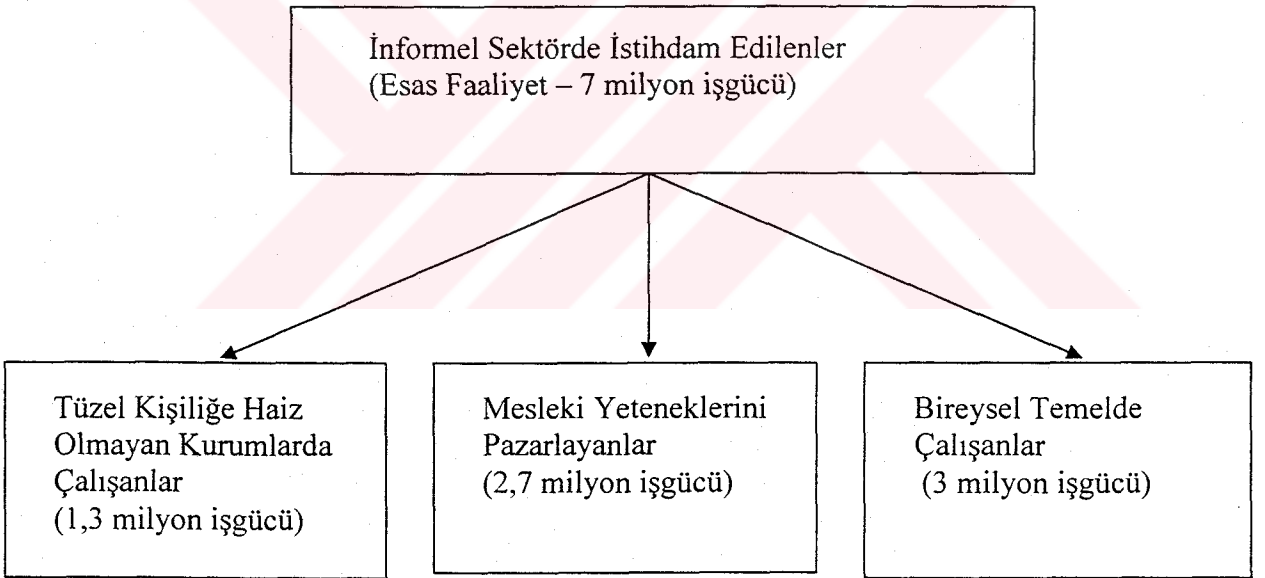
* GOSKOMSTAT –Rusya Devlet İstatistik Enstitüsü

onların çalıştıkları yerler ile ilgili soruların kombine edilmesiyle yapılmaktadır. Bu sorular aşağıdaki faaliyet gruplarına yöneltilmektedir:

1. Küçük girişimlerde, çiftlik işletmelerinde ve tüzel kişiliğe haiz olmayan kurumlarda çalışanlar,
2. Bireysel temelde çalışanlar,
3. Mesleği yeteneklerini kiralayanlar.

GOSKOMSTAT tarafından bu tanımlamalar ışığında 2001 yılına ait yapılan informal sektör değerlendirmelerini Tablo 4.5'ten izlemek mümkündür.

Tablo 4.5 Esas İstihdam Faaliyetleri Olarak 2001 Yılında İnfomel Sektörün Yapısı

Kaynak: *Gimpelson, V;* (27.03.2004), “*Neformalnaya Zanyatost v Rossii*”, www.demoscope.ru/weekly/2003/0107/tema01.php

İnfomel istihdamda önemli payı olan mesleki yeteneklerini pazarlayanlar grubu içerisinde Sovyetler Birliği döneminde memur olarak çalışanların sayısının oldukça yüksek olduğu tahmin edilmektedir (<http://www.789.ru/portal/modules.php?name=news&file=article&sid=2355>). Bunların arasında doktor, öğretmen, öğretim görevlileri ve diğer eğitimli kamu işçileri bulunmaktadır. Bu işgücü Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra birçok kamu kurumunun kapanması ve işten çıkarmalar sonucunda işsiz kalmıştır.

GOSKOMSTAT tarafından 2001 yılı için yapılan bu araştırmada sadece esas işlerdeki informal faaliyetler dikkate alınmış, tamamlayıcı işlerde çalışanlar hesaplamalara katılmamıştır. Bu noktayı da analize dahil ederek GOSKOMSTAT 2002 yılında daha ayrıntılı ve analitik hesaplamaları içeren özel bir çalışma yapmıştır. Bu hesaplama göre informal ekonomi 2002 yılında esas faaliyet sahası olarak 7,136 milyon, tamamlayıcı faaliyet sahası olarak ise 2,054 milyon kişiye istihdam olanağı yaratmıştır (Statisticheskoy Byulleten, 2003:86). Tablo 4.6'dan informal sektördeki söz konusu yapılanmayı görmek mümkündür.

Tablo 4.6 Rusya'da 2002 Yılında İnfomal Sektörün Yapısı

Faaliyet Şekli	Esas İş		İkincil İş	
	Bin Kişi	%	Bin Kişi	%
Tüzel Kişiliğe Haiz Olmayan Kurumlarda	1273	17,8	20	1,0
Bireysel Temelde	3005	12,1	1812	88,2
Mesleki Yeteneklerini Pazarlayanlar	2736	38,3	1824	9,0
Diğer Faaliyetlerde	122	1,7	39	1,9
Toplam İnfomal İşgücü	7136	100	2054	100,0
Ekonomideki Toplam İşgücü	64413	-	2842	-
İnfomal İstihdamın /Genel İstihdam	-	11,1	-	72,3

Kaynak: O Zanyatosti v Neformalnom Sektore Ekonomiki v Rossiyskoy Federatsii v 2002 Godu; (2003), Statisticheskoy Byulletin No:2, Moskova, s.86

Tablodan görüldüğü üzere, ekonomide istihdam edilen bireylerin %11,1'i informal sektörde esas faaliyet sahası olarak çalışmaktadır. İnfomal sektörde işlerin %30,92'i ise ikincil istihdam faaliyetleri olarak gerçekleşmektedir. Ayrıca ikinci işe sahip olan kişilerden %72,3'ü informal ekonomide ikincil iş olanakları bulabilmektedir.

Dolayısıyla informal ekonomi ülkedeki başlıca ikincil istihdam şekli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hem tamamlayıcı hem de esas işlerde en fazla payı olan faaliyet şekli ise bireysel temelde yapılan faaliyetlerdir. Bu faaliyet şekilleri tamircilikten, yazlık arsalarda küçük hacimli üretim faaliyetlerine kadar sıralanabilecek değişik aktivitelerden oluşmaktadır.

İnformel istihdam rakamları son yıllar içerisinde genel olarak yedi milyon işgücü dolaylarında dalgalanmıştır. Bu dönem boyunca informal ekonominin yapısında, Tablo 4.7’den de görüldüğü gibi bir takım değişimler yaşanmıştır.

Tablo 4.7 1998 – 2002 Yıllarında Rusya’da İnformel Sektörün Yapısı ve Gelişimi

Faaliyet Şekli	1998	1999	2000	2001	2002
Bireysel Temelde +Tüzel Kişiliğe Haiz Olmayan İşletmelerde Çalışanlar, (Bin Kişi)	5200	5020	4950	4278	4259
Mesleki Yeteneklerini Pazarlayanlar, (Bin Kişi)	2245	2364	2505	2738	2877
Toplam, (Bin Kişi)	7445	7384	7455	7016	7136

Kaynak: Gimpelson, V; (27.03.2004), “Neformalnaya Zanyatost v Rossii”, www.demoscope.ru/weekly/2003/0107/tema01.php

Tablo 4.7’ye dikkat edersek, bireysel temelde ve tüzel kişiliğe haiz olmayan işletmelerde istihdam edilen toplam işgücünün azalma eğilimi içerisinde olduğu görülebilir. Bu azalmayı genel olarak informal girişim faaliyetlerinin azalması ve kayıtlı ekonomiye geçmelerine bağlı olarak açıklamak mümkün değildir. Yıldan yıla büyüyen ve faaliyet alanlarını çeşitlendiren informal girişimler zaman geçtikçe informal ekonomi tanımına uymadıkları için bu gruplandırmadan çıkarılmaktadır. Bu noktada informal ekonominin kayıt dışı ekonomi içerisinde payı azalsa da bu faaliyetler artık saklı ekonomi tanımına uymakta ve saklı ekonominin boyutlarını yükseltmektedir.

Ayrıca, ekonominin son dönemlerde gösterdiği nispi iyileşme eğilimi ve gelir düzeyinin yükselmesi daha önceki dönemlerde asgari geçim düzeyini korumak için ev koşullarında yapılan üretimin azalmasına neden olmuştur (<http://www.bankreferatov.ru/db/M/0001A972>). Dolayısıyla ev ekonomisi çerçevesindeki informal üretim faaliyetleri terk edilmektedir. Mesleki yeteneklerini kiralayanların sayısındaki tedrici artış ise ekonomideki bu nispi iyileşmenin tam olarak hissedilmediği ve önceki dönemlerde uzmanlığa dayalı alanlarda çalışan kesimin iş arayışında olduğuna delalet etmektedir.

Kayıt dışı ekonominin bir diğer bileşeni olan saklı ekonomi ile ilgili Rusya’da net bir tanım yapılmamakla beraber, informel sektör dışında kalan ve yasal ekonomik faaliyetler çerçevesinde yürütülmesi de, vergilerden ve sosyal güvenlik kesintilerinden kaçınmak suretiyle kayıtlara geçmeyen ekonomik faaliyetleri kapsadığı kabul edilmektedir (Golovanov ve Perekislov, 2003:14). Burada informel sektörden farklı olarak, devletin denetim yolu ile daha yakından temas kurmak istediği ve temel devlet gelirlerinin kaçırıldığı iktisadi birimler analiz konusu olmaktadır. Rusya’da saklı ekonomi ile ilgili analizler daha çok ekonomik faaliyetlerin belirli sınıflara ayrılması ve her grup için kayıt dışı ekonominin payının hesaplanması prensibine dayandırılmaktadır. Burada ilk olarak belirli faaliyetlerin genel ekonomi içerisindeki payı hesaplanmakta, daha sonra ise uzman görüşlerine istinad edilerek kayıt dışı ekonomi rakamları saptanmaktadır. Bu konuda en kapsamlı araştırma P.V.Evgeneviç tarafından yapılmıştır. Evgeneviç’e göre Rusya’da saklı ekonominin en yüksek olduğu alanlar hafif sanayi (%53,8); petrol ve doğalgaz (%20,4) ve gıda sanayidir (%19,8) (Golovanov ve Perekislov, 2003:107).

Evgeneviç diğer sektörler için de sonuçları genelleştirerek Rusya’da saklı ekonominin %15’den daha yüksek paya sahip olduğunu hesaplamıştır (Golovanov ve Perekislov, 2003:107). Son dönemlerde metalürji ve diğer hammadde sektörlerinin ihracat odaklı üretime yönelmeleri kayıt dışı ekonomi içerisinde bu sektörlerin payının artmasına getirip çıkarmıştır. Bu sektörlerde elde edilen gelirler yurtdışındaki bankalarda tutulmakta, ülke içinde harcanmamaktadır.

Çeşitli analizlere göre vergiden kaçma sonucunda her sene bütçenin potansiyel gelir kaynaklarında %30-40’a varan bir gerileme söz konusu olmaktadır (Eliseev ve Kuchеров, 2004:6). Tüzel kişilik şeklinde faaliyet gösteren kurumların sadece %16,6’sı vergi yükümlülüklerini düzenli olarak yerine getirmektedir. Geriye kalan kesimin %49,8’e yakın bir bölümünün vergi borcu bulunmakla beraber, %29,9’u vergi ödememektedir (Eliseev ve Kuchеров, 2004:17).

Vergi ödemesini ihlal eden şirketlerin dağılımına bakarsak %23,8’nün gıda, %15,9’nun genel tüketim malları, %12,1’nin hizmetler, %9,3’nün mali ve finansal sektör ile, %12,3’nün petrol ve metal sanayisinde yer aldığını söyleyebiliriz (Eliseev ve Kuchеров, 2004:19). Buradan vergi ödemesini ihlal eden şirketlerin ağırlıklı olarak ticaret sektöründe bulunduğu görülmektedir. Özellikle küçük boyutlardaki firmalar satılan malların bedelini nakit olarak almaya çalışmaktadırlar. Bu şekilde el değiştiren para miktarı bankacılık

sektörüne intikal etmediği için vergi denetim uygulamaları zorlaşmakta, kayıt dışında kalan gelir rakamlarının bulunması güçleşmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha az vergi ödemek için masrafların yüksek gösterilmesi yönteminden farklı olarak Rusya'da, işletmeler arası borç-alacak takasları daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Ülkede vergilerden kaçınmada kullanılan en yaygın yöntem ise 'obnalichivanie' olarak adlandırılan ve bankalar aracılığıyla hayali firmalara transfer edilen nakit para akışlarıdır*. Rusya'da nakit akışları kullanılarak vergi ödemesinden kaçınma diğer ülkelerden daha farklı bir yapı göstermektedir. 'Obnalichivanie' operasyonunda toplam geliri oluşturan, yüksek vergi ve benzeri kesintilere tabi tutulan ücret, kâr gibi gelir öğeleri ile hayali malzeme alımları gibi nispeten düşük vergiye tabi unsurlar arasında geçiş yapılmaktadır. 'Obnalichivanie' operasyonunda firma diğer bir firmaya gerçekçi olmayan mal veya hizmet sunumu karşılığı olarak bankalar aracılığıyla para transferi yapmaktadır. Para transferini gerçekleştiren firma göndermiş olduğu parayı, üzerinde daha önce anlaşılan komisyon bedeli düşüldükten sonra nakit olarak hayali firmadan geri almaktadır. Bu şekilde sağlanan kara para resmi olmayan ücret ödemeleri, yatırımlar v.b. amaçlar için kullanılmaktadır**. Rusya'da geçerli olan 'obnalichivanie' mekanizması yukarıdaki açıklamalardan anlaşılabileceği gibi, diğer ülkelerde yaygın olan, maliyetleri fazla göstererek vergi matrahını azaltma uygulamasından nitelik olarak tamamen farklıdır. Çünkü maliyetleri fazla gösterme yönteminde firma bir diğer firmadan gerçekte mal veya hizmet satın almakta ve temin edilen malların gerçek fiyatları ile gerçekçi olmayan fiyatları arasındaki fark daha sonra bu iki firma arasında bölüştürülmektedir. Dolayısıyla burada fiili olarak bir mal veya hizmetten yararlanma söz konusudur. 'Obnalichivanie' yönteminde ise işlem baştan sona hayali olduğu gibi hizmeti sunan firma da gerçekte var olmamakta ve vergi beyannamesi vermemektedir.

* 'Obnalichivanie' kelimesi Rusçada 'paraya dönüştürme' anlamına gelmekte olup, İngilizce kitaplarda 'Cashing In' diye bilinmektedir.

**Vergi denetim birimleri tarafından, faturalarda gösterilen ve hayali firma tarafından sağlanmış mal veya hizmetlerin yasal kaynağı sorulduğunda hayali firma zor durumda kalabilmektedir. Bu durumu önlemek için hayali firma hiçbir zaman finansal raporları vergi dairelerine vermemektedir. Hayali firmalar iki- üç ay gibi kısa bir süre içinde faaliyet göstermekte, daha sonradan ortalıktan kaybolmaktadırlar. Rusya'da bu tür firmalara 'bir günlük' anlamına gelen 'odnodnevnik' ismi takılmıştır.

4.3.2 Tarımsal Faaliyetlerde Kayıtdışılık

Rusya nüfusunun %20'den fazlası kırsal kesimde yaşamaktadır. Bu nüfusun tarımsal üretim faaliyetlerinin genelde günlük geçim amaçlı üretimden oluştuğu düşünülse de, aslında çoğu faaliyetler bu sınırı aşmakta ve kayıt dışı kalan üretim ve tüketim söz konusu olmaktadır.

Bu durumu daha iyi incelemek için Sovyetler Birliği'nde var olmuş tarımsal mülkiyet şekillerine ve faaliyetlerine bakmak gerekmektedir. Sovyetler Birliği genelinde resmi tarımsal faaliyetler 'kolhoz' ve 'sovhoz'larda yapılmaktaydı*. Yakın köyleri ve kasabaları kapsayan bu tür tarımsal birimler yüzlerce hane halkından oluşmakta ve gelirlerini belirli dönemlerde parasal ve aynı olarak elde etmekteydiler.

Tarımsal faaliyetlerdeki diğer bir yapılanma ise aile çiftlikleri idi. Fakat bu çiftlikler Sovyetler Birliği'nde kırsal kesimdeki ailelerin birer asgari geçim kaynağı olarak düşünüldüğünden ikinci ekonominin sınırları içerisinde yer almamaktaydı. 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen reformlar sonucunda mülkiyet yapısı tamamen değişmiş olsa da, tarımdaki ikili yapılanma mevcutluğunu korumuştur. Aile çiftlikleri ile beraber, genellikle birkaç hane halkından oluşan ve kolхозları andıran kolektif büyük ölçekli girişimler tarımsal üretim yapısını meydana getirmektedir.

Rusya Federasyonu yasalarına göre hane halkı topraklarında yapılan küçük ölçekli üretim ve diğer benzeri aile çiftlikleri ticari olmayan yasal faaliyet türüdür, dolayısıyla kayıt dışı ekonomiye dahil edilmemesi gerekmektedir (http://wisc.edu/lts/live/basgdsem_ch3.pdp) . Fakat hem aile çiftliklerini hem de kolektif birimlerin faaliyetlerini incelersek, durumun daha farklı bir nitelik arz ettiğini görebiliriz.

Örnek bölge olarak seçilen Pskov bölgesinde konuyla ilgili yapılan araştırma ülkede aile çiftliklerinin genel yapısını geniş ölçüde yansıtabilmektedir. Pskov bölgesi için yapılan bu araştırmaya göre, geçim amaçlı tarımsal gelirler aile çiftliklerindeki toplam gelirin ortalama %30'a yakın bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu noktadan hareketle, eğer tarımsal gelirler aile çiftliği içerisinde toplam gelirin %30'dan daha fazla bir payını teşkil ederse, artık birer geçim sağlayan kurumlar değil, iktisadi girişimler olarak kabul edilmektedir. (http://wisc.edu/lts/live/basgdsem_ch3.pdp). Yukarıdaki kriteri göz önünde tutarak yapılan

* Kolhozlar bünyesinde çeşitli faaliyet şekillerini birleştirdikleri halde, Sovhozlar sadece bir faaliyet dalında uzmanlaşmış tarımsal birimlerdi.

hesaplamalar sonucunda Rusya’da aile çiftliklerinin genel olarak %28’nin girişim, %20’sinin geçimlik, %52’lik bir bölümünün ise sürekli olmayan girişim faaliyetleri ile uğraştığı hesaplanmıştır. Bu rakamlara dikkat edersek aile çiftliklerinde üretilen toplam tarımsal üretimin en az %28’lik bölümünün kayıt dışı tarımsal üretim çerçevesinde ele alınması gerektiğini söylemek mümkündür.

Aile çiftlikleri günümüzde kolektif çiftliklere oranla daha fazla makine ve canlı hayvana sahip olmakta, daha fazla meyve sebze ve diğer tarımsal ürün üretimi gerçekleştirmektedirler. Ayrıca aile çiftliklerinin diğer piyasa kurumları ile olan ilişkisi zaman geçtikçe çeşitlenmekte ve genişlemektedir. Örneğin, 1986-1990 yıllarında aile çiftlikleri üretim için gerekli girdinin %78-85’lik bölümünü devlet mülkiyetindeki birimlerden elde ettikleri halde, 1996-1998 yıllarında %40-42’lik hissesini perakendeci, toptancı ve benzeri kurumlardan sağlamışlardır (Timofeev, 2001:12). Diğer taraftan, aile çiftlikleri ile büyük ölçekli kolektif girişimler arasındaki ilişki ağı da genişlemekte, bu birimler arasında parasal ve aynı transferler artmaktadır. Örneğin, aile çiftliklerinde makineyle yapılan üretimin 1/3’ü büyük ölçekli kolektif birimlerin üretim araçları kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Aile çiftlikleri günlük iktisadi faaliyetlerinde girdi taşıma işlemlerinin %42’sini, tohum temininin %58’ni, yapı malzemeleri ve kerestenin %29’nu, yakıtın %19’nu, genellikle, toplam girdi ve hizmetlerin %26’sını büyük ölçekli kolektif girişimlerden sağlamaktadırlar (http://wisc.edu/lts/live/basgdsem_ch3.pdp).

Bu işlemler kolektif girişimler için bir gelir yaratıcı faaliyet olmakla beraber, hiçbir şekilde kayıtlara geçmemektedir. Bu iki sektör arasında bağlantı geliştikçe doğal olarak kayıt dışı aynı transferler de yükselmektedir.

Üstteki bölümlerde aile çiftliklerinin yasalarca geçim sağlamaya yönelik birimler olarak kabul edildiğini, fakat bu çiftliklerin önemli bir kısmında nakdi gelirlerin geçimlik düzeyin çok üstüne çıktığını belirtmiştik. Devletin bu gelirleri vergilendirmemesi fakat tarımsal girişim diye tanımladığı birimleri sıkı bir şekilde vergi takibine alması 1990’lı yılların sonunda bu girişimlerin aile çiftliklerine dönüşme sürecini başlatmıştır. Örneğin, 1999 yılında bölgedeki bireysel tarımsal girişimlerin %35’i aynı boyutlardaki toprak alanında faaliyetlerini sürdürmekle beraber, yerel otoritelere aile çiftliği olarak kayda geçirilmeleri için başvuru yapmışlardır (http://wisc.edu/lts/live/basgdsem_ch3.pdp). Bu tür ‘manevra’lara yasalarca izin verilmesi kayıt dışı kalan tarımsal gelirlerin boyutlarını yükselterek analizi zorlaştırmıştır.

Böylece 1990'lı yıllar sonrası tarımsal iktisadi liberalizasyonun sağlanması, kolektif ve devlet girişimlerinin özelleştirme programları tarımsal reform için gerekli ön koşulları sağlamaya yöneltirse de, etkin bir sonuç vermemiş ve tarımsal yapılardaki formal olmayan bağlantıların kuvvetlendirilerek sektörün kayıt dışına çekilmesini önlemede başarılı olamamıştır.

4.3.3 Dış Ekonomik İşlemlerde Kayıtdışılık

Geçiş döneminin başlangıcında Rusya'da iç pazardaki tüketim malı eksikliği keskin bir şekilde hissedilmekteydi. Üretimdeki düşüş uzun sürdüğü için tüketim mallarının fiyatları yükselmisti. İhtiyaç duyulan üretimin yeniden yapılanmaya başlayan kamu iktisadi birimlerince karşılanamaması kıt olan bu ürünlerin ülkeye getirilmesini ve ticaretini teşvik etmekteydi. Düzensiz yapılan ve kişilerin kendi beraberindeki eşyalarla Rusya'ya soktukları bu mallar ülkede bavul ticaretinin hızla genişlemesine neden oldu.

Diğer taraftan, o ana kadar devlet kontrolünde olan doğal kaynakların özelleştirme yolu ile özel kişilere satışı başladı. Bu kaynakları kullanan girişimciler petrol, kömür, doğalgaz ve diğer hammaddelerde yurtiçi fiyatlar ile dünya fiyatları arasında olan farklılıktan daha çok yararlanmak için ihracat kanallarını arttırmaya çalışmaktaydılar. Fakat geniş kâr imkanları sağlayan sektörlerin getirilerini devletle bölüşmek istemeyen söz konusu girişimciler önceki bölümlerde sözünü ettiğimiz 'hayali operasyonlar' yoluyla kayıt dışı işlemlere yöneltmekteydi.

Görüldüğü gibi, 1990 sonrası Rusya'da dış ekonomik işlemlerde kayıt dışılık 'hayali ihracat' ve bavul ticaretinden oluşan iki ana eksenle ortaya çıkmıştır.

Rusya'nın ihracat yapısının ağırlıklı olarak kereste-ormancılık ürünleri, değerli metaller ve petrol gibi minerallerden oluştuğunu söylemiştik. Bu ürünler ihracatın %80'ni oluşturmaktadır (Golovanov ve Perekislov, 2003:81). Rusya'nın büyümesinde ihracata yönelik hammadde sektörünün genişlemesinin çok önemli yeri vardır. Bununla beraber, genişleyen ormancılık, renkli metaller, enerji ve su ürünleri sanayileri Rusya'da iktisadi yasaların en çok ihlal edildiği faaliyet alanları konumuna gelmiştir. Bu alanlarda en çok karşılaşılan ihlaller ülkeden kanunsuz hammadde çıkışı, KDV ödemelerinden yayınma ve bütçeden kanunsuz KDV iadeleri olarak gerçekleşmektedir. Ormancılık alanında faaliyet gösteren özel şirketler yine bu alanda çalışan ve hiçbir engelle karşılaşmayan kamu girişimleri

ile bağlantı kurmakta ve buradan temin ettikleri hammaddeleri herhangi bir yasal prosedüre uymaksızın yurtdışına çıkarmaktadırlar (Golovanov ve Perekislov, 2003:86).

Özellikle 1998 krizinden sonraki devalüasyonla beraber ülkede hayali ihracat yaparak haksız KDV iadesi almaya çalışan yeni bir sektör ortaya çıkmış, bu tarihten itibaren ihracat vergi iadeleri daha hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Örneğin, sadece Kuzey Batı Federal Bölgesi'nde 2001 yılında hayali ihracat yapan girişimlere KDV iadeleri şeklinde 52,3 milyon ABD doları tutarında kaynak transferi yapılmıştır (Golovanov ve Perekislov, 2003:86).

İhracatçı şirketler işlemlerde iz bırakmamak ve denetimi zorlaştırmak için genelde diğer şirketler üzerinden ihracat yapmakta ve KDV iadesi talep etmektedirler*.

İthalat yönünden bakıldığında yasal olmayan faaliyetlerin esas şekli gümrük vergisinden yayınmak için ithalat faturalarının düşük gösterilmesidir.

Rusya ithalatının önemli özelliklerinden biri de kurumlar düzeyinde olmakla beraber, özel kişilerce yapılan ve kargolarla gerçekleştirilen düzensiz ithalattır. Bu işlemler içerisinde en fazla dikkat çeken unsur 'bavul ticareti'dir. Düzensiz yapılan bu ithalat kalemi ülkenin dış ticaretinin %10-12 hissesini oluşturmaktadır (<http://bolshe.ru/unit/110/books/3420/s/1>).

Bavul ticaretinin yapıldığı esas ülkeler Türkiye, Çin, İtalya, Hindistan, Tayland, Polonya ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleridir. Bu ülkelerle yapılan bavul ticaretinin hacmi yılda 10 milyar dolara kadar yükselebilmektedir. Örneğin, GOSKOMSTAT'a göre 1998 yılında bavul ticaretinin hacmi 15,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bunun %84,2'ni BDT dışındaki ülkelere yapılan ithalat teşkil etmiştir (<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/YAYIN/kitap/rusya.htm>). Kimi dönemlerde bu alanda 2 milyona kadar kişi faaliyet göstermektedir (<http://samvak.tripod.com/pp128.html>).

Rusya'nın bavul ticareti yaptığı ülkelerin başında Türkiye ve Çin gelmektedir. İstanbul'da 'Laleli piyasası'nda merkezleşen bavul ticareti esas olarak tekstil ürünlerinin

* Örnek: Karelia vilayetinde likör ve diğer alkol ürünleri üreten A firması Moskova'da bulunan 'hayali' şirket aracılığıyla toplam değeri kayıtlarda 1 milyon dolar olarak gözüken, yangın söndürme cihazlarında programlaştırmaya yönelik sistem bilgilerini içeren CD'leri ihraç etmiştir. Anlaşmaya göre CD'ler ABD'de bulunana alıcı firma tarafından Polonya'da kabul edilecekti. Rus gümrük birimlerinin ihracattan hemen sonra başlattıkları araştırma sonucunda Moskova'da böyle bir şirket kayıtlarının olmadığı anlaşıldı. Letonya Gümrük İdaresi yetkililerinin verdiği rapora göre ise bu CD'ler Polonya'da hiçbir kişi veya kurum tarafından istenmemiş, ayrıca, CD'lerin içerisinde hiçbir bilgi bulunmamıştır. Söz konusu hayali ihracat neticesinde A şirketi devletten daha önce 224.137 ABD doları tutarında vergi iadesi almış bulunmaktaydı.

kapsamakta ve yıllık hacmi 1,5-2 milyar dolar arasında değişmektedir(<http://samvak.tripod.com/pp128.html>).

Rusya'nın Çin'le yaptığı bavul ticareti daha hızlı gelişmekte ve bankalar dahil, çoğu kayıtlı sektör girişimleri ile iç içe olmaktadır. Bu ticarete ortak olan Dalovk, Primsotsbank veya Regionbank gibi büyük bankalar ise ticaretin finansmanında yer almakta ve Çin'e para transferi gerçekleştirmektedirler. Yine bir başka rapora göre, sadece Khabarovsk bölgesi ile Çin'in Heilongjiong vilayeti arasında gerçekleştirilen bavul ticaretinin hacmi 2002 yılında 1,5 milyar dolara yükselmiştir (<http://www.isn.ethz.ch/researchpub/publihouse/rrr/docs/rrr020327.pdf>).

Bavul ticareti tek yönlü olarak sadece ithalat şeklinde yapılmamaktadır. Bavul ticareti yapan Ruslar sadece ithalat yapmamakta, bunun yanında gittikleri ülkede finansman sorununu aşmak için kendileriyle Rusya'dan bir takım mallar getirmektedirler. Örneğin, Hindistan'la bavul ticareti yapan Ruslar New-Delhi'de Rus kozmetik ürünleri, saat, kamera ve saç kurutucusu satmakta ve hazır giyim, deri ürünleri, mücevherat v.b. eşyaları satın almaktadırlar.

Dış ticarete kayıt dışı olarak gerçekleştirilen bir diğer işlem ise Rusya'ya özgü 'tolling' operasyonlarıdır (Arkhipova, 2004:146). Tolling operasyonlarında yurt dışındaki bir firmayla hammadde ihracatına yönelik bir anlaşma yapılmakla beraber, söz konusu hammadde yurtdışına gönderilmemekte ve girdi şeklinde kullanılan bu malzemeler daha sonra nihai ürün olarak yurtdışına çıkarılmaktadır. Fakat resmi kayıtlarda hammadde ihracatı şeklinde gösterildiği için bu ürünlerin hazırlanışı sırasında meydana gelen katma değer kayıtlarda görünmemekte ve vergilendirilmemektedir. Yapılan incelemelere göre Rusya'da üretilen temiz alüminyumun %80'i bu yolla yurtdışına çıkarılmaktadır. Önceleri sadece alüminyum ile başlayan bu tür işlemler bugün diğer metalürji, tekstil ve benzeri sanayi dallarına yayılmakta ve büyük bir vergi kaybına neden olmaktadır (<http://bolshe.ru/unit/110/books/3420/s/1>).

Yukarıda üzerinde durulan noktaları genelleştirecek olursak, Rusya'nın dış ekonomik işlemlerinde kayıt dışılığın çok çeşitli faaliyet dallarını kapsadığını görmek mümkündür. İhracat yönünden esasen ülkedeki zengin maden yataklarına ve deniz ürünlerine, ithalat yönünden ise hafif sanayi ürünlerine dayanan kayıt dışı faaliyetler, kimi zaman tolling işlemlerinde olduğu gibi, iç piyasa ile de yakından temas etmekte ve açığa çıkarılması zorlaşmaktadır. Gümrük yasalarındaki karmaşıklık, özellikle gümrük birimlerindeki yaygın

rüşvet olgusu bu tür yasadışı işlemlerin gerçekleşmesi için uygun ortam yaratmaktadır. Ayrıca gümrük kurumlarında, gümrük bütçesinin gelir kısmı ile ilgili konan 'plan' zorunluluğu bu birimlerin dikkatini esasen ithal mallara yöneltmekte ve hayali ihracat operasyonları denetimsiz kalmaktadır (Golovanov ve Perekislov, 2003:199).

Ülkenin dış ticaretinin kimi yıllarda %8-%10 gibi önemli bir bölümünü oluşturan bavul ticareti, girişi yapılan malların gerçek değeri üzerinden gümrük vergisine tabi tutulmaması nedeniyle Rusya'yı büyük miktarda vergi kaybına uğratmakta ve iç pazardaki dengeleri bozmaktadır. Devlet konunun güncelliğini dikkate alarak Shangay İşbirliği Örgütü ve diğer ülkelerin yetkili mercileri ile bu ticareti sınırlandırmaya yönelik faaliyetler içine girse de, iç piyasada talebi karşılanamayan ürün çeşidinin çokluğu nedeniyle bavul ticareti bugünkü durum itibarı ile varlığını korumaktadır*. Fakat, 1990'lı yıllarda belli koşullara bağlı olarak meydana gelen bavul ticareti bu koşulların değişmesi ile beraber önemli ölçüde azalmıştır. Son yıllarda gerçekleşen büyüme ve buna bağlı olarak artan gelirler sayesinde, daha önce yalnız geçim sağlamaya yönelik olan bu tür faaliyetler azalmaya başlamıştır. Şöyle ki, 1997 -2002 döneminde bavul ticareti 20,7 milyar dolardan 14,5 milyar dolara gerilemiştir(Eskinacı ve İlyas, 2003:28). Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü'ne muhtemel giriş tarihi olan 2007 yılına kadar bavul ticaretinin tedricen ortadan kalkması beklenmektedir.

4.3.4 Rusya'da Kriminal Gelir Faaliyetleri

Kriminal ekonomi Rusya'da özellikle örgütsel suç ekonomisi kavramı altında popüler bir nitelik kazansa da ifade ettiği anlamlar açısından değişik alanları kapsayabilmektedir. Çünkü kriminal ekonomi kavramı geniş anlamıyla, yasadışı üretimle beraber, yasal yollarla kurulmuş ve devletin iktisadi faaliyet olarak tanımladığı alanlarda faaliyet gösterip, sonuçlarını gizledikleri her türlü aktiviteleri kapsamaktadır (<http://traccc.jurfak.spb.ru/content.asp?cnt=37k>). Kriminal ekonomi bir birinden nitelik itibarı ile farklı olan iki alt sistemi içermektedir.

İlk sistem temelde yasal olmakla beraber, sonuçlarının gizletildiği ve çarpıtıldığı faaliyetleri kapsamaktadır. Burada yasal şekilde faaliyet gösteren, kamu düzenine uygun mal ve hizmet üretimi ile uğraşan girişimcilerin kârlarını artırmak ve devletten bir takım özel

* Bavul ticaretini azaltmaya yönelik en son tedbir 2004 Ocak ayında uygulamaya kondu.Yeni uygulama ile 50 kilodan fazla ve parasal değeri 65.000 rubleyi (2200\$) geçen ve yolcuların beraberlerinde taşıdıkları yüklerin, ticari amaçla taşındığı gerekçesiyle %30 cari gümrük vergisinin üzerinde bir vergiye tabi tutulacağı karara bağlandı.

ıkarlar sağlamak amacıyla gerçeklere uymayan faaliyetleri söz konusu olmaktadır. Bu alt sistem bizim buraya kadar incelediğimiz vergi kaçırma, çeşitli hayali operasyonlar kullanarak devletten haksız vergi iadesi ve teşitikler alınması gibi faaliyet sonuçlarını içermektedir.

Kriminal gelir faaliyetleri diye adlandırdığımız ikinci alt sistem ise bu bölümün esasını oluşturacaktır. Rusya’da bilimsel araştırmalarda ‘kriminal gelir faaliyetleri’ kavramı ile devlet tarafından gerçekleştirilmesi yasaklanan gelir getirici faaliyetler kastedilmektedir. Bu bağlamda ülkede narkotik madde ticareti, insan ticareti, yer altı silah üretimi, organ ticareti v.b. faaliyetler kriminal gelir faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır (Golovanov ve Perekislov, 2003:151). Eliseeva tarafından Rusya için yapılan bir değerlendirmede kriminal iktisadi faaliyetlerin daha geniş anlamda aşağıdaki unsurları kapsadığı gösterilmektedir (Golovanov ve Perekislov, 2003:151; <http://kiev.security.org.ua/b/232/chp1.shtml>).

- mal varlığının alınması,
- döviz ve kamu kağıtları üzerinde yapılan sahte işlemler,
- sahte para basımı,
- görevi kötüye kullanma ve rüşvetçilik,
- tüketicici haklarının çiğnenmesi, tketicicilerin aldatılması,
- narkotik madde üretimi ve ticareti,
- mal kaçakçılığı,
- Özelleştirmeye bağlı olarak meydana gelen rüşvet ve yolsuzluklar.

Kriminal gelir faaliyetleri çok çeşitli olduğu kadar, buradan elde edilen gelirlerin de büyük olduğu tahmin edilmektedir. Fakat, araştırmalarda daha fazla ölçülebilir kriminal gelir öğeleri üzerinde durulmakta ve diğer faaliyetler göz ardı edilmektedir. Bu durum konuyu her yönüyle incelemeye engel olmakta, fakat kriminal gelir faaliyetlerinin dağılımı konusunda ipuçları verebilmektedir. Örneğin, St–Petersburg’daki kriminal faaliyetleri inceleyen araştırma grubu genel olarak Rusya’da kriminal gelir faaliyetlerinin altı alt dilimden oluştuğunu saptamış ve ayrıntılı paylarını hesaplamışlardır. Bu sonuçları Tablo 4.8’den izlememiz mümkündür.

Tablo 4.8 Rusya’da Kriminal Gelir Faaliyetlerinin Dağılımı ve Sınıflandırılması

Faaliyet Türü	Toplam İçindeki Payı(%)
Mal Kaçakçılığı	38,5
Narkotik Madde Üretim ve Ticareti	20,8
İnsan Ticareti	14,7
Alkol ve Benzeri Ürünlerin Ticareti	11,3
Yasak Silah Üretimi ve Ticareti	7,8
Yasadışı Şans Oyunları	6,9

Kaynak: *Golovanov , N.M. ve Perekislov V.E ; (2003) , Tenevaya Ekonomika i Legalizatsiya Prestupnih Dohodov , PiterYayınevi St-Petersburg, s.160*

Buradan görüldüğü gibi, söz konusu örnekte araştırmacıların kendi bakış açılarına göre inceleme projelerini hazırlamaları sadece altı tür kriminal gelir faaliyeti ile sınırlı kalmalarına neden olmuştur. Bu noktada rüşvetçilik, organ ticareti ve diğer gelir faaliyetleri inceleme dışı tutulmuştur. Tabloda en fazla paya sahip kriminal gelir faaliyetinin mal kaçakçılığı olduğu dikkat çekmektedir. Bu unsurun payının yükselmesinde elektronik ticaretle beraber meydana çıkan kredi kartı hırsızlıklarının da önemli payı vardır. Genelde, konusu suç sayılan faaliyetler Rusya’da hızlı bir biçimde gelişim geçirmekte ve geleneksel suç konularından entelektüel suç faaliyetlerine geçiş yaşanmaktadır. Örneğin, hırsızlık ve soygunculuk gibi faaliyetlerin toplam suç faaliyetleri içindeki payı azalmakta ve bilgisayar teknolojilerine dayanan suç faaliyetlerin (para çalma, kredi kartlarının usulsüz kullanımı v.s.) payı yükselmektedir (<http://tracce.jurfak.spb.ru/content.asp?cnt=37k>). Diğer taraftan bu faaliyetler giderek daha büyük oranda örgütlenmiş gruplar tarafından gerçekleştirilmekte ve daha etkin bir biçimde yürütülmektedir. Rusya İçişleri Bakanlığı’nın 2003 yılı için yayınladığı son istatistiklere göre, günümüzde ülkede örgütlü gruplara ait olan 80.000 kişi bu alanda faaliyet göstermektedir. Bunlar 11.500’ü kamu kuruluşları, 4000’i A.Ş. , 550’si büyük banka v.s. birimler olmak üzere 40.000’den fazla üretici birimi denetim altında tutmaktadırlar (<http://kiev.security.org.ua/b/232/chp1.shtml>).

Kriminal gelir faaliyetlerinin gelişimi 1990’lı yıllardan günümüze kadar gerçekleşen bir çok ekonomik ve toplumsal değişimlere bağlı olarak değişken bir yapı izlemiştir. 1992-1994 döneminde Rusya’da 135.000’e kadar kamu işletmesi özelleştirilmişti (<http://www.ovsem.com/user/skiot/2.shtml>). Fakat serbest piyasa düzeninde rekabet edecek bu yeni iktisadi birimlerin faaliyetlerini düzenleyecek hukuki-ekonomik temelin hazır

olmaması iktisadi ortamı kötüleştirmişti. Üstteki bölümlerde sözünü ettiğimiz ‘ödeme belgesi’ sistemi uygulaması sayesinde devlet işletmeleri çok düşük bir bedelle özel kişilere devredilmekte, bu işletmeleri daha sonra üretim amaçlı olmayan faaliyetlerde kullanılmakta ve spekülasyonlara konu olmaktaydı. Bu şekilde ani bir dönüşüm kısa bir zaman aralığında küçük-orta girişimci sınıfının meydana gelmesine imkan verse de, bir çok olumsuz sonuçları beraberinde getirmiştir. Özelleştirilen çoğu devlet işletmelerinin sahipliğine rüşvet veya mafya aracılığı ile baskı grubu oluşturabilen kişiler getirildi (http://www.ptpu.ru/issues/9_99/3_6_99.htm). Böylece özelleştirme faaliyetleri doğal olarak en fazla kriminallaşmış alanlardan birine dönüştü. Ödeme belgesi yöntemi ile özelleştirme hareketlerinin tabana yayılması, devlet işletmelerine ait ödeme belgelerinin, kamu kurumlarında yüksek görevli bireylerce çeşitli usulsüzlüklerle ve zor kullanılarak benimsenmesi nedeniyle başarısız oldu. Bu şekilde ödeme belgesi yöntemi zaman içerisinde kaynakların çoğunun oligarşik grupların eline geçmesiyle sonuçlandı. Ayrıca elde dolaşan çeklerin içerisinde kısa sürede önemli miktarda sahtelerinin karışması bu uygulamayı sürdürülemez hale getirmekteydi.

Mali finansal alanlarda kriminal faaliyetler daha hızlı bir gelişim göstermiş ve 1993-2000 döneminde sayısı yedi defa yükselerek 40.592’ye yükselmiştir. Bunun yanında kasıtlı olarak tamamlanmamış borç alacak sözleşmelerinden, yasal olmayan sigorta faaliyetlerinden, maddi karşılıkları olmadan çıkarılan borçlanma kağıtlarından doğan zararlar 1990’lı yılların sonlarına kadar 20 trilyon Rublelik bir kayıp meydana getirmiştir (<http://traccc.jurfak.spb.ru/content.asp?cnt=37k>).

Bu gelişmelere bağlı olarak meydana gelen kriminal olay sayısı durmadan yükselmiştir. Bir bütün olarak, 1996-2001 yılları arasında kriminal gelir faaliyetlerinin gösterdiği gelişim Tablo 4.9’dan izlenebilir.

Tablo: 4.9 Kriminal Gelir Faaliyetlerinin 1996-2001 Yıllarında Gelişimi

Yıllar	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Kriminal Olay Sayısı	148000	168020	194340	233490	261120	294450
Bir Önceki Yıla Göre Artış (%)	100	13,0	15,6	20,3	12,5	12,7

Kaynak: Kiolanov, P.B; (10.07.2004), “Organizovannie Formy Ekonomicheskoy Prestupnosti v Rossi”, http://www.crime.vl.ru/docs/stats/stat_42.htm

Tablodan çıkan sonuç kriminal gelir faaliyetlerinin yıllar itibarı ile mutlak olarak sürekli arttığı, fakat 1999 yılından sonra artış hızının yavaşladığıdır. Fakat, bu rakamlar sadece resmi istatistiklerce yüze çıkarılabilen faaliyetleri ifade ettiğinden sonuçları daha dikkatli yorumlamak gerekmektedir. Aslında artış hızının yavaşlaması, örgütsel grupların ve bunlarla ilişkide olan bireylerin faaliyetlerinin yüze çıkarılmasındaki zorluklardan kaynaklanmaktadır. Rusya için bu tür faaliyetlerin en önemli özelliği oldukça gizli nitelik taşımasıdır (<http://kiev-security.org.ua/b/232/ch1p2.shtml>). Çeşitli kaynaklara göre bu tür faaliyetlerin sadece %21,6'lık bölümü hukuki birimler tarafından bulunmakta geriye kalan kısmı ise denetlenememektedir*.

Bugün Rusya'da ekonominin her alanında kontrolü eline geçirmeye çalışan mafya gruplarının, çoğunlukla büyük şirketlerde ve yerel yönetim organlarında temsilcileri bulunmaktadır(<http://www.american.edu/traccc/Publications/Shelley%20Pubs/Shelley%20Can%20Russia%20Fight%20Org%20Crime%20&%20Corruption.pdf>).

Özellikle Boris Yeltsin döneminde merkezi hükümetin zayıflaması sonucunda bazı vilayetler tamamen mafyanın eline geçmiş durumdadır. Bu gelişmeler sonucunda bugün Rusya'da bankacılık sisteminin %60-80'i, genelde özel sektörün %40-%60'ı tamamen mafya birimleri tarafından kontrol edilmektedir (<http://traccc.jurfak.spb.ru/content.asp?cnt=37k>). Bu durum, ülkedeki yabancı yatırımcıları endişelendirmekte, ülkenin vergi temelini çökertmekte ve bankacılık sektörünün gelişimini engellemektedir. En fazla negatif etki ise sermayenin ülkeden kaçışı sonucunda meydana gelmektedir. Diğer ülkelerdeki mafya grupları narkotik madde ticareti, haraç toplama ve diğer faaliyetlerden elde ettikleri gelirlerinin genelde önemli kısmını kendi ülkelerinde akladıkları halde, Rus mafyası gelirlerinin çok az bir bölümünü ülkeye geri getirmektedir (<http://worldbank.org/html/prddr/trans/ianfeb/97/art4.html>).

Rusya'da kriminal gelir faaliyetleri, örgütsel suç gruplarının ordu ve askeri makamlar, bankacılık-finance kesimi ve rüşvetçi devlet mekanizması ile yakın ilişkileri sayesinde daha karmaşık bir yapı arz etmektedir. Bu gruplar kimi durumlarda tüm vilayetleri etki altına alabilmekte ve normal iktisadi faaliyetlerle de uğraşmaktadırlar. Sonuçta yasal iktisadi

* Aslında mafya gruplarının hukuki birimlerde ve devlet sektöründe aldığı rol ve yer bu tür faaliyetlerin araştırılmasına imkan vermemekte, dolayısıyla denetlenememektedir. Konu, gerçek göstergelerden daha çok iktisatçı ve hukukçuların tahminleri esasında incelenmekte ve istatistikler buna göre çıkartılmaktadır. Bkz. <http://www.rime.vl.ru>

faaliyetlerle kriminal faaliyetlerin bir birinden ayrılması zorlaşmakta ve yasaların uygulanması mümkün olmamaktadır*.

Örgütsel suç gruplar gelirlerinin önemli kısmını yurtdışında bulunan off-shore bölgelerdeki bankalara yatırmaktadırlar. 1990'lı yıllarda İsviçre bankalarıyla başlatılan off-shore girişimlerini Rus mafyası bugün başka ülkelere de yaymış bulunmaktadır. Örneğin, Rus mafyasının içinde bulunduğumuz dönemde en fazla para akladığı bölge Güney Kıbrıs'tır. Çeşitli hesaplamalar göre Rusya'dan Güney Kıbrıs'a ve başka ülkelere her ay ortalama olarak iki milyar dolar sermaye kaçırılmaktadır (<http://kiev-security.org.ua/b/232/ch1p2.shtml>)**.

Söz konusu gelişmelerin etkisiyle bankacılık ve finans sektörü ülkede para aklama mekanizmalarına çevrilmiştir. Zamanla, para aklama hizmeti vermeyen bankalar bu hizmeti sunan ve kârlarını arttıran diğer bankalar karşısında rekabet edememiş ve iflas etmişlerdir.

4.4 Rusya'da Kayıt Dışı Ekonomiye Toplu Bir Bakış

Önceki bölümlerde Rusya'da kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin nedenleri ile kayıt dışı ekonominin geçiş dönemi boyunca ortaya çıkış biçimlerini inceledik. Ülkede dönemler itibarı ile kayıt dışı ekonominin gelişimi ve eğilimini belirleyebilmek için ise kayıt dışı ekonominin azaltılmasına yönelik gerçekleştirilen reformları ve ekonomide meydana gelen değişimleri birlikte ele almamız gerekmektedir. Bu noktada özellikle 1998 sonrası dönemde ekonomide sağlanan büyüme eğiliminin sonuçları üzerinde duracağız.

Kayıt dışı ekonominin etki alanının genişlediği ve büyüdüğü düşüncesi yerleştikçe sorunun çözümü ve analizi ile ilgili çeşitli düşünceler ortaya konmuştur. Bu tartışmalar içinde üzerinde en fazla durulan konu ise kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin ne şekilde yapılacağıdır. İlk dönemlerde bu konu üzerine yoğunlaşan iki yaklaşım ağırlık kazanmıştır: Bunlardan biri radikal liberal yaklaşım, bir diğeri ise bu yaklaşımın daha ılımlı forması olan repressif yaklaşım idi (Senchagova, 1998:495).

* Rusya'da kriminal gelir faaliyetleri açısından dikkat çeken en önemli konu 'krisha' olgusudur. 'Krisha' kriminal bir gruplaşma olup, bir veya birden fazla firmanın iktisadi faaliyetlerini kontrol etmekte ve devlet katında ilgili firmaların çıkarlarının korumaktadır. Piyasaya yeni firmaların giriş ve çıkışlarını kontrol eden 'krisha'lar, aynı zamanda firmalar arası anlaşmazlıkları formel olmayan yöntemlerle düzenlemektedirler.

** Rusya İçişleri Bakanlığı'nın yayımladığı bir raporun sonuncuna göre ise 1991 yılından bu döneme kadar ülkeden 150 milyar dolar tutarında sermaye kaçırılmıştır. Bu miktarın %40'ını doğrudan mafya tarafından yurtdışına çıkarılmıştır (<http://worldbank.org/html/prddr/trans/ianfeb/97/art4.html>).

Radikal liberal yaklaşım 1991-1992 yılında uygulanmaya başladı ve hızlı sermaye oluşumu ile ilgili düzenlemeleri beraberinde getirdi. Aşırı denetim ve gözetim politikası olarak da bilinen bu yaklaşım tahmin edilenin tam tersine kayıt dışı ekonominin hızla yükselmesine ve finansal klan gruplarının meydana gelmesine neden oldu (<http://bankreferatov.ru/db/M/00025C8A>). Esasen, küçük sermaye grupları üzerine yoğunlaşan bu önlemler ülkede küçük ölçekli kayıtlı girişimlerin tedricen ortadan kalkmasına getirip çıkardı. Böylece o dönem için popüler olan tüm ekonomiyi kayıt altına almak için yasal-kayıtlı işletmelerden başlanması gerektiği düşüncesi gerçeğe dönüşmedi ve sözkonusu yaklaşım terk edildi (<http://bolshe.ru/unit/110/books/3420/s/1>).

Repressif yaklaşım ise radikal liberal yaklaşımın sosyal negatiflerine bir düzeltme olarak ortaya kondu. Bu yaklaşımda, kayıt dışı işlemlerin azaltılması ile ilgili olarak İçişleri ve Maliye Bakanlıklarının, Sosyal Güvenlik Kurumu'nun ve Vergi Polisi'nin birlikte harekete geçmesi gerektiğine değinilmekteydi. Bireylerin gelirlerinin kontrol edilmesine karşı verdikleri tepkilerden kaçınmak için harcamaların izlenerek dolaylı bir yolla gizli gelir kaynaklarına ulaşılması planlanmaktaydı. Fakat bu yöntemin uygulanması sırasında ağırlık bir bütün olarak kayıt dışı ekonomi ile doğrudan mücadele için gerekli olan yapısal parametrelere değil, bireylere verildiğinden başarıyla yapılamadı. Sonuç, yine bu tür baskıcı politikalardan kaçmaya çalışan kayıt dışı faaliyetlerin yükselişi oldu. Genel olarak 1992-1995 döneminde bu gelişmeler karşısında Rusya'da kayıt dışı ekonominin %10-15 düzeylerinden %40'lara kadar yükseldiği tahmin edilmektedir. Dolayısıyla, yukarıda bahsettiğimiz yaklaşımların her ikisi başarısız oldu ve söz konusu yaklaşımlar 2000'li yıllarda terk edildi.

1998 krizinden sonra bankacılık sisteminin temellerinin oldukça zayıf olduğu ortaya çıktı. Sadece para aklama amacıyla kurulmuş olan bankaların büyük çoğunluğu iflas ederek piyasadan çekildi. Merkez Bankası'nın 1999 Ocak'ta kabul ettiği bir kararname ile sermaye yeterlilik katsayısını yükseltmesi bu gelişmede özellikle etkili oldu (<http://www.ress.ru/vest/v7/vestnik/135.htm>).

Hukuki ve ekonomik açıdan oluşan boşluğu doldurmak için 1 Kasım 2001 tarihinde kayıt dışı ekonominin azaltılması, para aklama mekanizmalarının engellenmesi amacıyla hükümet Rusya Finansal Monitoring Komitesini(RFMK) kurdu. RFMK kayıt dışı ekonomi ile ilgili mücadele programını uygun yasama ,devlet birimleri ve uluslararası kurumlarla işbirliğine dayandırmaktadır. Rusya'da yasal faaliyetler dışında yapılan kayıt dışı işlemler, daha önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi, esasen sahte belge düzenine dayanmaktadır.

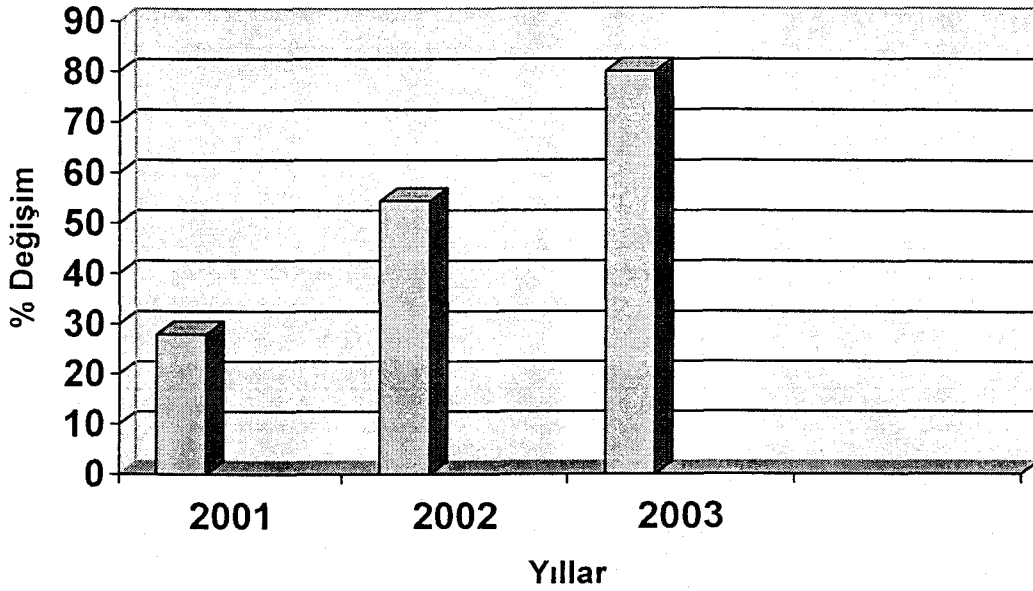
RFMK'nın yeni programıyla beraber daha önce uygulamada olan şirketin tescili sırasında kendisine yetki verilen her hangi bir kişinin katılımının yeterli olacağı ve onun adına tescil etme yetkisi bulunduğunu öngören madde kaldırıldı ve tescil anında şirket sahiplerinin bizzat iştiraki zorunlu kılındı. Sahte ve çalıntı pasaportlarla tescil yapılmasını önlemek için İçişleri Bakanlığı ile sıkı işbirliğine gidilmektedir (Golovanov ve Perekislov, 2003:209).

Finansal işlemlerdeki gizliliğin gerekçesi olarak gösterilen banka hesaplarının başkalarına açıklanamayacağı fikri off-shore bölgelerine yönelen büyük hacimli banka transferlerinin artması ile tekrar gözden geçirilmiştir. Böylece 2001 yılında yapılan yeni bir düzenleme ile bankaların fiziki şahıslarca yapılan 10.000\$ ve üzerindeki işlemler ile, 30 gün içerisinde toplam olarak asgari ücretin 500 katı tutarındaki işlemlerin Merkezi Vergi Dairesi'ne bildirilmesi zorunluluğu getirilmiştir (<http://kiev-security.org.ua/b/232/ch5p9.shtml>).

Eskiye dayalı yakın bağlantılara ve geniş rüşvet olaylarına rastlanan BDT ülkeleri ile ticarete sınırlardaki denetim işlemleri daha sıkı bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Bugün Rusya'nın bu ülkelerle yaptığı dış ticaretin %85'nin gayri resmi yollarla gerçekleştiği bilinmektedir. Diğer taraftan Batı Rusya'nın toplam dış ticaret hacminin %60'nın gerçekleştiği St Petersburg limanındaki gümrük işlemlerinin dikkatle incelenmesi, uluslararası işbirliğinin artırılması, Baltik ülkeleri gümrük birimleri ile yapılan işbirliği yüzlerce hayali ihracat olayının ortaya çıkarılmasını sağlamıştır (Golovanov ve Perekislov, 2003:201).

Yeltsin döneminde başlayan, kimi zaman kârın %80'ne kadar ulaşan vergileme olayları Rusya'da her dönem için kayıt dışı ekonominin yükselmesindeki en büyük nedenlerden biri olarak gösterilmiştir*. Rusya'nın son dönemlerde kişisel gelir vergilerinde artan tarifeli vergi uygulamasını terk ederek düz oranlı vergi uygulamasına geçmesi kısa sürede olumlu sonuçlar vermeye başlamıştır. 1 Ocak 2001 tarihinde uygulamaya konan yeni vergi yasası kişisel gelir vergilerinde %12-%30 oranında değişen vergi uygulamasını ortadan kaldırmış ve %13 düzeyindeki düz oranlı vergi uygulamasını başlatmıştır (<http://bisnis.doc.gov/bisnis/country/000818rstxcde2.htm>). Uygulama sonucunda artan vergi gelirleri beklentileri büyük ölçüde aşmakla beraber kayıtlı faaliyetlere doğru eğilimin meydana geldiğine delalet etmektedir. Şekil 4.2'den düz vergi uygulaması sonrası kişisel gelir vergilerinin seyri izlenebilir.

* Yeltsin IMF tavsiyelerine uyarak, devlet gelirlerini arttırmak amacıyla 3 dilimli artan vergi uygulamasını devreye sokmuştu.

Şekil 4.2 Düz Vergi Uygulaması Sonrası Rusya'da Kişisel Gelir Vergilerinin Seyri, (Yüzde Olarak)*

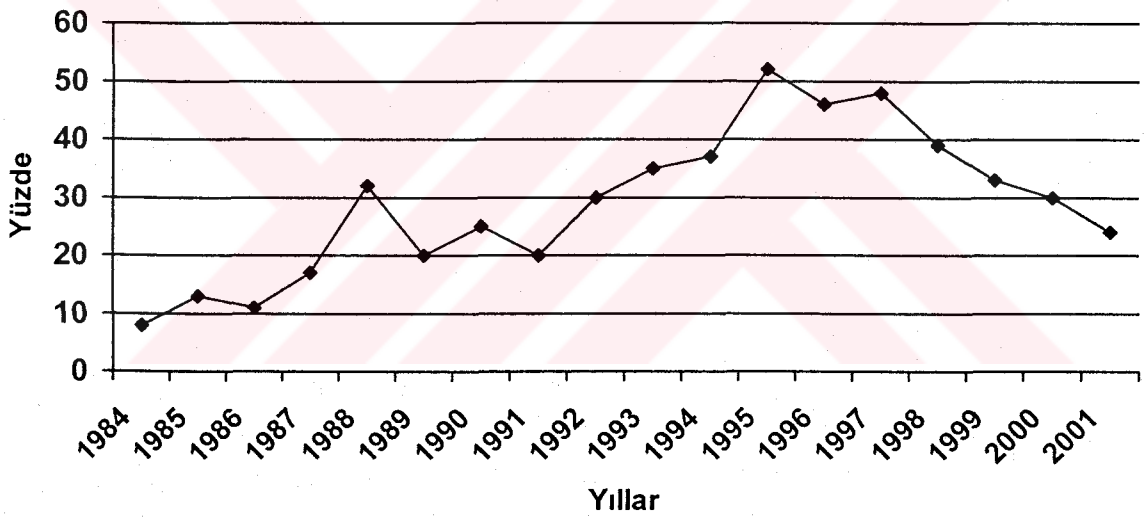
Düz oranlı vergi uygulamasının başlatıldığı ilk yıl olan 2001 döneminde vergi gelirleri 2000 yılına göre %28 oranında artış göstermiştir. 2002 ve 2003 yıllarında ise enflasyondan arındırılmış haliyle kişisel vergi gelirleri önceki yıla kıyasla sırasıyla %20,7 ve %31,6 oranında artmıştır. Bu artış kısmen Rusya'nın son dönemde önemli boyutlarda gerçekleştirdiği büyüme hızından etkilenmiş olsa da kayıt dışı faaliyetlerden kayıtlı faaliyetlere dönüşümün başladığına işaret etmektedir. Diğer taraftan, %35'ten %24'e indirilen kurumlar vergisi oranının da benzer dönüşümü hızlandıracağı düşünülmektedir.

Bu bölümün başlarında Rusya'da kayıt dışı ekonominin özelliklerine değinirken en fazla dikkat çeken unsurlardan birinin takas işlemleri olduğunu söylemiştik. Rusya'da 1990'lı yıllarda enflasyonda meydana gelen ani ve büyük oranlı yükselmeler bir değişim aracı olarak Rublenin öneminin kaybolmasına neden olmaktaydı. Diğer taraftan Yeltsin döneminde uygulanan sıkı para politikaları ekonomide nispi para kıtlığı meydana getirmekte ve takas işlemlerini hızlandırmaktaydı. Russian Economic Barometer'in yapmış olduğu bir araştırmanın sonuçlarına göre, 1998 yılına kadar sanayi işlemlerinin yaklaşık %50'lik bölümü takas aracılığıyla gerçekleşmiştir (Kim ve Pirttila, 2004: 298).

* Şekil, (<http://nepa.org/pub/ba/ba452/ba452.pdf>) kaynağından alınmıştır.

Takas işlemleri malın malla değişimi prensibine dayandığından ve değişim sırasında meydana gelen katma değer resmi kayıtlara geçmediğinden bütünüyle kayıt dışında kalmaktadır. Takas işlemlerinin yükselmesi kayıt dışı faaliyetlerin yükseldiğine bir işaret olabileceği gibi, azalması da belirli koşullar altında kayıt dışı işlemlerinin azalmasına delalet etmektedir. Rusya ekonomisinde son dönemlerde yaşanan büyüme eğilimini göz önüne alırsak, azalan takas işlemleri de kayıtlı faaliyetler lehine bir gelişmeyi göstermektedir

1998 yılından sonra enflasyonda meydana gelen düşüş ve sonuç olarak fiyatların doğru sinyal vermesine bağlı olarak takas işlemlerinde azalma gözlenmiştir. Diğer taraftan, hükümetin 1999 yılından itibaren girişimciler arasındaki borç taksitlerini üstlenemeyeceğini açıklaması takas işlemlerine olan eğilimi azaltmıştır. Şekil 4.3'ten takas faaliyetlerini seyrini izleyebiliriz.

*Şekil 4.3 Rusya'da Takas İşlemlerinin Seyri (Toplam Endüstriyel İşlemlerin Yüzdesi Olarak)**

Takas işlemleri 1998 yılında önceki yıllara oranla önemsiz bir artış gösterdikten sonra 1999 yılından itibaren azalmaya başlamıştır. Takas işlemlerini toplam sanayi faaliyetlere oranı hala yüksek sayılsa da, geçiş döneminde meydana gelen bir çok olumsuz koşulların atlatıldığını göstermektedir.

Yukarıdaki açıklamalar ve kayıt dışı ekonominin sonuçlarının değerlendirilmesi için tüm kayıt dışı ekonomik faaliyetleri bir arada topluca analiz etmek gerekmektedir. Bu

* Şekil, (Kim ve Pirtilla, 2004:298) kaynağından alınmıştır.

durumda analizimizde makro değişkenleri dikkate almak daha faydalı olacaktır. İlk bölümlerde kayıt dışı ekonominin ölçülme yöntemlerine değinirken geçiş ekonomileri, bu bağlamda Rusya için en uygun yöntemin Elektrik Enerjisi Tüketimi Yaklaşımı olduğunu söylemiştik. Çünkü Rusya'da ilgili dönemde elektrik enerjisi üretim teknolojisi ve elektrik tüketiminin yapısı fazla değişmemiştir. Dolayısıyla elektrik enerjisi tüketimindeki değişmelerin aynı şekilde GSYİH yansıyacağını tahmin edebiliriz. Bununla beraber analizimizde GSYİH ile elektrik enerjisi tüketimi arasında birim esneklik bulunduğu varsayımını kabul edeceğiz. Diğer taraftan analizimizde başlangıç değer olarak, 1994 yılı için kayıt dışı ekonominin Kaufmann, Schneider ve Johnson'un tahmin ettikleri %40,3 rakamına eşit olduğunu kabul edeceğiz (Komarova, 2004:19).

Bu amaçla T.V. Komarova tarafından Rusya için kurulan aşağıdaki modelden yararlanacağız (Komarova, 2004:19) .

$$K.E(t+1)=1- [(1+ \% GSYİH(Resmi) / (1+ \%GSYİH(Toplam) \times [(1-K.E(t)]$$

Burada : K.E(t) - kayıt dışı ekonominin (t) dönemindeki değer,

K.E(t+1)- kayıt dışı ekonominin (t+1) dönemindeki değer,

%GSYİH(Toplam) - GSYİH'da, kayıt dışı ekonomi dikkate alınarak tahmin edilen toplam yüzde değişim,

% GSYİH(Resmi)- resmi istatistiklere dayanarak hesaplanan GSYİH'daki yüzde değişimdir.

Elektrik enerjisi tüketimini ELC(tüketim) olarak ifade edersek, birim esneklik varsayımı gereği

esneklik katsayısı 1'e eşit olacaktır:

$$e= \%GSYİH(toplam) / \% ELC(tüketim) =1$$

Buradan ,

$$\%GSYİH(toplam) = \% ELC(tüketim) yazılabilir.$$

Modelin kayıt dışı ekonominin başlangıç değerine duyduğu ihtiyaç bir eksiklik olarak görülse de, amacımız kayıt dışı ekonominin yüzdesinin hesaplanması değil, genel eğilimini ortaya çıkarmak olduğundan, bu eksiklik pek önemli kabul edilmeyebilir. Bu eğilimi

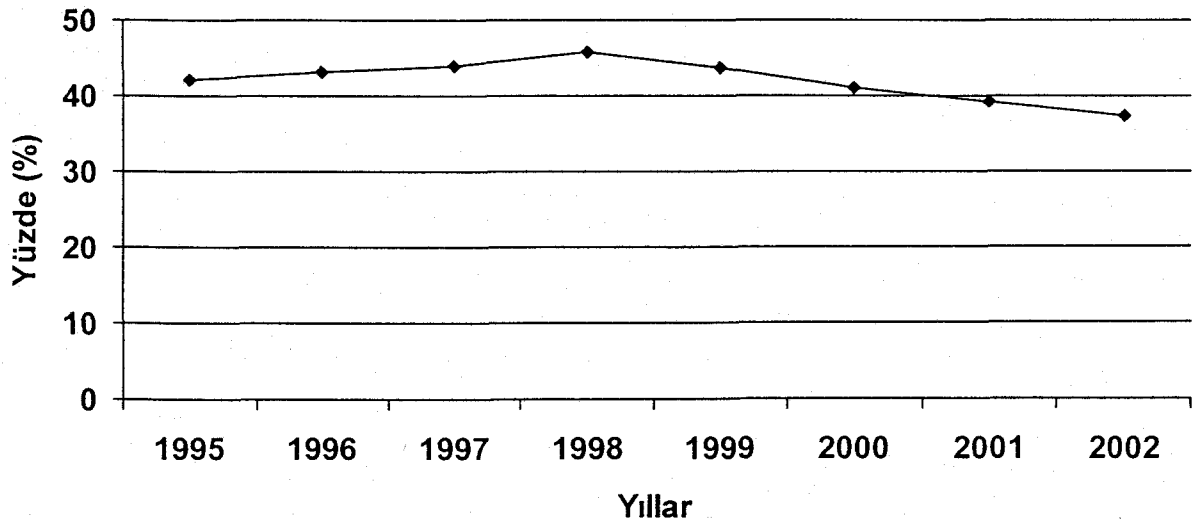
belirleyebilmek için aşağıdaki tabloda resmi GSYİH ve elektrik enerjisi tüketiminde meydana gelen yüzde değişimlerden yararlanılmaktadır.

Tablo 4.10 Rusya’da Elektrik Enerjisi Tüketimi ve Resmi GSYİH Değişimi(%)

Yıllar	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Resmi GSYİH	-4,80	-3,75	1,20	-5,00	5,20	9,60	5,00	4,30
Elektrik Enerjisi Tüketimi	-1,68	-2,01	2,40	1,70	1,12	5,00	1,70	1,15

Kaynak: Komarova, T.V; (2004), Tenevaya Ekonomika v Rossiyskikh Regionakh, Rossiyskaya Ekonomicheskaya Shkola, Moskova, s.30

Tablodan görüldüğü gibi, 1998 yılından sonra resmi GSYİH’da meydana gelen değişim, elektrik tüketiminde meydana gelen değişimden daha yüksek olmuştur. Bu gelişmeye dayanarak 1998 yılından sonra kayıt dışı ekonominin de azalma eğilimine girdiğini, daha doğru bir ifadeyle ‘normal’ oranlara doğru gerilediğini söylemek mümkün olacaktır. Grafikselsel olarak bu eğilimi gösterebilmek için yukarıda verdiğimiz formülde tablodaki resmi GSYİH ve elektrik enerjisi tüketimi yüzde değişim rakamlarından yararlanalım. Analizimizde birim esneklik varsayımını kabul ettiğimiz için GSYİH rakamlarındaki yüzde değişim yerine elektrik enerjisinde meydana gelen yüzde değişim rakamlarını kullanacağız. Bu değerleri formüle aktarırsak, 1995-2002 döneminde Rusya’da kayıt dışı ekonomi için aşağıdaki değerleri bulabiliriz. Bulunan rakamları bir şekil yardımıyla gösterirsek, eğilim daha net bir şekilde izlenebilir.

Şekil 4.4 Rusya’da 1995-2002 Döneminde Kayıt Dışı Ekonominin Gelişimi

Şekil 4.4'ten de görebileceğimiz gibi, Rusya'da kayıt dışı ekonomi 1998 döneminden sonra gerilemeye başlamıştır. Bu eğilim 1990'lı yıllarda meydana gelen geçiş şokunun yavaş yavaş ortadan kalktığına, ekonomik faaliyetlerin 'gölgeden' çıkmaya başladığına dair belli ipuçları vermektedir.

Fakat bulunan rakamlar ve gözlenen eğilim her ne kadar ekonomideki reform hareketlerine ve genel iyileşmeye işaret etse de, dikkatle yorumlanması gerekmektedir. Çünkü son dönemlerde ekonominin daha çok hizmet ağırlıklı bir yapıya dönüşmesi ve modernleşmesi ölçüsünde gelecekte Elektrik Enerjisi Tüketimi Yöntemi'ni kullanarak yapılacak değerlendirmeler gerçek durumu açıklamada yetersiz kalabilir.

4.5 Rusya'da Kayıt Dışı Ekonominin Sonuçları

Buraya kadar incelediğimiz bölümlerden anlaşılacağı üzere, kayıt dışı ekonomi Rusya'da son 10 yıllık süre zarfında ekonomik ilişkilerde esas tamamlayıcı unsurlardan birine çevrilmiştir. Kayıt dışı ekonomi %20-40 arası değişen paya sahip olup, ekonomik değişkenleri doğrudan etkileyebilmekte, dolayısıyla bir takım sosyal sonuçlar da doğurabilmektedir.

Rusya'da kayıt dışı ekonominin sonuçları konusunda her zaman iki tür düşünce var olmuş, bu olgunun hem negatif hem de pozitif bir takım sonuçlar taşıdığı belirtilmiştir. Genelde kabul gören düşünce negatif sonuçların tüm kayıt dışı ve yasa dışı faaliyetlerde var olduğu yönündedir. Fakat kimi durumlarda kayıt dışı ekonominin pozitif sonuçları olduğu da kabul edilmiştir (<http://caravan.ru/-prof/001/page002.htm>).

Rusya'da kayıt dışı ekonominin sonuçları yorumlanırken dikkatle ele alınması gereken bir nokta geçiş dönemindeki ekonomik ve sosyal değişikliklerdir. Yukarıdaki bölümlerde bu dönem içerisinde yeniden yapılanan ekonomik ilişkiler ve sistem gereği, belli bir dönem için ekonomide çıktının azalmasının kaçınılmaz olduğu belirtilmişti. Rusya için kayıt dışı ekonominin sonuçları yorumlanırken resmi üretimdeki düşüş, artan kayıt dışı ekonominin varlığına bağlanmakta ve bu noktada bir takım negatif sonuçlar doğurduğu savunulmaktadır. Bu yaklaşım belirli noktalarda tutarlı görünse de, geçiş döneminde kayıt dışı ekonominin aslında sosyal ve ekonomik yönden dengeleyici bir unsur olarak da değerlendirilebileceği düşüncesini ihmal etmektedir. Özellikle, Rusya'da 1990-1995 yıllarında, devletin işsizliği önleme konusunda hiçbir basiret gösteremediği bir dönemde kayıt dışı ekonomi potansiyel

olarak işsiz sayılanlara belirli sosyal güvence sağlamış, bir bütün olarak ekonomi için ise sorunun kronikleşmeden yumuşamasına yardım etmiştir.

Piyasa ekonomisine geçiş için etkin ekonomik reformların yapılmadığı bir dönemde kayıt dışı ekonomi, Yeltsin hükümeti tarafından konan bir takım sınırlamalara karşı gelişerek çıktındaki düşüşü bir miktar önleyebilmiştir.

Kayıt dışı ekonominin Rusya'da doğurduğu negatif sonuçlardan bahsederken ilk olarak, vergi temelinin bozulması ve bütçe sistemi üzerinde yarattığı olumsuz etkilere bakmamız gerekmektedir. Kayıtlara geçmeyen faaliyetler her türlü vergi denetiminden uzak kalmaktadır. Kayıtlı faaliyet gösteren girişimciler ise vergi yükünü sürekli taşıdıkları için kayıtlı faaliyet göstermenin olumsuzlukları ile karşı-karşıya kalmaktadırlar. İşletmelerde kayıtlı faaliyet gösteren işgücü de vergi ve sosyal güvenlik ödemeleri nedeniyle daha düşük gelir elde etmektedir. Ekonomide vergi yükü adil dağılmamakta, kayıtlı kesim ezilmektedir.

Bu gelişmeler sonucunda bütçe sisteminde kamu harcamaları için ayrılacak pay azalmaktadır. Geçiş döneminde devletin ekonomik düzenlemelerine çok fazla ihtiyacın olduğu bir ortamda, azalan gelirler neticesinde bütçeden yeterli kaynak tahsisatı ayrılamamakta ve alt yapı yatırımları finanse edilememektedir. Federal bütçenin kayıt dışı ekonomi ve benzeri yapısal bozukluklarla ilgili harcamaları, bütçenin yetersiz kaynak tahsisatı sebebiyle son yıllarda ortalama olarak sadece %29 oranında finanse edilebilmiştir (<http://newasp.omskreg.ru/bekryash/ch1p9.htm>). Harcamaların finansman eksikliği sosyal programların gerektiği şekilde tamamlanamaması sonucunu doğurmaktadır. Emeklilik ödemeleri 40-50 dolar düzeylerinde seyretmekte olup, diğer hizmetler modern ihtiyaçlara cevap vermekten çok-çok uzak kalmaktadır.

Kamu harcamalarının finansman eksikliği Rusya ekonomisinde bir bütün olarak ödeme krizlerinin yaşanmasına zemin yaratmaktadır. İşletmelerin finansal durumları bu sebeple kötüleşmekte, döner sermaye eksikliği yaşanmaktadır. Devlet bütçesinden kaynaklanan borç ödeme sorunu, borçluluk miktarına, çeşitli hesaplamalara göre %24 oranında etki yapmaktadır. Ayrıca bütçe tarafından bu harcamalarla ilgili yapılmayan bir Rublelik ödeme genel ekonomide altı-yedi Rublelik bir eksik ödeme problemi yaratmaktadır (<http://www.referat.su/refs-new/21102/ref-part8.html>).

Devletin sosyal hizmetler için üstlendiği rol kaybolmakta, eğitim, sağlık, kültür harcamalarının sadece %30-%50'lik bölümü finanse edilebilmektedir (<http://newasp.omskreg.ru/bekryash/ch1p9.htm>).

Diğer taraftan kayıt dışı ekonomi bankacılık ve finans sektöründe de bir takım problemlere sebebiyet vermektedir. Suç faaliyetleri yatırım riskini arttırmakta, hayali iflaslar kredi veren kurumların yapısını bozmakta, sermaye piyasası işlevselliğini kaybetmektedir. Özellikle örgütsel suç tarafından gerçekleştirilen döviz işlemleri döviz piyasalarında ani dalgalanmalar ve panik yaratmaktadır. Bu eğilimler karşısında yabancı sermaye çekingen davranmakta ve geniş olanaklarının bulunmasına rağmen ülke yatırımlar açısından cazibesini kaybetmektedir.

Kriminal unsurlar bankalar arası piyasalarda aracılık hizmetlerine girişmekte, kriminal gelir faaliyetleri sonucunda elde etmiş oldukları paraları en yüksek kurdan dövize çevirmektedirler*.

Suç örgütlerince yaratılan finansal kurumlar Rusya'da finansal piramitlerin yaranmasına neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından 2000'li yılların başlarına dek benzeri suç faaliyetleri sonucunda özel yatırımcılara yirmi trilyon Ruble tutarında bir zarar dokunmuştur (<http://bolshe.ru/unit/110/books/3420/s/1>).

Bu gelişmeler bir bütün olarak kredi kurumlarına güveni zayıflatmakta ve yatırım faaliyetlerini engellemektedir.

Çeşitli kayıt dışı faaliyetler Rusya ekonomisinin genel yapısını bozmaktadır. Bu faaliyetler genelde üretim dışı olup, spekülatif finansal işlemlere ve aracılık faaliyetlerine yoğunlaşmaktadır. Diğer taraftan üretim faaliyetleri daha fazla ihracata yönelik enerji ve hammadde sektörlerinde odaklanmaktadır. Bu faaliyetler her geçen gün daha da yükselmekte ve ülkede söz konusu kaynakların sahipliğine ulaşmak için yolsuzluk olaylarını arttırmaktadır. Bu kaynaklardan elde edilen gelirler, daha sonra yasal ekonomik faaliyetlerde kullanılmakta veya dışı işlemlerin ortaya çıkarılmasını engelleyerek kayıtlı-yasal faaliyetler için de bir

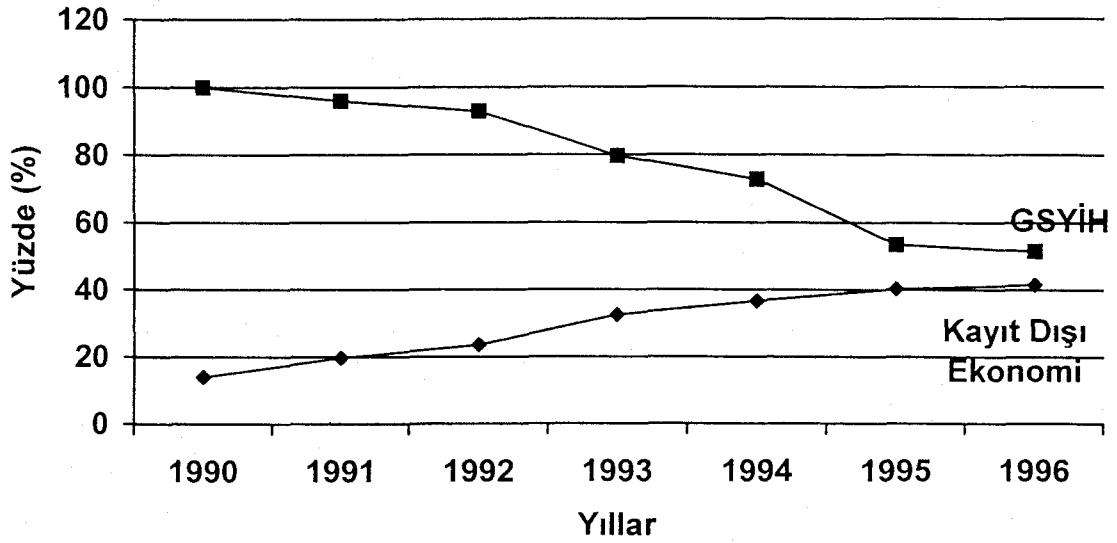
* Örneğin, 1992 yılında Moskova bankalar arası para piyasasında satılan tüm ABD dolarının %28'lik kısmını sadece bir banka satın almıştır. Daha sonra yapılan incelemeler bu tutarın hepsinin Moskova ve St-Petersburg'da bulunan en büyük mafya gruplarından birine ait olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bkz; (<http://bolshe.ru/unit/110/books/3420/s/1>)

tehdit oluşturmaktadır. Haksız KDV iadesine dayanan hayali ihracat işlemleri teorik açıdan bakıldığında zaman bütçeden her sene yüklü para ödemelerinin yapılması niteliğindedir*.

Kayıt dışı faaliyetlerin sonuçlarının bir bütün olarak Rusya ekonomisinin büyüme hızıyla olan ilişkisi konusunda net bir fikir söylemek bir az zor olmaktadır. Çeşitli açılardan bakıldığında zaman bu iki büyüklük arasında çok yönlü bir ilişkinin olacağını görmek mümkündür. İlk olarak, iktisadi yasaların tam olarak oturmadığı bir devirde kayıt dışı ekonomi üretim sürecine katkı yaptığı ve kronik düzeyde üretim eksikliği bulunan alanlarda darboğazları giderdiği için olumlu bir etki söz konusudur. Girişimciler iktisadi kanunları ihlal ederek vergi idaresinden yayınsalar da, ülkenin potansiyel kaynaklarını kullanmakta ve işsizlik sorununu hafifletmektedirler. Fakat bu sektörde kazanılan gelirler yasal olmayan faaliyetler de dahil, ekonomide bir ara gecikme olduktan sonra yatırıma dönüşmekte ve yatırım faaliyetlerinin sürekliliği ortadan kalkmaktadır. Örneğin, Rus iktisatçısı V.M. Polterovich, Rusya'nın geçiş döneminde ekonomisindeki küçülmenin ana nedeninin ülkeden kayıt dışı kazanılan gelirlerin yine hayali operasyonlar kullanarak yurtdışına çıkartılması olduğunu belirtmektedir (Vostroknutova, 1998:14). Polterovich'e göre ülke içinde yatırımlar için kullanılacak gelirler off-shore bankalar aracılığıyla yurtdışına çıkarılmakta ve ülke içinde fon arzını daraltmaktadır. Bu durum yatırım-üretim ilişkisinde aracı olan bankaların kredi miktarlarını sınırlamakta ve üretim sürecini engellemektedir. Bu analize göre kayıt dışı ekonomi büyüdükçe ülkenin GSYİH'sı da azalmakta ve kesin kriterlere dayandırılmayan makroekonomik politikalar sonuç vermemektedir. Genel olarak geçiş döneminde Rusya'da kayıtlı faaliyetlerden tedricen kayıt dışına yönelme ve Sovyet döneminden kalan devlet işletmelerinin yasal olmayan yollarla belirli kişilere devredilmesi kayıt dışı faaliyetlerin yükselmesine neden olmuş, azalan üretimin resmi kayıtlarda daha düşük gözükmesine getirip çıkarmıştır.

Bu iki büyüklük arasındaki seyri Şekil 4.5'ten izlemek mümkündür.

* Haksız KDV iadelerini önlemek için KDV iadesinin yapılmaması, bunun yerine ihracatçı firmaların KDV tutarlarını maliyetlerine yansıtmasını düşünülebilir. Fakat bu uygulama, gerçekçi olmayan satın alma işlemlerini hızlandırabileceği için ihtiyatla ele alınması gerekmektedir.

Şekil 4.5 Rusya'da 1990-1996 Yıllarında Kayıt Dışı Ekonomi ve Resmi GSYİH (Başlangıç yıldaki üretim düzeyi %100 ve kayıt dışı ekonomi (%) olarak ele alınmıştır.)*

Şekil 4.5'ten görüldüğü gibi, 1990'lı yıllarda resmi GSYİH'daki düşüşle beraber kayıt dışı ekonomide bir yükseliş söz konusudur.

Örgütlü suç ekonomilerince elde edilen kayıt dışı-yasadışı gelirler dış dengeyi bozmaktadır. Narkotik madde ticaretinden ve diğer yasadışı faaliyetlerden sağlanan büyük miktardaki gelirler dış dengede ani değişiklikler meydana getirmekte, Rublenin kurunu dengede tutmak için Rusya Merkez Bankası'nca yapılan müdahaleler finans piyasalarında istikrarı bozmaktadır.

Diğer taraftan örgütsel suç faaliyetleri ve rüşvetçilik yabancı yatırımlar için bir tehdit oluşturmakta ve yatırımları yavaşlatmaktadır. Özellikle petrol ve diğer hammadde alanlarında yatırım yapmak isteyen yabancı yatırımcılar her zaman yolsuzluk olaylarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Petrol ve metal yataklarını işletme lisansının satın alınması için her an rüşvet talep edilmektedir. East European dergisinin yapmış olduğu bir araştırmanın sonuçlarına göre Rusya'da 1993 yılından sonra yatırım yapan yabancı şirketlerin %80'i en az bir kez de olsa Yolsuzluk Hakkında Kanunu çiğnemişlerdir**.

* Şekil, (Vostrokuntova, 1998:15), kaynağından alınmıştır.

** Örnek: Yabancı yatırımlar devlet tarafından kiraya olarak verilecek işletme kuruluş yerlerinin, taşınmaz, arsa alanlarının listesini sadece belirli bedel karşılığında ala bilmektedirler.

Tüm bu olumsuz sonuçlarıyla birlikte kayıt dışı ekonomi kimi zamanlarda ekonomik süreçlere olumlu bir katkı da sağlayabilmektedir.

Klasik bir geçiş ekonomisi örneği olan Rusya'yı incelediğimizde kayıt dışı ekonominin bu ülke için bazı olumlu sonuçlarının var olduğunu söylemek mümkündür. Önceki bölümlerde belirtildiği gibi, devletin düzenleyici fonksiyonlarının yetersiz olduğu, istihdam olanaklarının hemen hemen bulunmadığı bir ortamda özellikle informal sektördeki istihdam potansiyel işsizliği önlemektedir. Bugün, nüfusunun büyük çoğunluğunu eğitilmiş işgücü oluşturan Rusya'da, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile beraber bu işgücünün büyük bir kısmı açıkta kalmıştır. Fakat bu işgücü daha önceki bölümlerde sözünü ettiğimiz bireysel olarak çalıştığı ve tüzel kişiliğe haiz olmayan kurumlarda istihdam edildiği için işsizlik sorunu az da olsa hafiflemektedir. Ekonominin potansiyel kaynaklarının kullanılması sonucunda belli bir katma değer yaratılmaktadır. Bu yolla Rusya' da devletin kullanmadığı veya kullanmadığı bir çok alan kayıt dışı girişimler tarafından işletilmekte ve istihdam yaratılmaktadır. Nitekim, Moskova'da 2001 yılında yapılan bir anket çalışmasında katılımcıların %40'a yakın bir bölümü gerçek işsizliği önlediği ve toplumsal gerginliği azalttığı, ayrıca geçim düzeyini yükseltmeye yardım ettiği için kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı istihdamla ilgili olumlu görüş belirtmişlerdir. (<http://www.789.ru/portal/modules.php?name=News&file=article&sid=2355>).

Özellikle 1990'lı yılların başlangıcında ülkedeki ürün kıtlığı kayıt dışı ekonomik faaliyetler sayesinde kısmen yumuşatılmış ve sürecin toplumsal bir kaos olmadan atlatılmasına imkan vermiştir. Bavul ticareti bir nevi bu tür ihtiyaçlara cevap veren iktisadi mekanizma haline gelmiştir. Diğer taraftan, devletin işletme sermayesi oluşturamadığı ve istihdam olanakları yaratamadığı bir devirde kurulan çoğu üretim tesisi üretim sürecindeki keskin düşüşü önleyebilmiştir.

SONUÇ

Kayıt dışı ekonomi kavramının incelenmesi bu olgunun farklı biçimlerde de olsa tüm iktisadi sistemlerde ve gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın tüm ülkelerde mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Genellikle az gelişmiş veya ekonomik dönüşüm ve geçiş sürecinde bulunmaları dolayısıyla ekonomik sistemleri tam olarak oturmamış ülkelerde daha fazla paya sahip olan kayıt dışı ekonomi 1990'lı yıllarda Rusya Federasyonu'nu da etkisi altına almıştır.

Sovyetler Birliği döneminde Rusya'da küçümsenemeyecek boyutlara varan ve kendine özgü bir takım yönleri bulunan kayıt dışı ekonomi mevcut olmuştur. Merkezi planlamanın ve komuta ekonomisinin var olduğu 70 yıllık süre boyunca kayıt dışı ekonomi değişik biçimlerde ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ile beraber bağımsız bir devlet olarak sahneye çıkan Rusya'da geçiş döneminde uygulanan reform programları kayıt dışı ekonominin azaltılması için yeterli olamamış, aksine bazı alanlarda optimal olan çözümün seçilmemesi sonucunda kayıt dışı ekonomi teşvik edilmiştir. Şöyle ki, 1990'lı yılların başlangıcında %12-%15 dolaylarında tahmin edilen kayıt dışı ekonomi 1995-1996 döneminde %45'lere kadar yükselmiştir.

Gelir düzeyi düştükçe milyonlarca Rus vatandaşı geçimini sağlamak için küçük ölçekli iktisadi faaliyetlere başvurmuş, sonuçta ülkede düzensiz ekonomik faaliyetlerden oluşan informal sektör durmadan genişlemiştir.

Tüm bu olumsuzluklarla beraber 1990'lı yılların ortalarına gelindiğinde ülke ekonomisinde bazı iyileşmeler gözlenmiş ve 1998 yılından itibaren ekonomi düzenli olmasa da belirli bir büyüme eğilimini yakalayabilmiştir. Gelir düzeyinin yükselmesi ile beraber informal faaliyetler azalma eğilimine girmiştir.

1999 yılında Putin'in iktidara geliştinden sonra ülkenin iktisadi kaynaklarını verimli bir şekilde kullanılması için başlatılan girişimler ve bu alanda Rusya parlamentosunun desteği kayıt dışı ekonominin azaltılması yönünde bir çok yasa tasarısının hazırlanmasına imkan vermiştir. Mali denetim mekanizmaları etkinleştirilmeye çalışılmış, bu sayede şirketlerin muhasebe kayıtları belli ölçüde kontrol altına alınmıştır .

Yeltsin döneminde IMF tavsiyelerine uyularak gerçekleştirilen artan oranlı kademeli vergi uygulaması 2001 yılında kaldırılmış ve yerine basitleştirilmiş vergi tarifesi getirilmiştir. Bunun sonucunda vergi kaçırma olaylarının sayısında hatırı sayılır bir düşüş yaşanmıştır.

Bu gelişmeler karşısında son dönemlerde Rusya'da kayıt dışı ekonomi azalarak %35'ler seviyesine inmiştir. Fakat bu oranın hâlâ yüksek oluşu çeşitli negatif sonuçları da beraberinde getirmektedir.

Bir bütün olarak bakıldığında günümüzde Rusya'da kayıt dışı ekonominin diğer ülkelerden farklı olan bir çok ayırt edici özelliklere sahip olduğunu görmek mümkündür. Bu bağlamda ilk akla gelen unsur kayıt dışı ekonomi yüzdesinin yüksekliğidir. Gelişmiş ülkelerde, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde %10-%15 düzeylerinde bulunan kayıt dışı ekonomi Rusya'da kimi zamanlarda resmi GSYİH'nın yarısına eşit olan bir büyüklüğe ulaşmıştır. Oranın böyle yüksek oluşu geçiş dönemlerinde yaşanan zorunlu bir takım değişimlerden etkilenmekle beraber, Sovyetler Birliğinden kalma ekonomik ve hukuki yapının izlerini de taşımaktadır. Komuta ekonomisinin hakim olduğu dönemlerde serbest iktisadi faaliyetlere devlet tarafından izin verilmemesi, bireyleri bu tür faaliyetleri gizli olarak gerçekleştirmeye sevk etmiştir. Geçiş dönemi ile beraber bireysel iktisadi faaliyetlere izin verilip, piyasa ekonomisini işleyişi için gerekli koşullar yaratılmaya çalışılsa da devletten kaçış korkusu her zaman iktisadi faaliyetleri kayıt dışına çekmeye teşvik etmiştir.

Mihail Gorbaçov'un Sovyetler Birliği Komünist Partisi Birinci Sekreterliği görevine seçilmesinin ardından Sovyet ekonomisini güçlendirmek için yürürlüğe soktuğu liberalleşme çalışmaları ve reformlar Rusya'da yeni bir iktisadi-siyasi ilişkiler ağı meydana getirmiştir. Bu liberalleşme çalışmaları sonucunda ilk sermaye birikimlerini gerçekleştiren kimi gruplar, daha sonra Boris Yeltsin döneminde tutarsızca gerçekleştirilen özelleştirme programları sayesinde Rusya'da iktisadi ilişkileri yönlendiren esas belirleyici unsur konumuna gelmiştir. Ülkede bulunan çeşitli doğal kaynakların ve kamu girişimlerinin sahipliğini üstlenen bu gruplar ellerinde bulundurdıkları güç nedeniyle faaliyetlerini yer altından yürütebilmişler. Kamudaki üst düzey görevli bireylerle kurdukları ilişkiler yardımıyla ekonomik büyüklüklerle ilgili kararların alınmasını ve ekonomi politikalarının hazırlanmasını yönlendiren bu gruplar ülke kaynaklarının kullanımından elde ettikleri gelirleri yurtdışındaki bankalara ve off-shore bölgelere aktarmışlar. Bu gelişmeler sonucunda kaynak dağılımı bozulmuş, ülke geçiş döneminde yapısal reformların gerçekleştirilmesi için gerekli olan finansal kaynaklardan yoksun bırakılmıştır.

Kayıtlı ve kayıt dışı sektörler arasında diğer ülkelerde görünen açık çizgi Rusya'da bulanıklaşmış ve kamu görevlilerinin yolsuzluk batağına sürüklenmesi devletin de kayıt dışı ekonomide yer almasına getirip çıkarmıştır. 1990'lı yıllarda idari ve hukuki düzenlemelerin karmaşıklığı, bunun yanında kamu yönetim birimlerinin bireylerin iktisadi haklarını korumada gösterdikleri yetersizlikler karşısında, görev yerlerini kişisel servet edinme yolu olarak gören kamu görevlisi sınıfı ortaya çıkmıştır. Serbest iktisadi faaliyetlerini gerçekleştirmek isteyen girişimci kitlesi meydana gelen yeni ortamda doğrudan devlet kurumlarıyla değil, kamu görevlileriyle diyalog içine girmişlerdir. Bu koşullar ülkede yolsuzluk ekonomisinin bir davranış modeli haline gelmesine yol açmıştır. Kamu görevlileri ellerinde bulundurdıkları yetkileri kullanarak kayıt dışı çalışan firmaların faaliyetlerini kolaylaştırmış, aynı zamanda rüşvetçiliğin artması kriminal gelir faaliyetlerinin hızlı bir şekilde yükselmesine getirip çıkarmıştır. Bu şartlar altında yasalarda öngörülen vergi ödemeleri çifte vergilendirme olarak algılanmış, gelirleri gizleyerek vergi ödemelerinden kaçınmak ise ahlak yönünden tartışılmayan doğal bir davranış kalıbı olarak benimsenmiştir.

Toplumsal ve ekonomik yaşamın düzenlenmesinde ve ihtiyaçların karşılanmasında devletin yerine getirmesi gereken görevlerini ihmal etmesi bu ihtiyaçların sürekli gayri resmi yöntemlerle karşılanmasına sebep olmuştur. Örneğin, geçiş dönemi boyunca Rusya'da ticari mahkemeler finanse edilmemiş ve doğal olarak görevlerini yapamaz durumda bırakılmışlardır. Krisha ve benzeri kriminal gruplar bu koşullarda ortaya çıkmıştır. Girişimcilerin haklarını korumak ve anlaşmazlıkları çözmek için bu tür gruplara gittikçe daha sıklıkla başvurmaları, gelirlerin saklanması gibi kayıt dışı faaliyetlerin kriminal gelir faaliyetleri ile iç içe gelişmesine neden olmuştur. Bu iki olgu arasındaki ayrımın bulanıklaşması ile Rusya'ya özgü olan kayıt dışı ekonomik davranış modeli ortaya çıkmıştır. Geçiş döneminin ilk yıllarında daha az yıkıcı, hatta bazı dönemlerde yasalardaki katılıkları ve eksiklikleri giderdiği için olumlu bir olgu olarak değerlendirilen kayıt dışı ekonomi, 2000'li yıllara doğru kendi içinde negatif sonuçlar üretebilen bir sisteme çevrilmiştir.

Geçiş döneminin ilk başlarında başlatılan ve hızlı ekonomik dönüşümü öngören özelleştirme programları sonucunda devlet işletmelerinin büyük bir çoğunluğu çok kısa zaman diliminde özel sektöre devredilmiştir. Gerçek faaliyetleri doğrultusunda çalıştırılmayan bu girişimler, özelleştirme sonrasında oligarşik grupların para akladıkları alanlara çevrilmiştir. Halbuki, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve diğer Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde özelleştirme programlarının belirli bir zaman aralığına yayılması devletin hukuki ve ekonomik ortamın düzenlenmesindeki eksikliklerinin maliyetini minimuma indirebilmiştir.

Günümüzde, Rusya’da kayıt dışı ekonominin yüksek sayılabacak bir orana sahip olması ülkenin kaynak dağılımını olumsuz etkilemekte, rekabetin gelişimini engellemektedir. Gelirlerini yükseltmek ve büyümek isteyen şirketler, bu hedefe yasalar çerçevesinde, piyasa ekonomisinin kurallarına uyarak değil, kamu görevlileri ile yakın ilişkiler kurarak varmaya üstünlük vermektedirler.

Kayıt dışı faaliyet gösteren işletmeler vergi ödememekte, fakat vergiler hesabına oluşturulan altyapı ve hizmetlerden yararlanmaktadırlar. Vergi ödemeyen girişimler maliyetlerini düşük tutabilmekte ve yanlış fiyat sinyalleri ile piyasa ekonomisine uyum sürecini aksatarak iktisadi yapıyı sağlıklı hale getirmektedirler.

Doğal kaynakların kullanım hakkını ellerinde bulunduran monopol niteliğindeki firmaların her vasıta ile ihracat kanallarını genişletmeye çalışması ülkeyi bir hammadde ihracatçısı konumuna getirerek iktisadi gelişmeyi ve ekonomideki çeşitlenmeyi engellemektedir.

Ülkede kayıt dışı ekonominin varlığı geçiş sürecinin zorlu aşamalarını henüz atlatamayan Rusya’nın gelişmesi yönünde en büyük engellerden birini oluşturmaktadır. İktisadi yasaların ihlal edilmesi ekonomik iklimi kötüleştirmekte, ülkenin iktisadi dengelerinin hassasiyetini yükseltmektedir.

Rusya’da kayıt dışı ekonomi sorununun çözümü için ilk olarak, olgunun hassasiyeti konusunda toplumsal bilincin yaratılması gerekmektedir. Çünkü kayıt dışı ekonomi Rusya’da bugünkü şekliyle her kesimden olan insan için alışılmış bir iktisadi davranış modeli olup, toplumsal her hangi bir tartışmayı çağrıştırmamaktadır. Diğer bir deyişle kayıt dışı ekonomi ülkede gizli olmaktan çıkarak herkes tarafından bilinir bir konu haline dönüşmüştür.

KAYNAKLAR

Ahmed, E; Rosser, J.B ve Rosser, M.V; (2000), "Income Inequality and The Informal Economy in Transition Economies", **Journal of Comparative Economics**, 28/ 2000

Altuğ, O; (1999), **Kayıtdışı Ekonomi**, Türkmen Kitabevi, 2.Baskı İstanbul

Arkhipova, A.I; (2004), **Ekonomicheskoy Slovar**, Prospekt, Moskova

Batchaev, A.R; (2002), **Osnovnie Napravleniya Strategiya Sotsialno Ekonomicheskogo Razvitiya Severo Zapadnogo Okruga Rossiyskoy Federatsii do 2015 g.**, Znanie, St – Petersburg.

Bevan, A; Estrin, S ve Meyer, K; (2004), "Foreign Investment Location and Institutional Development in Transition Economies", **International Business Review** 13: 43 - 64

Berkowitz, D ve Jong, D.N ; (2003), "Policy Reforms and Growth in Post Soviet Russia", **European Economic Review**, 47:337 -352

Bush, K; (2003), "Russian Economic Survey –June 2003, Russia and Eurasia Program", **Center For Strategic and International Studies**, Washington D.C

Commander, S; Dolinskaya I, ve Munssen , I. C ; (2002), "Determinants of Barter in Russia: An Empirical Analysis", **Journal of Development Economics**, 67:275-307, Elsevier

Earle, J.S ve Estrin, S ; (2003), Privatization ,Competition and Budget Constraints : Disciplining Enterprises in Russia, **Economics of Planning**, 30:1-22 , Netherland

Eliseev, A.N. ve Kucherov , İ.İ; (2004), "Kriminologicheskaya Kharakteristika Nalogovoy Prestupnosti", **Jurnal Nalogovoy Vestnik**, St-Petersburg

Enste, D ve Schneider, F; (1998), "Increasing Shadow Economy All Over The World: Fiction or Reality", **Iza Discussion Paper**, 26, Bonn

Enste, D ve Schneider, F; (2002), **The Shadow Economy –An International Survey**, Cambridge University Pres, Cambridge

Eskinacı, Ş ve İlyas, İ ; (2003), **Rusya Ülke Etüdü** , İTO Yayınları No:54 , İstanbul

Golovanov, N.M. ve Perekislov V.E; (2003), **Tenevaya Ekonomika i Legalizatsiya Prestupnih Dohodov**, PiterYayınevi St-Petersburg.

Gonzalez, C ; Graham D.H ve Safavian, M.S; (2001), "Corruption and Microenterprises in Russia; **World Development** , Volume: 29/2001, Great Britain.

Johnson, S; Kauffman , D; Millan , J.M ve Woodruff, C; (2000), “Why Do Firms Hide? Bribes and Unofficial Activity After Communism”, **Journal of Public Economics**, 76:495-520 , Elsevier

Kayıtdışı Ekonomi; (2001), Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No:DPT2603 ÖİK, Ankara

Khrushcheva, N; (2001), “Cultural Contradictions of Post Communism: Why Liberal Reforms Didn’t Succeed in Russia”, **Project and Development**, USA

Kim, B.Y ve Pirttila J; (2004), “Money , Barter and Inflation in Russia”, **Journal of Comparative Economics**, 32:297-314, Elsevier

Komarova, T.V; (2004), **Tenevaya Ekonomika v Rossiyskikh Regionakh**, Rossiyskaya Ekonomicheskaya Shkola , Moskova.

Levin, M ve Satarov, G; (2000), “Corruptions and Institutions in Russia” , **European Journal of Political Economy**, 16:113-132, Elsevier

O Zanyatosti v Neformalnom Sektore Ekonomiki v Rossiyskoy Federatsii v 2002 Godu; (2003), **Statisticheskoy Byulletin No:2** , Moskova.

Oleynik, A.N; (2000), **Institutsionalnaya Ekonomika**, Infra-M, Moskova

Ovchinskiy, V.S; (1993), **Strategiya Borbi s Mafiey**, Sims, Moskova

Özsoylu, A.F; (1996), **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi** , Araştırma Dizisi, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Rosefielde, S ve Vennikova, N; (2004), “Fiscal Federalism in Russia: A Critique of The OECD Proposals”, **Cambridge Journal of Economics** , 28:307-318.

Russian Economy Survey : Trends and Perspectives; (2004), **Monthly Bulletin: Institute For The Economy in Transition**, Moscow

Senchagova, V.E; (1998), **Ekonomicheskaya Bezopasnost ; Proizvodstvo Finans i Banki**, FinStatInform, Moskova

Tandircioğlu, A.Ş; (2002), **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi**, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Yayın No: DPT 2661, Ankara

Tenevaya Ekonomika : Prichini , Posledstviya, Perspektivi; (1997), **Obshestvo i Ekonomika**, No:6 , Izdatelstvo Mir, Moskova

Timofeev L.A; (2001), “Tenevaya Ekonomika i Nalogovie Poteri v Selskom Khozyaystve”, **Voprosi Ekonomiki**, No:2, Moskova

Vostroknutova, E.E; (1998), “**Tenevoy Sektor v Ekonomiki Rossi : Vliyanie na Ekonomicheskiiy Rost**”, Evropeyskiy Universitet v St-Petersburge, Ekonomicheskiiy Fakultet, St-Petersburg

İnternet Kaynakları

Alexeev, M ve Pyle, W; (12.02.2004), **“A Note On Measuring Unofficial Economy in The Former Soviet Republics”**,

<http://community.middlebury.edu/~wpyle/AlexeevPyle%20fin.pdf>

Astakhov, E ve Chemelev A; (10.06.2004), **“Russia: Part Two of The Russian Federation Tax Code”**,

<http://bisnis.doc.gov/bisnis/country/000818rstxcde2.htm>

Bekryashev, A.K ve Belozorov İ.P; (25.06.2004), **“Tenevaya Ekonomika i Ekonomicheskaya Prestupnost”**,

<http://kiev-security.org.ua/b/232/ch1p2.shtml>

“Bezrobotitsa v Rossii”; (12.09.2004),

<http://www.bankreferatov.ru/db/M/0001A972>

“Concluding Statement of The IMF Mission to The Russian Federation”; (15.07.2004),

<http://www.imf.org/external/np/ms/2004/062404.htm>

“Economy of Russia”; (16.08.2004),

http://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Russia

“Ediniy Sotsialniy Nalog”; (07.10.2004),

<http://www.budgetrf.ru/Publications/Glossary/Glossary1480.htm>

“Ekonomicheskie Prestupleniya v Rossi Kak Osnova Tenevoy Ekonomiki”; (22.05.2004),

<http://www.ovsem.com/user/skiot/2.shtml>,

“Ekonomika Rossi –Chetire Goda Posle Krizisa 1999-2002 Goda”; (11.04.2004),

<http://www.mediatext.ru/docs/174592.page=1>

Ericson, R.E; (18.09.2004), **“The Russian Economy: Prospects and Problems”**,

<http://www.columbia.edu/~ree3/ndu-russian-prospects.pdf>

Feldbrugge, F; (15.01.2004), **“Sovetskaya Vtoraya Ekonomika v Politicheskoy i Pravovoy Perspektive”**,

<http://corruption.rsuh.ru/magazine/4-1/n4-06.shtml>

“Fenomen Rossiyskoy Organizovannoy Ekonomicheskoy Prestupnosti: Chast III”;

(10.03.2004),

<http://traccc.jurfak.spb.ru/content.asp?cnt=37k>

“Finansoviy Kontrol”; (16.10.2004),

http://www.cikrf.ru/-1/int_kolu_2/0503.htm

Fischer, S; (06.04.2004), **"The Russian Economy At The Start of 1998"**,
<http://www.imf.org/external/np/speeches/1998/010998.htm>

"Foreign Trade of Russia"; (12.10.2004),
<http://www.users.globalnet.co.uk/~chegeo/index2.htm>

Gilinskiy, Y; (12.08.2004), **"Organized Crime in Russia"**,
http://www.essex.ac.uk/ecpr/standinggroups/crime/members_files/gilinsky.pdf

Gimpelson, V; (27.03.2004), **"Neformalnaya Zanyatost v Rossii"**,
www.demoscope.ru/weekly/2003/0107/tema01.php

"Gosduma Prinyala Byudzheth na 2004God"; (12.10.2004),
<http://lenta.ru/russia/2003/11/28/budget>

Grossman, G; (20.05.2004), **"The Second Economy of The USSR : Problems of Communism"**,
<http://www.econ.duke.edu/~treml/e293/grossman.293>

"Investitsioannaya Aktivnost"; (10.09.2004),
<http://www.economy.gov.ru>

Ivanova, N; (17.07.2004), **"Masshtabi, Dinamika Razvitiya Tenevoy Ekonomiki v Postsosialisticheskikh Gosudarstvakh Evrazii"**,
<http://corruption.rsuh.ru/magazine/4-1/n4-20shtml>

Katsenelinboigen, A; (05.04.2004), **"Tsvetnie Rinki v Sovetskom Soyuze"**,
<http://corruption.rsuh.ru/magazine/4-2/n4-02.html>

Kiolanov, P.B; (10.07.2004), **"Organizovannie Formy Ekonomicheskoy Prestupnosti v Rossii"**, http://www.crime.vl.ru/docs/stats/stat_42.htm

Kim, B.Y; (13.11.2004), **"Informal Economy Activities of Soviet Households: Size and Dynamics"**, Journal of Comparative Economics,
www.elsevier.com/locate/jce

Kolesnikov, S; (10.07.2004), **"Tenevaya Ekonomika : Kak Ee Schitat"**,
http://www.ruseconomy.ru/nomer1_200101/ec27.html

Krueger, A; (26.09.2004), **"Growth and Reform in Russia"**, Conference on Post-Communist Economic Growth,
<http://www.imf.org/external/np/speeches/2002/032002.htm>

Latov, Y; (10.02.2004), **"Ekonomika Prestupnoy Deyatelnosti"**,
[http://ie.boom.ru/Latov/Monograph/chapter1_\(2\)](http://ie.boom.ru/Latov/Monograph/chapter1_(2))

Leither, S.J ve Tedstrom J; (17.08.2004) **“Osnovnie Podhodi k Analizu Rossiyskoy Neformalnoy Ekonomiki”**,
<http://corruption.rsuh.ru/magazine/4-1/n4-13.shtml>.

“Makroekonomicheskie Usloviya Vosstanovleniya i Razvitiya Bankovskoy Sistemi v Poslekrizisnom Periode”; (16.09.2004),
<http://www.mediatext.ru/docs/7002?page=7>

Malkoç, S; (18.06.2004), **“Cümhuriyetin 75.Yılında Dünya Ekonomik Krizlerinin Türkiye’ye Yansımaları ve Bir Örnek: Rusya Krizi”**,
<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/dunyaeko.htm>

“Neformalnaya Zanyatost Naseleniya Rossii”; (08.06.2004),
<http://www.789.ru/portal/modules.php?name=News&file=article&sid=2355>

“Offshorni Biznes v Rossii i Problemi Kontrolya Nad Nim”; (21.07.2004),
<http://kiev-security.org.ua/b/232/ch5p9.shtml>,

Oğan, S (21.10.2004); **“Putin’in Oligarşiyi Millileştirme Çabaları: Yukos Olayı”**,
<http://www.avsam.org/turkce/yayinlar/stratejikanaliz/makale/makalestran/44.htm>

“Osnovnie Faktori i Ryad Osobennostey Razvitiya Tenevoy Ekonomiki”; (23.07.2004),
[http://sitim.sitc.ru/E-Books/Metod/fei/part5\(5\).html](http://sitim.sitc.ru/E-Books/Metod/fei/part5(5).html)

Pirojkova, M.G; (18.08.2004), **“Negativnie Posledstviya Tenevoy Ekonomiki”**
<http://www.referat.su/refs-new/21102/ref-part8.html>

“Pochemu Dlya Rossiyskogo Pravitelstva Vajno Znat Razmer Tenevoy Ekonomiki?”;
 (16.09.2004),
http://disteconomics.eu.spb.ru/HTML/predmet/discussion/black_economics/black_economics.htm

Praust, R.E; (05.09.2004), **“Family Farms and Shadow Economy of The Russian Agrarian Sector”**,
http://wisc.edu/Lts/Live/basgdsem_ch3.pdp

Rabushka, A; (15.08.2004), **“The Flat Tax in Russia and New Europe”**, National Center for Policy Analysis.
<http://www.nepa.org/pub/ba/ba452/ba452.pdf>

Red Business Consulting; (25 .10.2004), **“Khodorkovsky marks first year in jail”**
www.eng.yabloko.ru/Publ/2004/AGENCIES/041025_rbc.html

“Russia:Privatization”;(17.08.2004)

(http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/D?cstdy:18:./temp/~frd_x3uB)

“Russian Regional Report”; (10.09.2004),

<http://www.isn.ethz.ch/researchpub/publihouse/rrr/docs/rrr020327.pdf>

“Rusya”; (08.10.2004),

<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/YAYIN/kitap/rusya.htm>

“Rusyadan Bavul Müjdesi”; (10.10.2004),

<http://milliyet.com.tr/2004/01/02/ekonomi/eko.01.html>

“Rusya Federasyonu Ekonomisine Toplu Bir Bakış”; (28.10.2004),

<http://www.rusyaofisi.com/toplubakis.htm>

Shelley, L.I; (07.09.2004), **“The Price Tag of Russia’s Organized Crime”**,

<http://worldbank.org/html/prddr/trans/ianfeb/97/art4.html>

Shelley, L.I; (07.09.2004), **“Can Russia Fight Organized Crime and Corruption”**,

<http://www.american.edu/traccc/Publications/Shelley%20Pubs/Shelley%20Can%20Russia%20Fight%20Org%20Crime%20&%20Corruption.pdf>

“Sotsialno–Ekonomicheskogo Posledstviya Tenevoy i Kriminalnoy Ekonomicheskoy Deyatelnosti”; (17.08.2004),

<http://newasp.omskreg.ru/bekryash/ch1p9.htm>.

“Tekushaya Situatsiya v Bankovskom Sektore Rossiyskoy Federatsii i na Rinke MBK”; (12.09.2004),

<http://www.ress.ru/vest/v7/vestnik135.htm>.

“Tenevaya Ekonomika” ; (23.05.2004),

<http://bolshe.ru/unit/110/books/3420/s/1>

“Tenevaya Ekonomika Kak Osobennost Rossiyskogo Kapitalizma”; (05.09.2004),

<http://www.bankreferatov.ru/db/M/0002SC8A>

“Tenevaya Ekonomika v Obshestve”; (11.07.2004),

<http://caravan.ru/-prof/001/page002.htm>

“The Russian Economy: Demonetization, Reform and Poverty”; (10.10.2004) ,

<http://www.rand.org/publications/MR/MR1442/MR1442.ch3.pdp>

Vaknin, S; (16.08.2004), **“Trading From a Suitcase–The Case of Shuttle Trade”**,

<http://samvak.tripod.com/pp128.html>

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Tarihi	29.05.1980	
Doğum Yeri	Azerbaycan	
Lise	1986-1997	Şeki Şehri, Baş Layıskı Lisesi
TÖMER Türkçe Kursu	1997-1998	Ankara Üniversitesi TÖMER
Lisans	1998-2002	Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
Yüksek Lisans:	2002-2004	Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü